

Volumen 3.

Št. 2

Julij 1994

PSIHOLOŠKA OBZORJA

Ψ

Ψ

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Volume 3.

No. 2

July 1994

433746

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

VSEBINA

ISSN 1318-1874

Znanstveno raziskovalni center
Inštitut za psihološko obzorja in raziskave

PSIHOLOŠKA OBZORJA HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Eva D. Br...
VRTCI Z...
VSAKDA... 5

Marko Polič...
ZAZNAVA...
VREDNOTE... 17

Vlasta Zabukovec, Marko Polič...
EKONOMSKI... 35

Teoretiški, program...
... 45

Revija izšla s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in s finančno podporo Ministrstva za...
O POMENU UMETNOSTNEGA RAZVOJA OTROKOV RAZVOJ
IN VZGOJO 57

Sladana Ivzeić...
IMPORTANCE OF PSYCHODYNAMIC EDUCATION OF
PSYCHIATRIC NURSES WORKING WITH THE ACUTE PSYCHOT-
IC PATIENTS 61

Katarina Kompan...
NEKAJ OPOMB K ČLANKU ÉLISABETH ROUDINESCO; MESTO
NEKEGA TEKSTA:
QU'EST QUE LA PSYCHOLOGIE? (KAJ JE PSIHOLOGUA?) 65

Asja Nina Kovačev...
DRUŽBENE IN KULTURNE DETERMINANTE TELESNIH GIBOV 73

Tanja...
... AND MENTAL HEALTH 87

Polajner, Suzana Puntar...
PROJEKT "ČLOVEK" - MEDICINSKI PROGRAM ZA
ZDRAVLJENJE IN SOCIALNO REHABILITACIJO 93

LJUBLJANA
1994

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

ISSN 1318-1874

Izdaja Društvo psihologov Slovenije in DZS d. d.

Uredniški svet:

Živana Bele-Potočnik, Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

Eva Bahovec, Gabi Čacinovič Vogrinčič, Slavica Česnik, Bojan Dekleva, Nace Gerič
Onja Grad Tekavčič, Ludvik Horvat, Miro Kline, Janez Mayer, Polona Matjan,
Janek Musek, Vid Pogačnik, Peter Praper, Mirjana Ule, Peter Umek, Sonja Žorga

Glavni urednik: Janek Musek

Odgovorni urednik: Peter Praper

Lektorica: Vilma Kavšček

Grafična ureditev: Vili Vrhovec

Računalniški prelom: Trajanus

Tisk: Tiskarna Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije
Prušnikova 74, 61210 LJUBLJANA-ŠENTVID
tel. (061) 51086

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in s finančno podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo

Revija izhaja štirikrat na leto

Naklada: 800 izvodov

LJUBLJANA
1994

VRTCI ZA DANAŠNJI ČAS:

VSEBINA

Znanstveno raziskovalni članki

Eva D. Bahovec in Zdenko Kodelja
VRTCI ZA DANAŠNJI ČAS: OTROKOVE POTREBE IN
VSAKDANJA RUTINA 5

Janek Musek in sod.
PARANORMALNI, TRANSCENDENTNI IN DRUGI POSEBNI
POJAVI: ODNOS DO NJIH, STOPNJA PREPRIČANJA VANJE IN
NJIHOVO MISELNO RAZVRŠČANJE 17
(PRELIMINARNA RAZISKAVA)

Marko Polič in Vlasta Zabukovec 35
ZAZNAVA NEGATIVNIH GOSPODARSKIH POJAVOV IN
VREDNOTE 45

Vlasta Zabukovec, Marko Polič
EKONOMSKA SOCIALIZACIJA PO ŠTIRIH LETIH

Teoretski, pregledni in strokovni članki

Eva D. Bahovec
O POMENU UMETNIŠKE PRODUKCIJE ZA OTROKOV RAZVOJ
IN VZGOJO 57

Slađana Ivezić
IMPORTANCE OF PSYCHODYNAMIC EDUCATION OF
PSYCHIATRIC NURSES WORKING WITH THE ACUTE PSYCHOT-
IC PATIENTS 61

Katarina Kompan
NEKAJ OPOMB K ČLANKU ÉLISABETH ROUDINESCO: MESTO
NEKEGA TEKSTA: 65
QU'EST QUE LA PSYCHOLOGIE? (KAJ JE PSIHOLOGIJA?)

Asja Nina Kovačev
DRUŽBENE IN KULTURNE DETERMINANTE TELESNIH GIBOV 73

Tanja Lamovec
PHENOMENOLOGY AND MENTAL HEALTH 87

Bogdan Polajner, Suzana Puntar
PROJEKT "ČLOVEK" - MEDNARODNI PROGRAM ZA
ZDRAVLJENJE IN SOCIALNO REHABILITACIJO 93
TOKSIKOMANOV IN NJIHOVIH DRUŽIN

Zdenka Rakovec Felser
VPLIV PSIHIČNIH IN SOCIALNIH FAKTORJEV NA OBREMEN-
JENOST BOLNIC Z GINEKOLOŠKIM MALIGNOMOM TER NJI-
HOVI NAČINI SPOPRIJEMANJA Z NJO

2	VRTCI ZA DANAŠNJE OŠKOLSKO POTREBNO VZKADNAJ RUTINA
17	PARANORMALNI TRANSCENDENTI IN DRUGI POSEBNI POJAVI: ODNOS DO NJIH STOPJA PREPRICANJA VANJE IN NJIHOVO MISLENLO RAZVRŠČANJE (PRELIMINARNA RAZISKAVA)
32	MARKO POJŠ IN VLASTA ZABUKOVC ZAZNAVA NEGATIVNE GOSPODARSKIH POJAVOV IN VREDNOTE
43	VLASTA ZABUKOVC, MARKO POJŠ EKONOMSKA SOCIALIZACIJA POŠTARJEV TEORETIŠKI, PREGLEDNI IN IZKOVNI ČLANKI
57	O POMEMNU UMETNIŠKIM PROJEKCIJAM NA OTROKOV RAZVOJ IN VZGOJO
61	ŠTUDIJNA IZVEDBA IMPORTANCE OF PSYCHODYNAMIC EDUCATION OF PSYCHIATRIC NURSES WORKING WITH THE ACUTE PSYCHOT- IC PATIENTS
63	KATARINA KOMPAN NEKAJ OPOMB K ČLANKU ELISABETH ROUNDESCO: MESTO NEKEGA TEKSTA: QUEST QUE LA PSYCHOLOGIE? (KAJ JE PSIHOLOGIJA?)
73	AŠJA NIINA KOVAČEV DRUŽBENE IN KULTURNE DETERMINANTE TELESNIH GIBOV
87	TANJA LAMOVEC PHENOMENOLOGY AND MENTAL HEALTH
93	BOGDAN POJŠNER, SUZANA PINTAR PROJEKT "CLOVER" - MEDNARODNI PROGRAM ZA ZDRAVLJENJE IN SOCIALNO REHABILITACIJO

VRTCI ZA DANAŠNJI ČAS: OTROKOVE POTREBE IN VSAKDANJA RUTINA

Eva D. Bahovec in Zdenko Kodelja*

POVZETEK

Prispevek prikazuje nekatera teoretična izhodišča in rezultate empirične študije o organizaciji vsakdanjega življenja v naših vrtcih. Izhodiščni pojmovni sklop otrokovih potreb na eni strani in njegovih pravic na drugi smo umestili v širši teoretični kontekst prikritega kurikula in Foucaultove ideje o discipliniranju telesa v institucijah moderne dobe. Na osnovi takšnih izhodišč smo oblikovali instrumentarij za opazovanje vsakdanjega življenja v 66 vrtcih. Za opazovanje smo uporabili odgovorne liste, ki zadevajo okolje, hranjenje, spanje itd., dopolnili pa smo jih s podatki iz vprašalnika za vzgojiteljice. Rezultati kažejo, da so v določenem številu, približno v petini vrtcev, še vedno prisotne nekatere nezaželene oblike organizacije in reda: nepotrebna določila, ki uravnavajo vsakdanjo rutino, hranjenje, staniščne navade, spanje, pomanjkanje alternativ v zvezi z raznimi vidiki organizacije vrtca, premajhno upoštevanje pravic do drugačnosti, izbire, zasebnosti itd. To smo ponazorili s podatki o zadovoljevanju otrokovih potreb in vsakdanji rutini hranjenja v naših vrtcih.

Pri oblikovanju teoretičnih izhodišč raziskovanja vrtcev so pri nas doslej prevladovali psihološki in pedagoški diskurzi o otroku in vzgoji, v raziskovalnem projektu Vrtci za današnji čas pa smo poskušali takšen osnovni pojmovni okvir razširiti in ga umestiti v širše polje teorije vzgoje in kulturoloških študij. V tem kontekstu smo problematiko "prikritega kurikula" povezali z Foucaultovo idejo o discipliniranju v institucijah moderne dobe in o "mikrofiziki" oblasti na eni strani, na drugi pa s teorijo otrokovih pravic. V prvi raziskavi, vključeni v projekt, je bil poudarek na izdelavi novega teoretičnega modela in instrumentarija za njegovo empirično preverjanje na slovenskem vzorcu, v drugi pa na razširitvi teoretičnega orisa, sistematičnem prikazu organizacije vrtcev v Evropi in svetu ter zbiranju empiričnih podatkov na večjem ljubljanskem vzorcu.¹

Osrednja postavka raziskovalnega projekta o vrtcih za današnji čas je, da ustreza ideologiji, ki je bila v času pred padcem berlinskega zidu odkrita in predpisana, tudi določen način organizacije življenja v vrtcu. Z očitnimi in eksplicitnimi vzgojnimi ideologijami in mitologijami smo se marsikje že uspešno spopadli, z ideologijo v obliki forme, inkorporirano v vsakdanje življenje v vrtcu in šoli, pa se bomo morali verjetno ukvarjati še kar nekaj časa. Že bežna primerjava z vrtci v deželah zahodne

¹ Rezultate prve raziskovalne naloge v projekta Vrtci za današnji čas smo namreč želeli preveriti na večjem empiričnem vzorcu, kar v prvi raziskavi ni bilo mogoče.

Evrope nam pove, da bi bilo mogoče tudi v okvirih obstoječih možnosti marsikaj spremeniti. Hkrati pa je treba tudi poudariti, da je mreža celodnevnihih vrtcev le redkokje tako dobro organizirana kot pri nas.

Teoretična izhodišča

Pomembni vidik vsakdanjega življenja v vrtcih, ki ga večina študij s tega področja skorajda povsem zanemarja, je t. i. "prikriti kurikulum" v vrtcih. Eno najbolj znamenitih raziskav o prikitem kurikulumu v ameriških vrtcih je opravil Michael W. Apple, avtor številnih razprav in publikacij, znanih po vsem svetu.²

Ena največjih Appleovih odlik je prepletenost reflektiranih teoretičnih izhodišč s konkretnimi primeri in empiričnimi študijami, ki segajo od raziskovanja forme šolskih praks in vsakdanje situacije v vrtcih in šolah do vsebinske analize učnih načrtov in učbenikov. Med raziskavami o tem, kako institucionalna predšolska vzgoja implicitno uči navad, ki so potrebne za nadaljnje šolanje in vključevanje v post-industrijsko družbo, je posebej zanimiva študija, ki jo je opravil skupaj z Nancy King in objavil v knjigi *Ideology and Curriculum* (1978).³ Tu navezuje na tradicijo raziskovanja "prikritega kurikula" takole:

Te institucije učijo prikriti kurikulum,⁴ ki je videti edino primeren za vzdrževanje ideološke hegemonije najmočnejših razredov v družbi. Kot so pokazali teoretiki reprodukcije, temeljita ideološka in družbena stabilnost deloma na ponotranjenju načel in pravil zdravega razuma, na samem dnu naših možganov, ki obvladujejo obstoječi družbeni red. To ideološko zasičenje je nedvomno bolj učinkovito, če pride do njega zgodaj v posameznikovem življenju. V šolah to pomeni čim prej toliko boljše, pravzaprav od prvega dne otroškega vrtca. Principi in pravila, ki se poučujejo, bodo podelili smisel učenčevim situacijam (šole so dejansko organizirane na tak način, da ohranjajo te definicije) in hkrati služili ekonomskim interesom. Prisotna sta oba elementa učinkovite ideologije.⁵

Appleova študija temelji na spremljanju vsakdanjega življenja v vrtcu, ki je trajalo več mesecev, in na metodi opazovanja, ki so jo dopolnili z etnografsko metodo opisa in analize. Glavni predmet opazovanja niso bile dejavnosti v vrtcu in vsebine vzgojnega programa, temveč ideologija kot forma, kot niz vsakdanjih praks in vedenjskih vzorcev, ki jih otroci privzamejo že v prvih mesecih ali celo tednih, ko začnejo hoditi v vrtec. Hkrati pa so to tudi navade in prakse, ki so močno podobne šolskim praksam in zaradi katerih so otroci iz vrtca pozneje v šoli bolj uspešni od tistih, ki niso bili vključeni v vrtec. Toda verjetno niso bolj uspešni le zaradi višje stopnje zrelosti za vstop v šolo ali zaradi bolj razvitih kognitivnih sposobnosti, ampak tudi zaradi tega (morda celo predvsem zaradi tega), ker so se hitro in uspešno prilagodili režimu in dnevnemu redu vrtca. Gre torej tudi za pridobivanje vsakdanjih navad in vključevanje v vsakdanje prakse, s pomočjo katerih otroci osvojijo logiko, ki "drži pokonci" institucije, kakršne so šole, bolnice, vojašnice itd. in ob katerih Foucault, kot bomo videli pozneje v drugem konceptualnem kontekstu, raziskuje "mikrofiziko oblasti".⁶

2 Pri nas je izšel izbor iz njegovih besedil v publikaciji *Šola, učitelj, oblast* (Apple, 1992).

3 Gl. Apple and King (1979). *Economics and control in everyday school life*. In Apple (1979), str. 43-60.

4 Angl. hidden curriculum.

5 *Ibid.*, str. 43.

6 O različnih obdobjih v Foucaultovem delu in o "mikrofiziki oblasti" gl. Hoy, D. C. (1986).

V ospredju empirične študije v vrtcih je bil način, kako so vzgojiteljice uravnavale časovno in prostorsko organizacijo dela, nadzorovale čustveno odzivanje otrok in njihove fiziološke potrebe, kako so uporabljale pohvalo in grajo, uveljavljale svojo avtoriteto, se odzivale na spontane pripombe, pripuščale otroke k odločanju in izbiranju itd. V ospredju pa je bila tudi organizacija in priprava gradiva za igro in delo, pri kateri niso imeli otroci nobene besede. Čeprav so bile igrache na policah in po tleh in so bile ves čas dostopne otrok, jim časovna organizacija ni dopuščala, da bi tudi segli po njih. Glavni del dneva se otroci niso smeli igrati z vablivo razporejenimi igrachami in naučili so se jih jemati s polic le takrat, kadar so za to dobili eksplicitno dovoljenje. Če so ravnali v skladu z navodili, so bili pohvaljeni, če ne, pa grajani. Pridni so bili za vzgojiteljico tisti otroci, ki so sledili njenim navodilom in so bili mirni, in to jim je tudi jasno pokazala.

Če so se otroci naučili deliti igrache z drugimi otroki, pazljivo poslušati, pospravljati za sabo in slediti skupinski rutini, so osvojili glavne spretnosti, ki so bile potrebne za uspešno življenje v vrtcu (Apple, 1979, str. 53). Seveda bi lahko ugovarjali, da to ne velja za vse vrtce ali za vse vzgojiteljice, da imamo lahko opraviti s takšno ali drugačno "klimo" ali vzgojnimi stilom. Toda tu nas ne zanimajo modeli kurikula ali "modeli" dobrih ali slabih vrtcev, kjer so opisani elementi "institucionalne vzgoje" prisotni v večji ali manjši meri, ampak vrtec kot institucija, v kateri se uveljavlja določen "vzgojni kod", določen način povezovanja vednosti, vzgojnih metod, formalnosti v odnosih med vzgojiteljicami in otroki ter možnost vplivanja na izbor, organizacijo in časovni razpored dogajanja.

Vendar je treba poudariti, da lahko postane pojem prikritega kurikula problematičen, če ga poskušamo zasidrati v iskanju neposrednih povezav med šolo in delom, med ideološkimi aparati države in ekonomijo (Apple tu govori celo o "izkušnji biti delavec"). Trdno jedro tega pojma ni v razkrinkavanju posegov države in birokratske kontrole v vrtce in šole, ampak v razčlenjevanju interne ideologije vzgojnih institucij, t. j. konstitutivnih pravil in vsakdanjih praks, s pomočjo katerih se vzpostavljajo in ohranjajo razmerja neenakosti in dominacije. Ta niso omejena na posamezne dežele, temveč so "transverzalna", pravi Foucault, in odporna proti takim ali drugačnim političnim spremembam.

Vprašanje interne ideologije vrtcev kot institucije "discipliniranja in kaznovanja" je torej tudi vprašanje mikrofizike oblasti, ki vnaša v pojem prikritega kurikula novi vidik. Odločilna razlika je v inkorporaciji oblasti v dobesednem pomenu - oblasti, ki seže do teles individuov, njihovih dejanj, stališč in načinov vsakdanjega vedenja. Od tod dobijo pomen "metode, kakršna je šolska disciplina, ki je iz teles otrok uspela narediti objekt zelo kompleksnega sistema manipulacije in pogojevanja." (Foucault v Gordon, 1980, str. 125).

Za Foucaulta so postopki nadzorovanja in državne kontrole vedno povezani s tehnikami individuacije, s tem, kako posameznik postane posameznik, kako se poraja kot objekt znanstvenega pogleda. Kot za Appla tudi zanj razne vrste podrejanja izhajajo iz drugih ekonomskih in socialnih procesov: produkcijskih sil, razrednega boja, ideoloških struktur, ki določajo formo subjektivnosti, in poudarek je na "kompleksnosti in krožnosti razmerij" med temi sferami (Foucault v Dreyfus in Rabinow, 1982, str. 213). Toda zanimajo ga predvsem tisti boji, tiste oblike odpora, ki niso usmerjene v neposredni napad na to ali ono institucijo oblasti, skupino, elito ali razred,

temveč na samo "obliko oblasti", in s tem povezane tehnike konstituiranja individua. Te zadevajo vsakdanje življenje, ki "individua kategorizira, ga označi z njegovo lastno individualnostjo, priveže na njegovo lastno identiteto, mu naloži zakon resnice ..." (Ibid., str. 212).⁷

Vidimo torej, zakaj je lahko tako za althusserjance kot foucaultovce vrtec in šola tudi tisto mesto, kjer se oblikuje otrokova identiteta, njegova "osebnost" in kjer je "vzgoja" vgrajena že v osnovna pravila in organizacijo vsakdanjega življenja.

Metoda in vzorec

Empirični del raziskave smo opravili na naključnem vzorcu ljubljanskih vrtcev. Glavni namen tega dela raziskave je bil zbrati podatke o vsakdanjem življenju v vrtcih z neposrednim opazovanjem. V ljubljanski vzorec smo vključili 66 vrtcev iz vseh ljubljanskih občin, ki smo jih izbrali po naključju. Vsi vrtci v vzorcu so celodnevni, državni, nekonfesionalni, s podobno strukturo in izobrazbo zaposlenih.

Naši anketarji so v vsakem vrtcu preživeli eno dopoldne (približno pet ur); prišli so v času pred zajtrkom in odšli v času spanja. V vseh vrtcih so se pridružili skupini sredinčkov, v polovici vrtcev v starosti tri do štiri leta, v drugi polovici štiri do pet let, ker smo se hoteli izogniti oz. nevtralizirati morebitne specifične, s starostjo povezane navade in dnevni red. Zato tudi nismo vključili otrok, mlajših od treh let, kar predstavlja tako pri nas kot v drugih evropskih deželah ločnico, ki bistveno obeleža organizacijo vrtčevskega življenja.⁸

Instrumentarij obsega vprašalnik o splošnih podatkih o vrtcu, ki so jih anketarji zbrali v pogovoru s pedagoško vodjo, odgovorne liste za opazovanje v igralnici ter vprašalnik za vzgojiteljice, na katerega so odgovarjale v pogovoru z anketarjem. Celotni instrumentarij je bil izdelan in preverjen v prejšnji raziskavi iz raziskovalnega projekta "Vrtci za današnji čas" (gl. Bahovec in Kodelja, 1991, str. 133 in nasl.); za aplikacijo na ljubljanskem vzorcu smo ga nekoliko skrajšali.

Postavke v odgovornih listih so združene v naslednje tematske sklope: splošni podatki o vrtcu in igralnici, red pri hranjenju, straniščne navade, priprava na počitek in spanje. Vprašalnik za vzgojiteljice je poleg glavnih področij, zajetih v odgovornih listih za opazovanje, vključeval tudi vprašanja o nekaterih posebnih, "novih" temah (otrokove pravice, religija, spolnost in smrt).

V dvodnevnem seminarju smo anketarje seznanili z vsemi postavkami v odgovornih listih za opazovanje in vprašalniku za vzgojiteljice, se pogovorili o različnih možnih odgovorih, jih seznanili s postopkom in potekom zbiranja podatkov ter z načinom, kako naj opišejo dogodke ali posebnosti, ki niso zajete v instrumentarij.

7 V nasprotju z althusserjanskimi analizami tu ni mogoče zaiti v sociologizacijo ideoloških aparatov države ali govoriti o sociološkem pojmu oblasti; o tem gl. npr. Gordon, (1980), str. 125 in 225 (oblast je "kapilarna" in je onstran meje v med individuom in družbo).

8 Ker nas je zanimala tipična organizacija vsakdanjega življenja, nismo raziskovali skupin male šole, kjer je organizacija že spremenjena, vzgojni program pa drugačen. Malo šolo in specifične probleme, povezane s tem, bi bilo treba raziskati v posebni raziskavi.

Opazovanje je v vsakem vrtcu potekalo le enkrat. Vsak anketar je obiskal več vrtcev. O obisku niso bili nikjer obveščeni vnaprej. Empirična študija je potekala v jesenskem času; vse podatke smo zbrali v obdobju treh tednov.

V obdelavi podatkov smo ugotavljali relativno frekvenco za vsako postavko opazovanja (in nekatere druge statistične pokazatelje) ter glavne kategorije odgovorov vzgojiteljic na vprašalnik. Vzorcev medsebojnega povezovanja posameznih postavk nismo ugotavljali, temveč smo izpostavili glavne povezave v kvalitativni obdelavi in interpretaciji rezultatov.

Rezultati in interpretacija

Podatki, ki smo jih zbrali z neposrednim opazovanjem življenja v ljubljanskem vzorcu vrtcev, se skladajo s podatki empirične študije na manjšem slovenskem vzorcu; zato lahko zdaj z večjo mero zaupanja govorimo o objektivnosti in zanesljivosti rezultatov obeh raziskovalnih nalog, vključenih v raziskovalni projekt Vrtci za današnji čas. Posamezni vidiki organizacije življenja v vrtcih, ki smo jih zajeli v postavkah odgovornih listov za področja hranjenja, spanja, straniščnih navad, dejavnosti itd., se v rezultatih slovenskega in ljubljanskega vzorca pojavljajo v podobnih razmerjih, tako da lahko tudi s tega vidika potrdimo glavni splošni zaključek obeh empiričnih študij:

V določenem delu vrtcev, po sumarni oceni neke med četrtino in petino (glede na posamezna področja opazovanja), so v vrtcih še vedno prisotne nekatere nezaželene oblike organizacija vsakdanjega življenja - pretirano discipliniranje in reglementiranje, neustrezni prijemi, nereflektirana podvrženost skupinski rutini itd. Del rezultatov obeh empiričnih študij posredno potrjuje tudi primerjava s študijo De Batističeve (1990) na vzorcu ljubljanskih vrtcev, ki je sicer izhajala iz drugega teoretičnega konteksta, konceptualizacije otrokovih potreb, in je temeljila le na pogovorih z vzgojiteljicami. Velika skladnost teh raziskav, potrjena z neposrednim opazovanjem dogajanja v vrtcih (v obeh naših raziskavah na osnovi nenapovedanega obiska, kar še dodatno utemeljuje ugotovitve o objektivnosti in zanesljivosti podatkov oz. "nezrežiranosti" opazovanih situacij), govori v prid hipotezi, da bo treba v nekaterih naših vrtcih še marsikaj spremeniti, kaj malega pa zagotovo v skorajda vseh.

Odgovore vzgojiteljic, ki so jih anketarji zbrali v neposrednem pogovoru z njimi po končanem opazovanju oz. ko so šli otroci spat, smo glede na pomensko sorodnost razvrstili v več, največ šest kategorij. Skupine vprašanj, ki zadevajo vsako od področij opazovanja, smo navedli skupaj.

Eden od pomembnih vidikov organizacije vsakdanjega življenja je v kontekstu otrokovih potreb in prikritega kurikula sam potek hranjenja.

Red pri hranjenju, organizacija priprave, rituali, določila in tiha pravila glede poteka hranjenja, s tem povezani utečeni načini komuniciranja, možnost izbire itd., so tako z vidika Applovega preučevanja prikritega kurikula v vrtcih kot z vidika discipliniranja telesa v foucaultovskem pomenu besede nadvse zanimivi. Za hranjenje v vrtcu kot, denimo, instituciji moderne dobe (kakršne so za Foucaulta šole, bolnišnice, umobolnice, vojašnice, zapori) je namreč še vedno značilna precejšnja mera "ritualizacije" in skupinske rutine.

Otroci si gredo, na primer, pred kosilom umit roke takrat, ko reče vzgojiteljica (87%), kar velja za ljubljanski vzorec v večji meri kot za slovenski (65%); če se kakšen otrok noče umiti, lahko približno v tretjini vrtcev ostane v igralnici. Ko si gredo po kosilu otroci umit zobe, se v nekaterih, čeprav redkih vrtcih še vedno postavljajo v kolono (7%). V času priprave na kosilo se v večini vrtcev otroci lahko izberejo mesto na mizo v skladu z lastnimi željami in trenutnim navdahnjenjem, čeprav je 16% (oz. 15% v slovenskem vzorcu) vrtcev še vedno takšnih, da to ni prepuščeno odločitvi posameznika, in v desetini primerov (11% v obeh vzorcih) se lahko zgodi, da vzgojiteljica izloči otroka iz skupine in ga razporedi k posebni mizi. Institucija "dežurstva", ki jo še vedno veljavni Vzgojni program za vzgojo in varstvo predšolskih otrok navaja kot sestavino moralne vzgoje, se ohranja v 40% vrtcev (v slovenskem vzorcu pa še več); približno v tretjini vrtcev je to povezano s pripravo pribora, krožnikov, predvsem pa so v ospredju "manjša opravila". Kot opisuje ena od vzgojiteljic, se "morajo otroci pred kosilom vsaj toliko umiriti, da jim "dežurni" po vsem svojem trudu (razdeljevanje prtičkov, priganjanje drugih k mizi in mirjenje) lahko voščijo dober tek." V polovici vrtcev otroci po končanem obedu pospravijo za seboj.

Tudi sam potek hranjenja je v določeni meri še vedno preveč ritualiziran. To velja predvsem za čakanje, ko v tretjini vrtcev čim bolj mirno sedijo, čeprav se v tem času lahko pogovarjajo s tovarišico, pojejo, poslušajo kaseto itd. (61%, na slovenskem vzorcu 66%), a vse to med tem, ko sedijo za mizo. Med čakanjem morajo imeti v 10% primerov roke na hrbtu, kot desetletja nazaj, kar pa je za današnji čas sorazmerno velik delež; med razdeljevanjem hrane velja to skoraj za tretjino vrtcev (27%, torej nekoliko več kot v slovenskem vzorcu, kjer to velja za petino primerov). Bolj spodbudno je, da v 42% vzgojiteljica vpraša otroka, koliko bo pojedel (v več kot polovici vrtcev pa se torej to še vedno ne zgodi!). Protiutež takšnemu upoštevanju posebnih želja in individualnosti predstavlja konstitutivni del krepljenja skupinske rutine z voščilom vzgojiteljice "Dober tek!" - vsem naenkrat, v dveh tretjinah vrtcev v vzorcu - in v približno v polovici vrtcev (53%) otroci tudi odgovorijo vsi v en glas: "Hvala enako!"

Seveda so tisti, ki hitro pojedjo, pohvaljeni (37%); v podobnem odstotku vzgojiteljica tudi pomaga otrokom jesti; v petini primerov komentira, če ostane kaj na krožniku, v desetini pa celo stoji pri mizi in čaka, da bo otrok pojedel do konca. V četrtini vrtcev otroci vse postrgajo s krožnika, in če kaj pomažejo, so v petini primerov opomnjeni, v nekaterih redkih primerih pa morajo počistiti za sabo (7%). Pri tem je treba povedati, da se s kosilom nasploh precej mudi, saj po utečenem vrtčevskem urniku sledi spanje otrok in odhod vzgojiteljic (v dveh tretjinah opazovanih vrtcev odidejo domov med 12. in 13. uro). A tudi kar zadeva možnost izbire, so podatki še daleč od zaželenih ali od ureditve v nekaterih drugih evropskih deželah: le redko lahko pojedjo hrano pozneje ali prinesejo hrano s seboj (15%, v primerjavi z 10% v slovenskem vzorcu). V več kot tričetrt vrtcih v vzorcu (84%) otrokom med obroki hrana ni na voljo, v več kot polovici vrtcev (55%) pa celo pijača ne. Vse te podrobnosti so pomembne z vidika zadovoljevanja potreb in vzdušja, ki bi bilo podobno domačemu, a tudi z vidika procesov izbiranja in odločanja, ki naj bi bili otrokom omogočeni že sorazmerno zgodaj v življenju (gl. Kelman, 1989).

Podatke iz opazovanja dodatno osveljujejo argumenti, ki so jih navajale vzgojiteljice na vprašanja, zakaj morajo otroci pred kosilom čakati za mizo (predvsem da

se umirijo, iz higienskih in varnostnih razlogov, a tudi praktičnih težav, namreč nerednega prihoda kosila); roke pa morajo imeti otroci pod mizo, kjer je to v navadi, predvsem zato, da se ne opečejo ali polijejo. Skorajda nedojemljivo je, da ni mogoče hrane otrokom ponuditi tako, da je primerno ogreta, namesto da prenašajo tako-rekoč vrelo juho npr. iz kleti v zgornja nadstropja in lahko pride, kot v primeru, ki ga je navedel eden od anketarjev, do hujših poškodb otrok. Še vse premalo je takih izjav kot "To pa je že zastarelo." ali "To pri nas ni potrebno." in igrivih spodbud, kot na primer v tistem vrtcu, kjer so za to uporabljali lutke, rekoč: "Zajček gleda, kdo bo vse pojedel ...".

Na koncu še beseda o straniščnih navadah. Otroci gredo lahko na stanišče, kadar hočejo, v štirih petinah vrtcev - v eni petini (20%) pa torej še vedno ne! (V slovenskem vzorcu je bilo takšnih vrtcev le 10%). Čeprav v dveh tretjinah vrtcev lahko gredo na stranišče, če prej vprašajo (kar verjetno prispeva k "formalizaciji" vsakdanjega življenja, poleg tega pa posega v otrokovo zasebnost - za otrokovo varnost je verjetno mogoče poskrbeti tudi brez tega), še vedno v skoraj 40% vrtcev (38% v ljubljanskem vzorcu, 39% v slovenskem) hodijo na stranišče vsi naenkrat, npr. po obedu, sprehodu itd., v kolonij; v podobnem deležu vrtcev otrok v tem času ne sme ostati v igralnici. To še toliko bolj spominja na nekakšne ostanke "duha kolektivizma", ker so stranišča ponekod (28%, v primerjavi z 19% v slovenskem vzorcu) kar odprta. Stranišča za dečke in deklice pa so ločena v več kot polovici vrtcev, in vprašanje je, če je pri tej starostni stopnji to zares potrebno, še posebej, če hočemo vrte približati domačemu, družinskemu okolju, ne pa razmeram v javnih lokalih, itd.

Do podobnih ugotovitev kot v zvezi s potekom hranjenja smo prišli tudi v analizi nekaterih drugih vidikov vsakdanje rutine v vrtcih. Priprava na počitek in spanje je, kot je videti, še vedno ena glavnih nevalgičnih točk javnih vrtcev pri nas, kar je verjetno povezano s pomanjkanjem alternativnih organizacijskih oblik predšolske vzgoje, kot jih poznamo iz drugih evropskih dežel, kjer spanja po drugem ali tretjem letu starosti v vrtcih, tudi v celodnevnikih, ne poznajo. Pojasniti pa ga je mogoče, vsaj v določeni meri, na osnovi rigidnosti in poenotujoče moči prikritega kurikula ter stereotipov o tem, kako je treba otroke, kadar mi mislimo, da je to dobro in zdravo zanje, v marsikaj prisiliti.⁹

LITERATURA:

- APPLE, M.W. (1979). *Ideology and Curriculum*. London, Routledge and Kegan.
- APPLE, M.W. (1985). *Education and Power*. London/Boston/ Henley, Arc paperback.
- APPLE, M.W. (1992). Šola, učitelj in oblast. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- BAHOVEC, E.D. IN KODELJA, Z. (1990). *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana, Pedagoški inštitut in Društvo za kulturološke raziskave.
- COUZENS HOY, D. (ed.) (1986). *Foucault. A Critical Reader*. New York, Blackwell.
- CALDWEL, B.M. (1989). Achieving rights for children. *Childhood Education*, 66, 4-7.

⁹ Podatke empirične študije o pripravah na počitek in spanje bomo opisali v posebnem prispevku.

DE BATISTIČ, M. (1990). Vpliv institucionalne predšolske vzgoje na socialno emocionalni razvoj otroka: otrokove razvojne potrebe in ravnanje vzgojiteljev. Magistrska naloga, Ljubljana, Filozofska fakulteta.

DREYFUS, H.L. AND RABINOW, P. (1986). Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics. Brighton, Harvester Press.

Foucault, M. (1985). Nadzovoranje in kaznovanje. Delavska enotnost, Ljubljana.

FRANKLIN, B. (Ed.) (1986). The Rights of Children. Oxford, Blackwell.

GORDON, C. (1986). Michel Foucault. Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. Brighton, Harvester Press.

HENDERSON, A. AND LUCAS, J. (1989). Pre-school Playgroups. The Handbook. London, Unwin.

KELMAN, A. (1990). Choices for children. Young Children, 3, 42-45.

I Nuovi Orientamenti per la Scuola Materna (1990). Milano, Fabbri.

WALSH, D.J. (1990), Changes in kindergarten: Why here? Why now?. Early Childhood Research Quarterly, 4, 377-392.

VRTCI ZA DANAŠNJI ČAS: PRIPRAVA NA POČITEK IN SPANJE

Eva D. Bahovec in Zdenko Kodelja*

POVZETEK

Drugi pomembni vidik organizacije vsakdanjega vidika v vrtcih je - z vidika otrokovih potreb in prikritega kurikula - priprava na počitek in spanje.

Morda bi lahko rekli, da je spanje v naših vrtcih še vedno največji problem. Ta je na eni strani povezan z pomanjkanjem alternativnih organizacijskih oblik predšolske vzgoje, kot jih poznamo iz drugih evropskih dežel, kjer spanja po drugem ali tretjem letu starosti v vrtcih, tudi v celodnevni vrtcih, ne poznajo. (Znani primer izven Evrope je Kitajska, kjer morajo po jedi vsi otroci spat; gl. Spodek, 1989.) Na drugi strani pa izhaja iz rigidnosti in poenotujoče moči prikritega kurikula ter iz stereotipov o tem, kako je treba otroke, kadar mi mislimo, da je to dobro in zdravo zanje, v marsikaj prisiliti.

Ko govorimo o poenotujoči moči vsakdanjih vrtčevskih praks, je treba povedati, da vzgojiteljice le redko (11,5%) otroke vprašajo, če kdo od njih tisti dan ne gre spat, kar je v primerjavi s podatki slovenskega vzorca izpred leta in pol, ko se to ni zgodilo prav nikjer, vendarle določen napredek (mimo tega verjetno - glede spanja in tudi sicer - ne bi mogli govoriti o kakšnih sistematičnih razlikah med slovenskimi in ljubljanskimi vrtci). Odstotek vrtcev, kjer bi lahko veljalo spanje za kazen, ko bi npr. morali spat le poredni otroci, je neznatn, čeprav ponekod spanje še vedno uporabljajo kot grožnjo (kar posredno govori o povezanosti ritualov spanja z discipliniranjem telesa). A še vedno se zdi, da je dnevni red nekaj samoumevnega in da tu ni kaj odločati. Bolj spodbudna pa je ugotovitev, da se v 40% vrtcev otroci lahko igrajo v drugem prostoru. Otroci, ki ne zaspijo, lahko v polovici primerov počnejo kaj drugega, v še nekoliko več vrtcih lahko čez čas tudi vstanejo (vendar je še vedno 34% takih, da ne smejo vstati, dokler jim vzgojiteljica tega ne dovoli); tedaj se lahko zaposlijo sami, tako da rišejo, berejo itd. (49%), ali pa se z njimi ukvarja vzgojiteljica (41%). To je pomembno, saj vsi otroci ne zaspijo v domala nobenem vrtcu in ker je tudi nekaj takšnih, ki nikoli ne zaspijo; seveda pa bi bilo veliko bolje, če bi bila ta možnost dana otrokom v prav vseh vrtcih. (Vsi ti "pozitivni" odstotki so višji kot pri slovenskem vzorcu.) Neka anketarka je zgovorno zapisala: "Na ležalnike morajo vsi nujno za tričetrt ure. Potem lahko dobijo na ležalnik kakšno knjigo. Če se jih zbudi več, se gredo lahko na hodnik igrati." Gledanje knjig v zatemnjenem ali delno zatemnjenem prostoru seveda ni posebej privlačno, po drugi strani pa je lahko tudi svetloba zelo moteča. "Motilo me je," je zapisala anketarka o enem vrtcu, "da navkljub temu, da so imela okna rolete, niso spustili vseh, tako da je bilo v igralnici presvet-

* Center za kulturološke študije pri Pedagoškem inštitutu

lo." Zakaj torej ne bi v tem času oblikovali dveh skupin? Prostora je bilo, kot so poročali anketarji, marsikje dovolj.

Kar zadeva samo spanje, so povečini, približno v dveh tretjinah vrtcev, ležalniki razporejeni po naključju, torej brez stalnega reda (ki bi ga določala vzgojiteljica), vendar pa ni nikjer možnosti odmaknjenega počitka, pregrad ali španskih sten itd., kljub temu, da naj bi bilo v več kot polovici vrtcev (v slovenskem vzorcu le 34%) načeloma mogoče, da bi otrok spal sam, v ločenem koticu. O nepotrebnem discipliniranju telesa govori tu podatek, da so v 43% otroci med spanjem obrnjeni v določeno smer oz. da so obrnjeni tako, "da niso skupaj z glavami" (55%, tu je, v nasprotju s siceršnjimi razlikami, razmerje s slovenskim vzorcem, kjer znaša ta podatek 38%, obrnjeno, kar bi težko interpretirali brez dodatnih informacij, ki bi jih veljalo zbrati v prihodnjem raziskovalnem delu); tedaj verjetno tudi ni tako bistvenega pomena, da lahko prijatelji spijo na sosednjih ležalnikih (57%).

Še nekoliko bolj formaliziran in discipliniran je ritual samega uspavanja: kar v 15% primerov morajo otroci spati na trebuhu (ker je to dobro za hrbtenico? kaj pa psihično počutje?) in v le nekoliko manjšem odstotku morajo vsi zapreti oči; na drugi strani pa le v 8% lahko spijo z blazino pod glavo (tudi če bi bili doma prav vsi navajeni drugače). Spodbudno pa je, da imajo lahko v štirih petinah vrtcev (82%) zdaj otroci pri spanju svojo igračko (v primerjavi s 61% v starejšem slovenskem vzorcu), da otroke pred spanjem vzgojiteljica ponekod boža, jim prepeva, jih uspava z lutkami, pripoveduje pravljice itd. (Takšne in podobne načine uspavanja uporabljajo približno v tretjini vrtcev.)

Argumenti vzgojiteljic v zvezi s pripravo na počitek in spanje so sledeči: dobro je, da otroci spijo v vrtcu, ker je to biološka potreba (toda ali je res pri vse tako enaka? ali se otroci ne razlikujejo tako fiziologiji kot v načinu življenja?), spanje pa lahko otroku škoduje, ker je lahko povezano s prisilo; tako je odgovorilo 49% vzgojiteljic, medtem ko jih 25% še vedno meni, da to otroku ne more povzročiti škode; 10% pa meni, da lahko pride do odpora do vrtca (nekateri pa so navajale kot argumente oz. protargumente tudi samozadovoljevanje, strah itd.).

Vzgojiteljice se torej v precejšnji meri zavedajo problematičnosti spanja v vrtcu, otroci ga ne marajo, starši morajo zaradi tega organizirati dodatne oblike varstva za svoje otroke (da lahko, v primerih "srečnežev", pridejo po njih v vrtce, ko morajo drugi spat), čemu se torej vendarle ohranja tak dnevni red?¹⁰ Ali bi bilo mogoče tudi na ta način razumeti znano Althusserjevo tezo, da je ideologija večna?

LITERATURA:

- Apple, M.W. (1979). *Ideology and Curriculum*. London, Routledge and Kegan.
 Apple, M.W. (1992). *Šola, učitelj in oblast*. Ljubljana. Znanstveno in publicistično središče.
 Couzens Hoy, D. (Ed.) (1986). *Foucault. A Critical Reader*, New York: Blackwell.

¹⁰ Toliko o podatkih o organizaciji spanja v ljubljanskih vrtcih; umestitev v širši kontekst najdemo v poročilu o prejšnji raziskovalni nalogi. Gl. Bahovec in Kodelja (1991), str. 147-158.

De Batistič, M. (1990), Vpliv institucionalne predšolske vzgoje na socialno emocionalni razvoj otroka: otrokove razvojne potrebe in ravnanje vzgojiteljev, Magistrska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Dreyfus, H. L. & Rabinow, P. (1986), Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics, Brighton: Harvester Press.

Franklin, B. (Ed.) (1986), The Rights of Children, Oxford: Blackwell.

Henderson, A. & Lucas, J. (1989), Pre-school Playgroups. The Handbook, London: Unwin.

Kelman, A. (1990), "Choices for children", Young Children, 3: 42-45.

Martin, A. (1985), "Back to kindergarten basics", Harvard Educational Review, 55: 318-320.

I Nuovi Orientamenti per la Scuola Materna (1990), Milano: Fabbri.

Olsen, D. & Zigler, E. (1989), "An assessment of the all-day kindergarten movement", Early Childhood Research Quarterly, 4: 157-186.

Olsen, D. (1989), "Problems with the all-day kindergarten: presumed or real?", Early Childhood Research Quarterly, 1989, 4: 267-270.

Spodek, B. (1989), "Chinese kindergarten education and its reform", Early Childhood Research Quarterly, 4: 31-50.

Walsh, D. J., "Changes in kindergarten: Why here? Why now?", Early Childhood Research Quarterly, 4: 377-392.

Caldwell, B. M. (1989a), "All-day kindergarten - assumptions, precautions and overgeneralizations", Early Childhood Research Quarterly, 4: 261-266.

Caldwell, B. M. (1989b), "Achieving rights for children", Childhood Education, 66: 4-7.

Dnevni red, obredi in praznovanja, določila glede tega, kaj je dovoljeno in kaj ne, odvisnost od hierarhije, ves ta sklop, ki odločilno opredeljuje način komunikacije v vrtcu, otrokom pomaga, da hitro in brez napora osvojijo tisto, kar je v šoli najbolj pomembno: pokorščina, prilagodljivost, vztrajnost, ubogljivost in sodelovanje. Apple in njegova sodelavka govorita celo o "izkušnji biti delavec", ki jo otroci pridobijo zelo hitro in ki jo znajo tudi izraziti in posredovati drugim. Dobro znajo namreč ločiti "igro" od "dela": kar jim je naložila in usmerjala vzgojiteljica, so takoj opredelili kot delo, kar pa so počeli potem, ko so bile delovne naloge končane, v prostem času, je bila za njih "igra". Delo je vse, kar je obvezno in kar je podrejeno enotnemu postopku, vse, kar so delali otroci istočasno, na enak način, v enakem zaporedju in na osnovi skupne predloge: risanje predmetov, ki jih določi vzgojiteljica, poslušanje pravljic, petje, ki ga vodi vzgojiteljica, pospravljanje in čakanje v koloni itd. Delo so tudi vse tiste dejavnosti, pri katerih je potreben svinčnik, papir in drugi pripomočki, značilni za učenje v šoli (Apple, 1979, str. 55-56).

...javov je bilo bolj predmet religije, filozofije, umetnosti in okultnih ved, kakor pa resnih znanstvenih prizadevanj. Sistematično so jih začeli znanstveno raziskovati šele v okviru parapsihologije. Šele v novejšem času se začnejo s temi pojavi ukvarjati uveljavljene znanosti, od fizike in fiziologije do psihologije.

Pri nas doslej ni bilo sistematičnih raziskovanj v zvezi s paranormalnimi, transcendentnimi in drugimi posebnimi pojavi. V pridužnji raziskavi smo skušali s pomočjo posebnega vprašalnika ugotoviti, kolikokrat bolj verjamejo v obstoj tistih pojavov, kako jih kategorizirajo, pa tudi to, koliko so njihove ocene o teh pojavih

PARANORMALNI, TRANSCENDENTNI IN DRUGI POSEBNI POJAVI: ODNOS DO NJIH, STOPNJA PREPRIČANJA VANJE IN NJIHOVO MISELNO RAZVRŠČANJE (PRELIMINARNA RAZISKAVA)

Janek Musek*,

Majda Humar, Gregor Jazbec, Maša Karpljuk, Nika Kavšek, Leonida Kobal, Metka Kordiš, Tanja Krapež, Salvatris Krže, Martina Lipušček, Andreja Pavlin, Marija Skodlar, Andreja Svab, Marjetka Torkar, Andrej Trampuž

Ključne besede

parapsihologija, paranormalni pojavi, transcendentni pojavi, zunajčutno zaznavanje

Key words

parapsychology, paranormal phenomena, transcendent phenomena, extrasensory perception

POVZETEK

Zanimanje za pojave, ki presegajo vsakdanje izkustvo, je značilno za vse civilizacije, kulture in zgodovinske dobe. Raziskovanje teh pojavov je bilo bolj predmet religije, filozofije, umetnosti in okultnih ved, kakor pa resnih znanstvenih prizadevanj. Sistematično so jih začeli znanstveno raziskovati šele v okviru parapsihologije. Šele v novejšem času se začenjajo s temi pojavi ukvarjati uveljavljene znanosti, od fizike in fiziologije do psihologije.

Pri nas doslej ni bilo sistematičnih raziskovanj v zvezi s paranormalnimi, transcendentnimi in drugimi posebnimi pojavi. V pričujoči raziskavi smo skušali s pomočjo posebnega vprašalnika ugotoviti, koliko ljudje verjamejo v obstoj tovrstnih pojavov, kako jih kategorizirajo, pa tudi to, koliko so njihove ocene o teh pojavih

*Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Aškerčeva 2

povezane z različnimi osebnostnimi lastnostmi. Izkazalo se je, da vzorec respondentov ocenjuje verjetnost navedenih pojavov zelo različno, od takšnih, ki jim pripisuje precejšnjo verjetnost (npr. slutnje, bioenergija, telepatija), do takšnih, ki jim ljudje v povprečju presojujejo kot malo verjetne (npr. čarovništvo, strahovi, pretvarjanje snovi, vampirji). Pokazalo se je tudi, da na ocene respondentov vplivajo spol, starost in osebnostne poteze. Multivariantne analize so pokazale, da respondenti razvrščajo ocenjevane pojave v več skupin, ki le v grobem ustrezajo strokovno definiranim kategorijam teh pojavov.

ABSTRACT

Paranormal and transcendent phenomena aroused interest and fascination in all civilizations, cultures and historical periods. They have been the subject of concern for religion, philosophy, the arts, and occult learning much more than for science. The scientific research of them has been initiated with the establishment of parapsychology, and only recently they became the subject of serious research in well-established disciplines from physics and physiology to psychology.

In our country the systematic research of paranormal and transcendent phenomena has been missing so far. In the present study, a special questionnaire has been applied in order to discover, how the respondents (the sample was roughly representative for Slovene population) rated the probability of the existence of listed paranormal and transcendent phenomena, how they categorize them and also, how their ratings and appraisals depend on personal characteristics. The results showed a wide range in the adjudged probability of rated phenomena, from the very probable ones (such as presentiments, telepathy, bioenergetic phenomena) to the very improbable (magic, transubstantiation, vampirism). Multivariate analyses of the ratings yielded dimensions and clusters that roughly resemble the official categorization of paranormal and transcendent phenomena. The results also showed the influence of gender, age and personality traits.

UVOD

Človekov duhovni svet je mnogo širši in globlji od običajnega vsakdanjega izkustva. V vseh dobah in kulturah so se ljudje zanimali za pojave, ki presegajo to izkustvo. Kulturno, zlasti versko izročilo vseh kultur in civilizacij pogosto obravnava takšne pojave kot posebno pomembne, saj kažejo na višje, celo absolutne razsežnosti biti in človekove eksistence v njej (Haas, 1979). V literaturi najdemo vrsto oznak za te pojave: nadnaravni, mistični, okultni, paranormalni, transcendentni, mejni, posebni itd. Dejstvo je, da so se s temi pojavi veliko bolj ukvarjale religija, filozofija in umetnost, kakor pa znanost. To je razumljivo, saj se znanost, posebno naravoslovna, ukvarja z naravnimi pojavi, deluje v območju materialne stvarnosti. Mnogim se zdi, da se tovrstni pojavi že po definiciji izmikajo znanstvenemu raziskovanju.

Po drugi strani se zdi nesmiselno, da ostajajo tako pomembna področja nesporno izpričanega človeškega izkustva znanstveni tabu. V psihologiji, predznanstveni in znanstveni, se raziskovanju teh področij ni mogoče izogniti. Zato je razumljivo, da je tradicija tovrstnih raziskovanja razmeroma dolga. To velja posebno za področje ti. paranormalnih pojavov, ki jih proučuje parapsihologija (zunajčutno zaznavanje,

kamor sodijo telepatija, jasnovidnost in prerokovanje in drugi pojavi, kot npr. psihokineza ali telekineza), vendar pa tudi za proučevanje okultnih pojavov (npr. magije), ekstatičnih, medijskih in mističnih izkustev (npr. zunajtelesno izkustvo, obsmrtna doživetja), pa nazadnje transcendentnih pojavov, kot so npr. obstajanje in delovanje višjih sil in bitij, spiritalna, posmrtna eksistenca, reinkarnacija ipd.

V zvezi z vsemi temi pojavi se poraja vrsta vprašanj, ki so za psihologijo zanimiva. Kako si te pojave predstavljamo, koliko verjamemo vanje? Kako jih povezujemo med seboj, razvrščamo, kategoriziramo? Kako jih doživljamo, kakšna je psihološka struktura pričevanj o teh pojavih? Kakšne so medosebne, skupinske in kulturne razlike v pojmovanjih in doživljanjih tovrstnih pojavov? Gotovo lahko tem osnovnim vprašanjem dodamo še veliko novih.

Pri nas zelo zaostajamo v tovrstnem raziskovanju. Pri tem ne mislim samo na klasične parapsihološke raziskave paranormalnih pojavov, ki jih pri nas praktično ni bilo (razen posamičnih, večinoma neobjavljenih poskusov). Pogrešamo celo raziskav anketnega tipa, ki bi nam povedale nekaj o odnosu slovenske populacije do teh pojavov, in o njihovi razširjenosti. V svetu je bilo kar precej takšnih raziskav že pred časom (pregledno o tem poroča npr. Mischo, 1979), pozneje beležimo nove, med njimi nekatere zelo obsežne, celo mednarodne. Pri raziskovanju posameznih paranormalnih pojavov naletimo seveda na obilo problemov, tako pojmovnih kot metodoloških (Bauer, 1979). Pojemovna kategorizacija teh pojavov je vse prej kot enotna in jasna (Neher, 1990), mešajo se koncepcije, ki so znanstvenega značaja s koncepti, ki so bolj metafizični. Paranormalni pojavi so pogosto predmet kvaziznanstvenega in šarlatanskega pristopa, zaradi svoje raznovrstnosti jih je težko obravnavati enotno, kljub nenehnim poskusom, da bi oblikovali posebne znanosti o vseh paranormalnih pojavih (npr. psihotronika, bionika ipd.). To je kočljivo, saj gre za zelo različne kategorije pojavov, ki nimajo mnogo skupnega, še posebej, če strpamo skupaj res prav vse, kar ne sodi v svet znanega in raziskanega (poleg magije, parapsiholoških, mističnih in transcendentnih pojavov še denimo bioenergijo, ufologijo, inteligenco v vesolju, izgubljene civilizacije itd.). Laboratorijske raziskave paranormalnih pojavov so vprašljive zaradi njihove občutljivosti in težavne kontrole (Müller, 1979), raziskovanje spontanih paranormalnih pojavov je seveda s tega vidika še bolj problematično (Mischo, 1979; Neher, 1990). Ob vsem tem pa se področja raziskovanja mejnih, posebnih in paranormalnih pojavov nenehno širijo in poglobljajo. Klasičnim raziskovanjem, ki so se začela pri mesmerizmu, spiritizmu, medijskih pojavih (Gruber, 1979), se nato nadaljevala z raziskovanjem zunajčutnega zaznavanja in psihokineze (Mischo, 1979; von Lucadou, Bauer, 1979), lahko pridružimo nova raziskovanja na področju posebnih, ekstatičnih, meditativnih in mističnih doživetij (Neher, 1990), obsmrtnih in drigih transcendentnih doživetij (Neher, 1990, Trstenjak, 1993, Zaleski, 1991), bioenergetskih pojavov idr. (Neher, 1990).

V tej raziskavi smo hoteli dobiti preliminarne odgovore na nekaj vprašanj, ki so v zvezi s paranormalnimi, mejnimi in drugimi posebnimi pojavi pomembna s psihološkega vidika. Predvsem nas je zanimalo, kako pri nas ljudje ocenjujejo tovrstne pojave, koliko verjamejo v njihovo obstajanje in v kakšne kategorije jih intuitivno razvrščajo. Posebej smo želeli tudi raziskati, kako so njihove presoje in prepričanja odvisni od nekaterih individualnih značilnosti (spol, starost, osebnostne poteze).

Ker gre za preliminarno raziskavo, smo skušali v njej zajeti paranormalne, mejne in posebne pojave v kar največjem obsegu. Ta pa vključuje paranormalne pojave v ožjem smislu, torej pojave, ki jih proučuje klasična parapsihologija (telepatija, jasnovidnost, prerokovanja ali prekognicija, retrokognicija, slutnje in preroške sanje, psihokineza, materializacija) in okultne pojave (čarovništvo ali magija, pretvarjanje snovi), dalje pojave, ki jih pripisujejo posebno subtilnim energijam (bajaništvo, bioenergetika nasploh), transcendentne in mistične pojave (višja bitja in duhovne moči, obsmrtna doživetja in znamenja, posmrtno življenje, reinkarnacija, stik z duhovi) in posebne, neznane in neraziskane pojave, kot so nezemeljske in izginule zemeljske civilizacije, stiki z objekti in bitji iz drugih svetov in razsežnosti.

METODA

Raziskovalni načrt in spremenljivke

Raziskavo smo oblikovali kot korelacijsko in multivariantno raziskovanje prosto-ra 51 spremenljivk. Med temi je bilo 32 spremenljivk, ki so se nanašale na paranormalne, transcendentne in druge posebne pojave, spol, starost, izobrazba in 16 osebnostnih potez.

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 148 oseb, obeh spolov, različne starosti, različne socioekonomske, izobrazbene in poklicne strukture. Upravičeno lahko domnevamo, da predstavljajo dokaj reprezentativen vzorec tistih oseb, ki lahko miselno dojemajo in presojujejo paranormalne, transcendentne in druge posebne pojave, ki so predmet raziskovanja.

Gradivo

Uporabili smo anketni vprašalnik, ki je zajemal 32 različnih paranormalnih, transcendentnih in drugih posebnih pojavov. Za vsakega od njih so morali udeleženci oceniti s pomočjo petstopenjske ocenjevalne lestvice, kolikšna se jim zdi verjetnost, da tak pojav obstaja. Vprašalnik je vključeval naslednjih 32 pojavov (z velikimi črkami so navedene njihove okrajšave):

1. slutnje (SLUTNJE)
2. prenos misli (TELEPAT)
3. jasnovidno doživetje (JASNOV)
4. jasnovidne ali preroške sanje (SANJEPR)
5. preroško doživetje (PREROK)
6. videnje dogodkov iz preteklosti (VIDPRET)
7. psihokineza (PSKINEZA)
8. materializacija (MATERIAL)
9. spreminjanje snovi (TRANSSUB)
10. čaranje (MAG)
11. vampirji, volkodlaki (VAMPIR)
12. bioenergija (BIOENERG)
13. bioenergetsko zdravljenje (BIOZDRAV)
14. bajaništvo (BAJAN)
15. najvišje, absolutno bitje (BOG)
16. nadnaravna bitja, angeli (ANGEL)
17. zla sila, hudič (HUDI)

18. stik z nadnaravnim bitjem (STIKNADN)
19. posmrtno življenje (POSMRT)
20. obsmrtna doživetja (OBSMRT)
21. reinkarnacija, ponovno rojstvo (REINKARN)
22. spomin na prejšnje življenje (PREJZIV)
23. stik z duhovi (DUHOVI)
24. znamenja in sporočila pokojnih (ZNAMEN)
25. pomenljive prikazni (PRIKAZEN)
26. strahovi, strašenje (STRAHOVI)
27. pretekle, neodkrite civilizacije (ATLANT)
28. starodavna skrita znanja (PIRAMID)
29. zunajzemeljska inteligenca (INTELIG)
30. obiski nezemeljskih civilizacij na našem planetu (NZEMCIV)
31. stik s predmetom iz tujega sveta (NLP)
32. stik z bitjem iz tujega sveta (NZEMBITJ)

Verjetnost, da pojav obstaja, so udeleženci ocenjevali na petstopenjski lestvici, kjer so posamezne ocene pomenile:

1. povsem sem prepričan, da pojav obstaja
2. zdi se mi verjetno, da pojav obstaja
3. približno enako verjetno se mi zdi, da obstaja in da ne obstaja
4. ne zdi se mi verjetno, da pojav obstaja
5. povsem sem prepričan, da pojav ne obstaja

Poleg vprašalniških ocen smo za udeležence zabeležili tudi spol, starost, stopnjo izobrazbe (na petstopenjski lestvici od nedokončane osnovne šole do fakultetne izobrazbe), poklic in rezultate Cattellovega osebnostnega vprašalnika 16PF, ki meri 16 primarnih osebnostnih lastnosti.

Postopek

Udeleženci so najprej izpolnili posebej pripravljene anketni vprašalnik, nato pa tudi Cattellov osebnostni inventarij 16PF. Njihove rezultate smo vnesli v datoteko, ki smo jo statistično analizirali s pomočjo ustreznih računalniških programov (programski paket CSS in SPSS).

REZULTATI IN DISKUSIJA

Stopnja prepričanja v paranormalne, transcendentne in posebne pojave

Najprej si oglejmo, kako so respondenti ocenjevali verjetnost obstoja navedenih pojavov. Iz tabele 1 je razvidno, da v povprečju prisojajo razmeroma veliko verjetnost pojavom kot so slutnje (šesti čuti), bioenergija, zdravljenje s pomočjo bioenergije, telepatija, obsmrtna doživetja, obstoj skritih znanj in bajaništva. Sledi vrsta pojavov, ki jih v povprečju ocenjujejo kot dokaj verjetne (povprečne ocene okrog 2.5), med njimi npr. tudi obstoj najvišjega bitja (boga), inteligentnih bitij na drugih svetovih, preroških sanj, izginulih civilizacij, preroških doživetij, jasnovidnosti, jasnovidnega vpogleda v preteklost, posmrtnega življenja. Okrog nevtralne točke ali točke negotovosti se v povprečju sučejo ocene verjetnosti mnogih pojavov od psihokineze tja do reinkarnacije, spomina na prejšnje življenje in možnosti stika z nadnaravnimi bitji (zanimivo je, da se zdi ljudem obstoj duhov in angelov nekoliko ver-

jetnejši kot obstoj hudiča). Do čarovništva, pomenljivih prikazni in strahov so ocenjevalci že bolj skeptični, do možnosti materializacija in transsubstanciacije (spreminjanja snovi npr. v zlato) pa še bolj. Najmanj verjetno se jim zdi, da bi v resnici obstajala obskurna bitja kot so vampirji ali volkodlaki.

Tabela 1.
Ocene verjetnosti, da pojav obstaja.

SLUTNJE	1.580645
BIOENERG	1.785124
BIOZDRAV	1.813008
TELEPAT	1.895161
OBSMRT	2.104839
PIRAMID	2.121951
BAJAN	2.177419
INTELIG	2.338710
SANJEPR	2.390244
BOG	2.500000
ATLANT	2.548387
PREROK	2.556452
JASNOV	2.614754
POSMRT	2.626016
VIDPRET	2.637097
PSKINEZA	2.838710
NZEMCIV	2.910569
ZNAMEN	2.943548
DUHOVI	2.959350
NLP	3.090164
ANGEL	3.105691
REINKARN	3.129032
STIKNADN	3.177419
PREJZIV	3.217742
HUDI	3.290323
NZEMBITJ	3.292683
MAG	3.330579
PRIKAZEN	3.346774
STRAHOVI	3.593496
MATERIAL	3.752066
TRANSSUB	4.387097
VAMPIR	4.552846

Kategorije paranormalnih, transcendentnih in posebnih pojavov

Zanimalo nas je tudi, kako ocenjevalci intuitivno (implicitno) razvrščajo in kategorizirajo navedene pojave. Se njihove razvrstitve ujemajo s teoretičnimi klasifikacijami? Na to vprašanje lahko odgovorimo s pomočjo multivariantnih analiz in v ta namen smo uporabili dve izmed njih: faktorško analizo in analizo klastrov. Na podlagi teh analiz lahko ugotovimo, katere od navedenih pojavov posamezniki ocenjujejo kot podobne, jih bolj ali manj nezavedno zdajajo skupaj, ko jih presojujejo.

Tabela 2 prikazuje medsebojne korelacije vseh 32 pojavov, dobljene na podlagi ocen s pomočjo anketnega vprašalnika. Te korelacije so tudi podlaga za faktorško analizo. Iz tabele je razvidno, da prevladujejo statistično pomembne korelacije (z vrednostmi okrog 0.20 in več) v rangu zmernih do srednje visokih, kar precej pa je tudi dokaj visokih. To pomeni, da so ocenjevalci v grobem jemali navedene pojave kot da imajo nekaj skupnega. Vendar pa hkrati vidimo že iz korelacijske matrike, da se ocene pri nekaterih pojavih medsebojno ujemajo bolj, kot se ujemajo z ocenami drugih pojavov. Pojavljajo se skupinska razvrščanja, ki jih natančneje lahko določimo s pomočjo nadaljnjih multivariantnih analiz.

Tabela 2.
Korelacije med 32 pojavi

spremen- ljivke	SLU TNJE	TEL EPAT	JA SNOV	SAN JEPR	PR EROK	VID PRET	PSKI NEZA	MATE RIAL	TRAN SSUB	MAG	VA MPIR
SLUTNJE	1	.47	.50	.45	.53	.47	.34	.26	.13	.39	.14
TELEPAT	.47	1	.58	.50	.52	.57	.54	.41	.25	.36	.13
JASNOV	.50	.58	1	.66	.67	.72	.63	.54	.41	.45	.29
SANJEPR	.45	.50	.66	1	.67	.54	.44	.45	.29	.45	.16
PREROK	.53	.52	.67	.67	1	.66	.51	.52	.35	.55	.23
VIDPRET	.47	.57	.72	.54	.66	1	.64	.53	.41	.53	.19
PSKINEZA	.34	.54	.63	.44	.51	.64	1	.69	.40	.57	.28
MATERIAL	.26	.41	.54	.45	.52	.53	.69	1	.57	.61	.33
TRANSUB	.13	.25	.41	.29	.35	.41	.40	.57	1	.39	.50
MAG	.39	.36	.45	.45	.55	.53	.57	.61	.39	1	.26
VAMPIR	.14	.13	.29	.16	.23	.19	.28	.33	.50	.26	1
BIOENERG	.41	.26	.40	.45	.39	.30	.29	.23	.08	.22	.08
BIOZDRAV	.54	.46	.60	.58	.54	.53	.43	.29	.16	.31	.11
BAJAN	.37	.43	.53	.51	.53	.40	.44	.35	.22	.29	.17
BOG	.33	.22	.31	.30	.42	.28	.23	.27	.22	.20	.07
ANGEL	.29	.24	.39	.33	.43	.29	.26	.25	.24	.18	.24
HUDI	.28	.20	.35	.31	.44	.21	.35	.42	.26	.30	.27
STIKNADN	.32	.37	.51	.48	.44	.50	.44	.36	.25	.44	.23
POSMRT	.46	.38	.46	.44	.46	.48	.44	.26	.20	.34	.17
OBSMRT	.49	.34	.53	.43	.45	.51	.46	.21	.17	.23	.10
REINKARN	.42	.39	.48	.56	.47	.56	.50	.40	.29	.47	.22
PREJZIV	.41	.40	.51	.50	.48	.55	.47	.38	.32	.41	.19
DUHOVI	.46	.44	.59	.56	.62	.59	.52	.52	.33	.58	.20
ZNAMEN	.45	.44	.58	.59	.58	.49	.50	.51	.35	.54	.24
PRIKAZEN	.36	.40	.53	.47	.39	.42	.48	.54	.41	.42	.38
STRAHOVI	.22	.15	.39	.40	.42	.20	.17	.42	.35	.35	.39
ATLANT	.47	.26	.44	.42	.37	.41	.34	.32	.21	.36	.23
PIRAMID	.56	.38	.44	.47	.41	.47	.31	.26	.21	.35	.15
INTELG	.51	.42	.46	.45	.35	.39	.42	.28	.22	.38	.19
NZEMCIV	.34	.37	.39	.43	.34	.46	.42	.33	.23	.37	.14
NLP	.33	.30	.41	.38	.42	.45	.37	.31	.34	.32	.24
NZEMBITJ	.38	.37	.43	.44	.41	.40	.41	.32	.31	.31	.20

spremen- ljivke	BIOE NERG	BIOZ DRAV	B AJAN	A BOG	A NGEL	A HUDI	STIK NADN	PO SMRT	OB SMRT	REIN KARN	PRE JZIV
SLUTNJE	.41	.54	.37	.33	.29	.28	.32	.46	.49	.42	.41
TELEPAT	.26	.46	.43	.22	.24	.20	.37	.38	.34	.39	.40
JASNOV	.40	.60	.53	.31	.39	.35	.51	.46	.53	.48	.51
SANJEPR	.45	.58	.51	.30	.33	.31	.48	.44	.43	.56	.50
PREROK	.39	.54	.53	.42	.43	.44	.44	.46	.45	.47	.48
VIDPRET	.30	.53	.40	.28	.29	.21	.50	.48	.51	.56	.55
PSKINEZA	.29	.43	.44	.23	.26	.35	.44	.44	.46	.50	.47
MATERIAL	.23	.29	.35	.27	.25	.42	.36	.26	.21	.40	.38
TRANSUB	.08	.16	.22	.22	.24	.26	.25	.20	.17	.29	.32
MAG	.22	.31	.29	.20	.18	.30	.44	.34	.23	.47	.41
VAMPIR	.08	.11	.17	.07	.24	.27	.23	.17	.10	.22	.19
BIOENERG	1	.58	.62	.33	.25	.16	.20	.21	.42	.36	.32
BIOZDRAV	.58	1	.66	.23	.22	.16	.25	.26	.37	.36	.43
BAJAN	.62	.66	1	.30	.35	.31	.31	.31	.45	.39	.39
BOG	.33	.23	.30	1	.77	.65	.42	.48	.33	.25	.22
ANGEL	.25	.22	.35	.77	1	.73	.56	.54	.32	.27	.26
HUDI	.16	.16	.31	.65	.73	1	.51	.44	.22	.22	.17
STIKNADN	.20	.25	.31	.42	.56	.51	1	.65	.43	.46	.42
POSMRT	.21	.26	.31	.48	.54	.44	.65	1	.56	.68	.57
OBSMRT	.42	.37	.45	.33	.32	.22	.43	.56	1	.42	.38
REINKARN	.36	.36	.39	.25	.27	.22	.46	.68	.42	1	.81
PREJZIV	.32	.43	.39	.22	.26	.17	.42	.57	.38	.81	1
DUHOVI	.27	.42	.41	.33	.36	.37	.58	.55	.50	.60	.63
ZNAMEN	.36	.39	.42	.46	.44	.50	.53	.48	.45	.56	.51
PRIKAZEN	.31	.35	.46	.36	.41	.49	.50	.38	.39	.54	.48
STRAHOVI	.17	.17	.20	.33	.37	.47	.37	.23	.07	.26	.16
ATLANT	.28	.36	.31	.08	.05	.20	.33	.28	.27	.37	.38
PIRAMID	.37	.46	.39	.08	.05	.10	.35	.33	.36	.40	.49
INTELIG	.33	.37	.35	.13	.14	.08	.36	.39	.46	.45	.47
NZEMCIV	.33	.33	.35	.09	.14	.06	.33	.39	.34	.46	.46
NLP	.40	.38	.39	.07	.24	.09	.38	.40	.46	.40	.43
NZEMBITJ	.38	.34	.36	.11	.24	.14	.48	.43	.49	.46	.44

spremen- ljivke	DU HOVI	ZN AMEN	PRIK AZEN	STRA HOVI	AT LANT	PIR AMID	INT ELIG	NZE MCIV	NLP	NZEM BITJ
SLUTNJE	.46	.45	.36	.22	.47	.56	.51	.34	.33	.38
TELEPAT	.44	.44	.40	.15	.26	.38	.42	.37	.30	.37
JASNOV	.59	.58	.53	.39	.44	.44	.46	.39	.41	.43
SANJEPR	.56	.59	.47	.40	.42	.47	.45	.43	.38	.44
PREROK	.62	.58	.39	.42	.37	.41	.35	.34	.42	.41
VIDPRET	.59	.49	.42	.20	.41	.47	.39	.46	.45	.40
PSKINEZA	.52	.50	.48	.17	.34	.31	.42	.42	.37	.41
MATERIAL	.52	.51	.54	.42	.32	.26	.28	.33	.31	.32
TRANSSUB	.33	.35	.41	.35	.21	.21	.22	.23	.34	.31
MAG	.58	.54	.42	.35	.36	.35	.38	.37	.32	.31
VAMPIR	.20	.24	.38	.39	.23	.15	.19	.14	.24	.20
BIOENERG	.27	.36	.31	.17	.28	.37	.33	.33	.40	.38
BIOZDRAV	.42	.39	.35	.17	.36	.46	.37	.33	.38	.34
BAJAN	.41	.42	.46	.20	.31	.39	.35	.35	.39	.36
BOG	.33	.46	.36	.33	.08	.08	.13	.09	.07	.11
ANGEL	.36	.44	.41	.37	.05	.05	.14	.14	.24	.24
HUDI	.37	.50	.49	.47	.20	.10	.08	.06	.09	.14
STIKNADN	.58	.53	.50	.37	.33	.35	.36	.33	.38	.48
POSMRT	.55	.48	.38	.23	.28	.33	.39	.39	.40	.43
OBSMRT	.50	.45	.39	.07	.27	.36	.46	.34	.46	.49
REINKARN	.60	.56	.54	.26	.37	.40	.45	.46	.40	.46
PREJZIV	.63	.51	.48	.16	.38	.49	.47	.46	.43	.44
DUHOVI	1	.78	.58	.32	.43	.46	.37	.38	.35	.42
ZNAMEN	.78	1	.70	.51	.42	.40	.33	.33	.34	.41
PRIKAZEN	.58	.70	1	.53	.30	.34	.37	.32	.29	.37
STRAHOVI	.32	.51	.53	1	.19	.14	.09	.13	.17	.22
ATLANT	.43	.42	.30	.19	1	.70	.57	.52	.35	.43
PIRAMID	.46	.40	.34	.14	.70	1	.59	.51	.43	.44
INTELIG	.37	.33	.37	.09	.57	.59	1	.76	.60	.64
NZEMCIV	.38	.33	.32	.13	.52	.51	.76	1	.75	.73
NLP	.35	.34	.29	.17	.35	.43	.60	.75	1	.87
NZEMBITJ	.42	.41	.37	.22	.43	.44	.64	.73	.87	1

Korelacijsko matriko smo analizirali s pomočjo faktorjske analize (metoda glavnih komponent z Varimax rotacijo). Po klasičnem Kaiserjevem kriteriju je bilo izločenih 6 faktorjev z lastnimi vrednostmi nad 1,00. Vseh šest ekstrahiranih faktorjev pojasnjuje nad 70 odstotkov celotne variance v interkorelacijski matriki. Očitno pa je prvi faktor izjemno močan, saj sam pojasnjuje preko 40 odstotkov variance. Lahko ga imamo za neke vrste iĝeneralni faktor paranormalnega in transcendentnega; kaŝe, da so respondenti ocenjevali navedene pojave v splošnem kot sorodne. To lahko na pogled razberemo ŝe iz korelacijske matrike, kjer vidimo, da prevladujejo statistiĝno pomembne korelacije.

Tabela 3 kaŝe nasiĝenja spremenljivk (ki pomenijo ocene paranormalnih in transcendentnih pojavov) s ŝestimi faktorjskimi dimenzijami. S prvim faktorjem so nasiĝeni bioenergetski pojavi (bioenergija, bioenergetsko zdravljenje, bajaniŝtvo) in klasiĝni paranormalni pojavi (jasnovidnost, prerokovanje, telepatija, jasnovidne sanje, slutnje idr.). Niŝja nasiĝenja s tem faktorjem najdemo tudi pri vrsti drugih pojavov. Morda gre pri tem faktorju res za (spriĝo rotacije okleŝĝeni) neke vrste iĝfaktor paranormalnega. Bolj natanĝno bi ga lahko opredelili kot dimenzijo bioenergetskih in paranormalnih pojavov.

Drugi faktor visoko korelira s transcendentnimi bitji, posmrtnim življenjem, znamenji, prikaznimi in strahovi. Lahko ga označimo kot dimenzijo nadnaravnih transcendentnih pojavov.

Visoka nasičenja s tretjim faktorjem najdemo pri pojavih kot so spreminjanje snovi, materializacija, vampirji, strahovi, čarovništvo in prikazni. Gre torej za dimenzijo skrivnostnih in strašljivih okultnih pojavov.

Četrti faktor se predvsem povezuje s predstavniki in z obstojem nezemeljske inteligence in civilizacije (zlasti glede stika z njenimi objekti in pripadniki). Lahko ga poimenujemo za dimenzijo nezemeljske civilizacije.

Peti faktor nasiča pojave, ki so v zvezi z reinkarnacijo, prejšjim in posmrtnim življenjem in spiritualno eksistenco. Substancialna nasičenja pa najdemo tudi pri vrsti drugih paranormalnih in okultnih pojavov. Označimo ga lahko kot dimenzijo transcendentne eksistence.

Zadnji, šesti faktor korelira predvsem z obstajanjem izginulih zemeljskih civilizacij in znanj. Lahko ga opredelimo kot dimenzijo pozabljenih (propadlih) civilizacij in njihovega znanja.

Tabela 3.

Nasičenja spremenljivk s šestimi faktorskimi dimenzijami

spremenljivke	Faktor1	Faktor2	Faktor3	Faktor4	Faktor5	Faktor6
SLUTNJE	.487369	-.238675	.051195	-.189919	.271144	-.446663
TELEPAT	.542329	-.058175	-.151751	-.167918	.421985	.035920
JASNOV	.600419	-.206693	-.330128	-.195742	.404813	-.090305
SANJEPR	.514554	-.221622	-.204130	-.173170	.381049	-.274954
PREROK	.577776	-.298462	-.285775	-.113568	.378719	-.119058
VIDPRET	.508802	-.057635	-.235691	-.222621	.597616	.011664
PSKINEZA	.425520	-.048728	-.397206	-.216898	.551762	.142486
MATERIAL	.288937	-.079127	-.699811	-.048762	.406216	.015891
TRANSSUB	.104130	-.070079	-.735295	-.196004	.188576	.091636
MAG	.214459	-.028681	-.473167	-.056774	.527240	-.214964
VAMPIR	-.029005	-.142764	-.680768	-.185872	-.026973	-.107733
BIOENERG	.771020	-.133461	.011628	-.205357	.100124	-.344830
BIOZDRAV	.852323	-.062682	-.037800	-.135157	.116330	-.205864
BAJAN	.714263	-.234069	-.128869	-.213455	.084541	-.076503
BOG	.226963	-.815839	-.035104	.030250	.131877	.022516
ANGEL	.166309	-.877312	-.124884	-.129358	.105999	.109251
HUDI	.123722	-.784112	-.324301	.071351	.098183	-.087859
STIKNADN	.063325	-.542482	-.165500	-.288765	.471455	-.124294
POSMRT	.076551	-.529887	.084287	-.343275	.611471	-.059454
OBSMRT	.384052	-.307671	.120271	-.417739	.388691	.021954
REINKARN	.143502	-.167212	-.106298	-.263917	.736845	-.216976
PREJZIV	.206916	-.085936	-.076050	-.278687	.702110	-.217700
DUHOVI	.254818	-.264911	-.223166	-.097377	.689373	-.272519
ZNAMEN	.260480	-.418197	-.329436	-.048836	.503860	-.344316
PRIKAZEN	.206909	-.381220	-.465936	-.109565	.354863	-.254295
STRAHOVI	.056317	-.449030	-.590583	.056515	.003780	-.320499
ATLANT	.223635	.030057	-.176364	-.313113	.203936	-.699878
PIRAMID	.350512	.054160	-.045460	-.336865	.266423	-.655248
INTELIG	.239216	.002267	-.073848	-.684396	.245634	-.368936
NZEMCIV	.187516	.037666	-.140085	-.780461	.238966	-.235478
NLP	.233769	-.070722	-.195766	-.859239	.127637	-.037194
NZEMBITJ	.180634	-.124130	-.176094	-.832860	.203062	-.124897

Če bi pri ekstrakciji faktorjev uporabili kot kriterij ti. scree-test, potem bi se ustavili pri dveh najpomembnejših faktorjih. Nasičenja s tema faktorjema, ki predstavljata nekaj približek faktorjem višjega reda, prikazuje tabela 4.

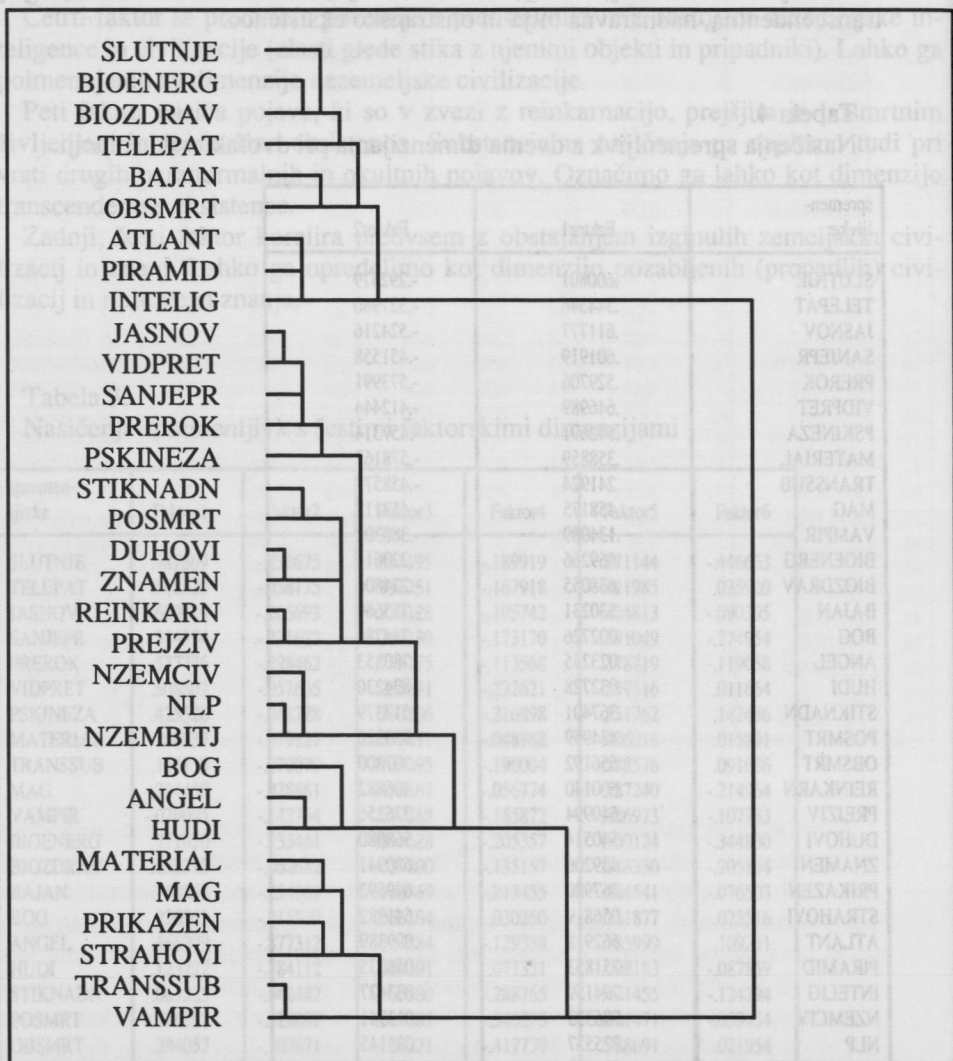
Iz tabele 4 vidimo, da prvi faktor nekako združuje klasične paranormalne pojave, bioenergetske pojave in okultne pojave (v zvezi z obstojem misterioznih in nezemeljskih civilizacij). Drugi faktor se bolj nanaša na transcendentne pojave - transcendentna, nadnaravna bitja in onstransko eksistenco.

Tabela 4.
Nasičenja spremenljivk z dvema dimenzijama pri dvofaktorski soluciji.

spremenljivke	Faktor1	Faktor2
SLUTNJE	.600801	-.292579
TELEPAT	.544346	-.327980
JASNOV	.611777	-.524216
SANJEPR	.601919	-.451558
PREROK	.529706	-.573991
VIDPRET	.646989	-.412444
PSKINEZA	.542691	-.457314
MATERIAL	.358859	-.578162
TRANSSUB	.241924	-.458577
MAG	.458175	-.452118
VAMPIR	.134089	-.388300
BIOENERG	.669266	-.220611
BIOZDRAV	.638055	-.224806
BAJAN	.530231	-.355660
BOG	.002726	-.734780
ANGEL	.023255	-.780853
HUDI	-.032728	-.824230
STIKNADN	.367401	-.617379
POSMRT	.434959	-.530326
OBSMRT	.556192	-.307800
REINKARN	.600140	-.406882
PREJZIV	.640994	-.326256
DUHOVI	.540514	-.568080
ZNAMEN	.439206	-.680941
PRIKAZEN	.367920	-.649592
STRAHOVI	.056819	-.641982
ATLANT	.662918	-.099389
PIRAMID	.751853	-.058275
INTELIG	.794159	-.033427
NZEMCIV	.786333	-.013741
NLP	.725537	-.085145
NZEMBITJ	.734197	-.135867

Implicitno kategorizacijo paranormalnih in transcendentnih pojavov nam lepo pokažejo tudi rezultati hierarhične klastrske analize (Wardova metoda), ki jih prikazuje slika 1. Izrisani dendrogram kaže, da respondenti v grobem kategorizirajo ocenjevane pojave v dve veliki skupini, ki vsaka zase razpadeta na več manjših. Če si ogleđamo nivo, ki nam da približno enako število klastrov, kot je bilo izločenih faktorjskih dimenzij, potem se lahko osredotočimo na sedem klastersko solucijo. V tej najdemo najprej še vedno enoten klaster bioenergetskih pojavov, vključno z misteriji-

oznimi civilizacijami, slutnjami, telepatijo in obsmrtnimi doživetji. Temu sledi klaster klasičnih paranormalnih pojavov (od jasnovidnosti do psihokineze), nato klaster transcendentne eksistence (od stikov z nadnaravnim do spominov na prejšnje življenje), klaster nezemeljske inteligence, klaster nadnaravnih bitij, klaster okultnih pojavov in nazadnje klaster transsubstanciacije in vampirizma.

Slika 1. Dendrogram posebnih pojavov na podlagi hierarhične klastrske analize.

Rezultati multivariantnih analiz (faktorske in klastrske analize) kažejo, da respondenti vsekakor na značilen način povezujejo ocenjevane pojave. Pri tem jih implicitno kategorizirajo v skupine, ki v grobem (ne pa v podrobnostih) ustrezajo strokovnim kategorizacijam in klasifikacijam. Videti je, da respondenti v znatni meri povezujejo klasične paranormalne in bioenergetske pojave, dalje nadnaravne

pojave in bitja, misteriozne in okultne pojave, pojave v zvezi z onstransko eksisten-co in reinkarnacijo, pojave v zvezi z obstojem nezemeljske inteligence in pojave v zvezi z neznanimi propadlimi zemeljskimi civilizacijami.

Korelacije ocen s spolom, starostjo, izobrazbo in osebnostnimi potezami

Končno nas je v raziskavi tudi zanimalo, koliko se ocene verjetnosti paranormal-nih in transcendentnih pojavov povezujejo z osebnimi značilnostmi - spolom, starostjo, inteligentnostjo, izobrazbo in osebnostnimi potezami.

Tabela 5 nam kaže povezave s spolom, starostjo, inteligentnostjo (kot jo meri pri-marni faktor B iz Cattellovega vprašalnika osebnosti 16PF) in stopnjo izobrazbe. Tabela prikazuje samo statistično pomembne korelacije in te se pojavljajo zlasti v povezavi s starostjo, manj pa jih je pri drugih treh spremenljivkah. Korelacije ocen s starostjo so nasploh v pretežni meri pozitivne, kar pomeni, da starejše osebe v povprečju dajejo višje ocene, torej manj verjamejo v obstoj navedenih pojavov! To je nedvomno zelo zanimiv podatek, saj kaže, da mlajše osebe više ocenjujejo verjet-nost obstoja paranormalnih in transcendentnih pojavov. V žargonu razsvetljenstva bi lahko trdili, da so mlajše generacije bolj praznoverne in nagnjene k misticizmu, v žargonu new age-a pa bi lahko rekli, da so bolj duhovno usmerjene in odprte do nez-nanega ali manj znanega.

Med spoloma je malo bistvenih razlik, zdi se, da ženske nekoliko bolj verjamejo v prerokovanje, moški pa bolj v obstoj zunajzemeljske inteligence in civilizacije. Povezava z inteligentnostjo je očitna samo pri prepričanju v duhove: inteligentnejše osebe bolj verjamejo v možnost stika z duhovi! Ker velja isto tudi za mlajše osebe, je vprašanje, koliko na ta podatek vpliva korelacija med inteligentnostjo in starostjo. Kar zadeva izobrazbo, je videti, da osebe z višjo izobrazbo bolj verjamejo v obstoj obsmrtnih doživetij in nezemeljske inteligence, manj pa v strahove.

Posebno zanimivi so podatki, ki govorijo o povezanosti prepričanja v ocenjevane pojave z osebnostnimi potezami (tabela 6). Med vsemi potezami je daleč največ statistično pomembnih korelacij pri primarni potezi A (sizijska - afekcija). Niz nega-tivnih korelacij pomeni, da ekstravertne, družabne, ljubeznive in k popularnosti stremeče afektivne osebe v splošnem bistveno bolj verjamejo v obstoj paranormal-nih in transcendentnih pojavov. Hladne in kritične sizijske osebe so glede prepričan-ja v verjetnost teh pojavov očitno mnogo bolj skeptične. Zanimiv je dalje podatek, da čustveno stabilne osebe (C) bolj kot labilne verjamejo v slutnje, telepatijo, prikazni in obstajanje skritih znanj. Dominantne in parmične osebe (E in H) ver-jamejo v Boga bolj kot submisivne in plašne osebe; nezaupne, protenzijske osebe (L) bolj verjamejo v magijo, reinkarnacijo, angele, hudiča, duhove in posmrtno življen-je, kot zaupljive osebe; urejene, samokontrolirane osebe (Q3) bolj verjamejo v telepatijo in manj v strahove kot neurejene osebe; napete, nesproščene osebe (Q4) bolj verjamejo v preroške sanje in obsmrtna znamenja kot sproščene in zadovoljne osebe.

Tabela 6.
Korelacije ocen z osebnostnimi potezami.

spremen- ljivke	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N
SLUTNJE	-.44		-.31								
TELEPAT	-.61		-.33								
JASNOV	-.39										
SANJEPR	-.38										
PREROK	-.31										
VIDPRET											
PSKINEZA	-.34										
MATERIAL											
TRANSUB											.32
MAG											
VAMPIR											-.41
BIOENERG	-.36										
BIOZDRAV	-.39										
BAJAN	-.39										
BOG					-.37			-.34			
ANGEL	-.43										-.36
HUDI											-.36
STIKNADN	-.34										-.32
OSMRT	-.42										-.32
OBSMRT											-.34
REINKARN											-.38
PREJZIV											-.33
DUHOVI		-.35									
ZNAMEN	-.38										
PRIKAZEN					-.38						-.44
STRAHOVI											
ATLANT											
PIRAMID	-.36				-.40						
INTELIG	-.39										
NZEMCIV	-.46										-.32
NLP	-.42										
NZEMBITJ	-.39										

Slika 1. Dendrogram posebnih pojavov na podlagi hierarhične klasterne analize.

Rezultati multivariantnih analiz (faktorske in klasterne analize) kažejo, da respondenti vsekakor na značilen način povezujejo ocenjevane pojave. Pri tem jih implisitno kategorizirajo v skupine, ki v grobem (ne pa v podrobnostih) ustrezajo strokovnim kategorizacijam in klasifikacijam. Videti je, da respondenti v znatni meri povezujejo klasične paranormalne in bioenergetske pojave, dalje nadnaravne

Tabela 5.

Korelacije ocenjenih pojavov s spolom, starostjo, inteligentnostjo (B) in izobrazbo.

spremenljivke	SPOL	STAROST	B	IZOBR
SLUTNJE		.1952		
TELEPAT				
JASNOV				
SANJEPR				
PREROK	.2007			
VIDPRET		.2247		
PSKINEZA		.2173		
MATERIAL				
TRANSSUB				
MAG				
VAMPIR				
BIOENERG				
BIOZDRAV				
BAJAN				
BOG				
ANGEL				
HUDI				
STIKNADN				
POS MRT		.2786		
OBS MRT		.2581		-.2764
REINKARN		.2477		
PREJZIV		.3648		
DUHOVI		.2900	-.3477	
ZNAMEN				
PRIKAZEN		.2341		
STRAHOVI				.2312
ATLANT				
PIRAMID				
INTELIG	-.1919	.2491		-.2376
NZEMCIV	-.2298			
NLP				
NZEMBITJ				

spremenljivke	O	Q1	Q2	Q3	Q4
SLUTNJE					
TELEPAT			-0.34		
JASNOV					
SANJEPR				-0.43	
PREROK					
VIDPRET					
PSKINEZA					
MATERIAL	0.36	-0.32			
TRANSSUB		-0.33			
MAG					
VAMPIR					
BIOENERG					
BIOZDRAV					
BAJAN					
BOG					
ANGEL					
HUDI					
STIKNADN	-0.32				
POSMRT					
OBSMRT					
REINKARN					
PREJZIV					
DUHOVI					
ZNAMEN				-0.38	
PRIKAZEN					
STRAHOVI			0.46		
ATLANT					
PIRAMID					
INTELIG					
NZEMCIV					
NLP					
NZEMBITJ		-0.33			

ZAKLJUČKI

Rezultati raziskave so preliminarne narave, saj so dobljeni na vzorcu, ki ni zadosti velik, da bi lahko zanesljivo sklepali, da je reprezentativen za slovensko populacijo. Seveda pa tudi nimamo nobenih vnaprejšnjih podatkov, po katerih bi lahko sklepali, da odstopa od reprezentativnosti v tistih pogledih, ki bi lahko vplivali na splošno veljavnost ocen, ki so jih dajali respondenti.

Odgovori oziroma ocene respondentov so v mnogočem zanimivi. Po njih lahko ocenjevane pojave precej določno rangiramo od tistih, ki so respondentni prepričani vanje ali pa jih ocenjujejo kot zelo verjetne, do tistih, ki jih ocenjujejo kot zelo malo verjetne, ali pa so prepričani, da ne obstajajo.

Rezultati multivariantnih analiz kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevane pojave vzdolž večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije lahko primerjamo s strokovnimi kategorizacijami. V grobem jim ustrezajo, nikakor pa ne povsem.

Na ocene vplivajo osebne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva se zdi ugotovitev, da so v povprečju v obstoj posebnih, paranormalnih in transcendentnih pojavov bolj prepričane mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na oceno verjetnosti teh pojavov, je zlasti primarna (izvorna) poteza sizija - afekcija (A). Afektivne osebe so bistveno bolj kot sizične prepričane v obstoj paranormalnih in transcendentnih pojavov.

LITERATURA

- Bauer, E. (1979). Kritik und Kontroversen der Parapsychologie. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler, 546-559
- Bauer, E. und von Lucadou, W. (1979). Methoden und Ergebnisse der Psychokinese-Forschung. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler,
- Gruber, E.R. (1979). Zur historischen Entwicklung der Parapsychologie. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler, 483-493.
- Haas, J. U. (1979). Parapsychologie und Ethnologie. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler, 591-597.
- Mischo, J. (1979). Methoden, Probleme und Ergebnisse der ASW-Forschung. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler, 513-537.
- Müller, L. (1979). Parapsychologie und Täuschung. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler, 560-565.
- Neher, A. (1990). The psychology of transcence. New York, Dover.
- Trstenjak, A. (1993). Življenje po smrti.
- von Lucadou, W., Kornwachs, K. (1979). Parapsychologie und Physik. V: Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Band XV. Transzendenz, Imagination und Kretivität. Zürich, Kindler, 581-590.
- Zaleski, C. (1991). Onstranska potovanja. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B). Osebnostne poteze, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati raziskave so preliminarni narave, saj so dobljeni na vzorcu, ki ni dosti velik, da bi lahko zanesljivo sklepali, da je reprezentativen za slovensko populacijo. Seveda pa tudi nimamo nobenih vnaprejšnjih podatkov, po katerih bi lahko sklepali, da odstopa od reprezentativnosti v tistih pogledih, ki bi jih lahko vplivali na splošno veljavnost ocen, ki so jih dajali respondenti.

Odgovori oziroma ocene respondentov so v mnogem zanimivi. Po njih lahko ocenjevano pojave precej določno rangiramo od tistih, ki so respondenti prepričani vanje ali pa jih ocenjujejo kot zelo verjane, do tistih, ki jih ocenjujejo kot zelo malo verjane, ali pa so prepričani, da ne obstajajo.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

Na ocene vplivajo osebnostne značilnosti, kot so spol, starost, inteligentnost, izobrazba in osebnostne poteze. Posebno zanimiva so tudi ugotovitve, da so v povprečju v obojni posebnosti, parantastičnih in transcendentnih pojavov bolj poznavajo mlade kakor starejše osebe. Med osebnostnimi potezami, ki vplivajo na ocenjevanje, so tudi pojavi, ki so povezani s primarnimi (izvorna) poteza sixija - šestica (A) in sekundarnimi (preoblikovane) poteza sixija - šestica (B).

Rezultati multivariantne analize kažejo, da respondenti kategorizirajo ocenjevano pojave vzboj večjega števila implicitnih dimenzij. Njihove kategorizacije, tako primerjamo s kategorizacijami, ki jih uporabljajo strokovnjaki, niso preveč odstopajoče od tistih, ki jih uporabljajo strokovnjaki.

ZAZNAVA NEGATIVNIH GOSPODARSKIH POJAVOV IN VREDNOTE

Marko Polič in Vlasta Zabukovec*

Ključne besede:

laine teorije, gospodarska socializacija, pravna socializacija, atribucija, obrazci, razvoj

POVZETEK

Vsako gospodarstvo ima tudi svojo temno stran, ki se kaže v nezaposlenosti, kraji, goljufiji, siromaštvu in podobnih pojavih. Pričujoča raziskava je posvečena zaznavi takih pojmov pri mladostnikih in mlajših odraslih. Različno stari preizkušanci (13, 17 in 20 let) so ocenjevali pomen pojmov korupcija, neplačevanje davkov, goljufija, kraja in prosjačenje, odgovoriti pa so morali tudi na Kahlejev seznam vrednot ter Richinsovo in Dawsonovo lestvico materialističnih vrednot. Na ta način smo skušali dobiti vpogled v stališča in prepričanja mladih ljudi o šodklonskem gospodarstvu v okviru njihovega vrednostnega sistema. Ugotovili smo, da so razlike med preizkušanci iz treh starostnih skupin razmeroma majhne, bolj v stopnji kot v smeri. Možna je razlaga z dejstvom, da so preizkušanci na isti stopnji spoznavnega razvoja in se razlikujejo predvsem po obsegu in vsebini svojih izkušenj. Vse tri skupine kažejo razmeroma močno materialistično usmeritev, vsaj v primerjavi z originalnimi Richinsonovimi in Dawsonovimi podatki. Pokazalo se je tudi, da je vrednostni sistem povezan z zaznavo obravnavanih pojmov.

UVOD

Čeprav navadno negativni gospodarski pojavi, kot so nezaposlenost, prosjačenje, neplačevanje davkov ipd. ne prevladujejo v gospodarstvu neke dežele, vseskozi pritegujejo pozornost javnosti. Včasih se zdi kot da so v človeških glavah bolj stvarni od pogostejših pozitivnih dejstev gospodarskega življenja. Upoštevanje hevrstiko dostopnosti (Tversky in Kahneman, 1974) je to razumljivo. Posebno so ti pojavi značilni za dežele v gospodarski in politični preobrazbi povezani z gospodarsko krizo, delno zato, ker velike spremembe predstavljajo dobro osnovo za nastanek teh dejanj, delno zato, ker jih ljudje pričakujejo in delno zato, ker predstavlja uporabno sredstvo v političnih obračunih. Slovenija predstavlja dokaj značilen, čeprav ne tudi skrajn tovrsten primer. Vendar nas tovrstni pojavi ne zanimajo kot taki, pač pa so le spodbudili naše zanimanje za to, kako ljudje vidijo in razumejo negativne "gospodarske" pojave, kot so korupcija, goljufija, kraja, neplačevanje davkov in prosjačenje ter za razvojne vidike tega razumevanja. Gre torej za raziskovanje procesa oblikovanja pojmovanj nekaterih socialnih pojavov pri adolescentih

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, Ljubljana

in mladih ljudeh, ali z drugimi besedami, za raziskovanje razvoja obrazcev o teh pojavih. Obrazce obravnavamo tu v Andersonovem smislu (po Petersonu, 1990) kot "velike, zapletene enote znanja, ki organizirajo večino našega znanja o splošnih kategorijah objektov, razredov dogodkov in tipov ljudi". Narejenih je bilo že več raziskav tega področja (npr. Furnham, 1988; Furnham in Stacey, 1991; Lassarre in Roland-Levy, 1989), ki pa so bile predvsem usmerjene v normalne vsakdanje vidike gospodarstva. Le nezaposlenost je pritegnila večjo pozornost. Ne glede na to pa menimo, da ista ali vsaj podobna načela vodijo socialno-spoznadni razvoj na tem področju socializacije.

Teorije socializacije

Po različnih avtorjih (npr. Furnham in Stacey, 1991) poteka proces pridobivanja socialnega znanja skozi več stopenj. Na proces sam vplivajo individualni, socialni in kulturni dejavniki. Haste (1987) je ponudil model odnosov med tremi področji, interperonalnim, intraindividualnim in družbeno-zgodovinskim, ki v medsebojni interakciji vplivajo na razumevanje družbe pri mladih ljudeh. Turiel (po Furnhamu in Stacey, 1991) je odkril sosledje stopenj v razvoju pojmovanj socialnih dogovorov, začevši z "dogovorom kot opisom družbene uniformnosti" do "dogovora kot usklajevalca socialnih interakcij", v približnem starostnem razponu od šest do 25 let. Ker se naša raziskava začne nekje na polovici tega razvoja, bomo na tem mestu opisali le nekatere glavne spremembe (Preglednica 1).

PREGLEDNICA 1: Drugi del Turielovega seznama stopenj v razvoju pojmovanj socialnih dogovorov (po Furnhamu in Stacey, 1991)

STOPNJE	Približna starost
4. Negacija dogovora kot dela sistema pravil. O dogovorih menijo da so arbitrarni in spremenljivi ne glede na pravila. Vrednotenje pravila nanašajočega se dogovorno dejanje je usklajena z vrednotenjem dejanja. Dogovori so zgolj socialna pričakovanja.	12 - 13
5. Dogovori kot posredovani s socialnim sistemom. Pojav sistematičnih pojmovanj socialne strukture. Dogovori kot normativne ureditve v sistemu s poenotenostjo, utrjenimi vlogami in statično hierarhično organizacijo.	14 - 16
6. Negacija dogovorov kot societalnih standardov. Dogovore imajo za kodificirane societalne standarde. Poenotenost v dogovorih nima vloge v ohranjanju socialnega sistema. Dogovori so zgolj societalni standardi, ki obstajajo zaradi navade.	17 - 18
7. Dogovori kot usklajevanje socialnih interakcij. Dogovori kot poenotenja, ki so funkcionalna pri usklajevanju socialnih interakcij. Skupno znanje v obliki dogovorov med člani socialnih skupin pospešuje interakcijo in delovanje sistema.	19 - 25

Ni naš namen podrobno opisati ta proces. Lahko se strinjamo z Furnhamovim in Staceyevim mnenjem, da "lahko pojmovanja socialnega sveta pri mladih ljudeh pojasnimo v okvirih 'sistema znanja', ki se razlikuje, vendar je jasno povezan s sistemom znanja pri odraslih". Pojmovanja postopno postajajo širša, bolj zapletena in abstraktna. Poleg starosti na obravnavanje procese vplivajo še drugi dejavniki, npr. socialno okolje, kultura itn. Pojmovanja določa tudi narava pojavov, katerih razumevanje pojasnjujejo.

Raziskave gospodarske in pravne socializacije

Za našo raziskavo so pomembne predvsem ugotovitve povezane z razlago nezaposlenosti, raziskave utaje davkov, pojmovanja lastnine ter pojmovanj prava in pravice. V raziskavah nezaposlenosti so se jasno pokazale tri skupine dejavnikov, katerim pripisujejo vzroke za nastanek nezaposlenosti: individualistični (notranji, lastno vedenje, napor, sposobnost, morala), societalni (zunanje sile, vladna politika) in fatalistični razlogi (sreča, priložnost).

Pojmovanje privatne lastnine je tesno povezano s pojmovanjem njene odtujitve, npr. s krajo. Furnham in Stacey (1991) navajata, da so različni raziskovalci ugotovili, da za večino kaznivih dejanj ljudje bodisi navajajo olajševalne okoliščine, ali pa, ko postajajo starejši (od 7 do 17 let) navajajo manj olajševalnih okoliščin.

Utaja davkov v mnogih državah predstavlja resen problem. Mnoge psihološke teorije jo skušajo razložiti. Pogosta slabost tovrstnih raziskav leži v dejstvu, da so raziskovalci uporabili majhne vzorce, sestoječe se predvsem iz ljudi, ki niso davkoplačevalci. V našo raziskavo smo neplačevanje davkov vključili predvsem zaradi primerjave, saj to "kaznivo" dejanje mnogi smatrajo bolj za nekaj šport, kot pa za kriminal. Kot je Wahlund (1989) pokazal na vzorcu švedov, ljudje menijo o davkih, da gre za "jemanje denarja, ki je dejansko njihov", in da je celoten sistem davkov precej nepravičen. Istočasno so intervjuiranci menili, da je treba tiste, ki niso prijavili dodatnih dohodkov huje kaznovati, kot so bile tedanje kazni.

Pojmovanja zakona in z njim povezanih pojavov pogosto pojasnjujejo z atribucijskimi teorijami. Ljudje vidijo vzroke kaznivih dejanj v različnih zunanjih (npr. gospodarske razmere) in notranjih (npr. osebnostne dispozicije) dejavnikih. Furnham in Henderson (Furnham, 1988) sta v svoji raziskavi vzrokov hudodelstev našla šest faktorjev, ki jih zajemajo: pomanjkljiva ali neustrezna socializacija, duševna nestabilnost ali genetski primanjkljaj, prestopnike izzove priložnost, razburjenje, odtujenost in starši prestopnikov. Različne skupine ljudi poudarjajo različne vzroke, pa tudi različna kazniva dejanja so različno razlagali. Avtorja menita, da je vrsta razlage povezana tudi z mnenjem o vrsti potrebnih protiukrepev. Ljudje imajo tudi različne teorije s katerimi razlagajo pravico ter ocenjujejo bodisi svoje vedenje, bodisi vedenje drugih. Med njima sta najbolj znani teorija enakosti in hipoteza o pravičnem svetu. Po prvi je osnovno načelo razmerje med vnosom in izidi, druga pa trdi, da so ljudje prepričani, da žive v pravičnem svetu, v katerem na sploh obstaja vzročna povezanost med dejanji in nagradami. Seveda, ne bo vsakdo verjel v pravičen svet, njegovo prepričanje pa bo določalo razumevanje zakona in pravice. Mlajši preizkušanci imajo konkretne, avtoritarne in moralistične ideje zakona, poudarjajo njegovo omejevalno in kaznovalno vlogo ter strogo izvajanje. Kasneje, v starosti od 12 do 15 let se pojavi abstraktno mišljenje. Mnogi mladi ljudje menijo, da kazniva dejanja povzročajo ljudje brez morale ali standardov.

Toliko za uvod. Poglejmo sedaj, kaj o nekaterih "negativnih" pojavih menijo naši preizkušanci.

METODA

Preizkušanci: V raziskavi so sodelovale tri skupine preizkušancev: 26 učencev osnovne šole starih v povprečju 13 let, 28 učencev gimnazije, starih v povprečju 17 let in 30 študentov starih povprečno 20 let. Število moških in žensk je bilo v vseh skupinah približno enako (+/- 2). Socialno-ekonomski status njihovih družin je ustrezal srednjemu sloju in tudi sami so se tako ocenili.

Gradivo: Vprašalnik je sestavljalo sedem lestvic semantičnega diferenciala (1 = neškodljiva - škodljiva, 2 = redka pogosta; 3 = lahko jo je odpraviti - težko jo je odpraviti; 4 = nemoralna - moralna; 5 = neposlovna - poslovna; 6 = dolgočasna - zanimiva in 7 = neumna - pametna), s pomočjo katerih so morali preizkušanci oceniti pojme korupcija (KOR), kraja (KRA), neplačevanje davkov (ND), goljufija (GO) in prosjačenje (PRO). Pojme smo izbrali glede na stopnjo njihove socialne in individualne zavrženosti, potencialne žrtve (država ali posameznik) in vrsto dejavnosti, lestvice pa tako, da bi zajeli različne pomenske odtenke obravnavanih dejanj. Poleg tega so preizkušanci odgovorili še na Kahleovo lestvico vrednot (LOV) ter Richinsovo in Dawsonovo lestvico materialističnih vrednot. Omenjena vprašanja in lestvice so predstavljala del širše ankete.

LOV sestavlja 9 vrednot, izvedenih iz Featherjeve teoretične baze vrednot. Maslowove hierarhije vrednot in Rokeachovih terminalnih vrednot. Osnovni lestvici smo dodali še štiri vrednote: udobje, poštenost, svoboda ter red in mir. Ta razširitev je bila nujna zaradi narave celotne naloge. Vse postavke je bilo treba oceniti na devetstopenjski lestvici "Zelo nepomembno - Zelo pomembno".

Lestvica materialističnih vrednot odraža pomen, ki ga potrošniki dajejo materialnim dobrinam in vlogi, ki jo te igrajo v njihovem življenju (Bearden in sod., 1993):

Imovina določa "uspeh" - uporaba imetja kot kazalnika uspeha in dosežkov v življenju.

"Osrednjost" pridobivanja - obseg do katerega posameznik postavlja pridobivanje imetja v središče svojega življenja.

Pridobitništvo kot iskanje "sreče" - prepričanje, da je imetje bistveno za doseganje zadovoljstva in blagostanja v življenju.

Lestvica vsebuje 18 postavk, ki se nanašajo na omenjene tri faktorje. Postavke se ocenjujejo s pomočjo 5-stopenjske Likertove lestvice "Močno se strinjam - Močno se ne strinjam". Točke se seštejejo za vsakega od treh faktorjev (6 postavk za uspeh, 7 za osrednjost in 5 za srečo). Avtorji navajajo za vsako od teh dimenzij naslednje povprečne vrednosti: osrednjost 19.3 (SD = 4.0) do 19.8 (SD = 4.2) točk; sreča 12.8 (SD = 4.1) do 13.3 (SD = 4.2) točke in uspeh 13.8 (SD = 4.1) do 14.7 (SD = 3.9) točk.

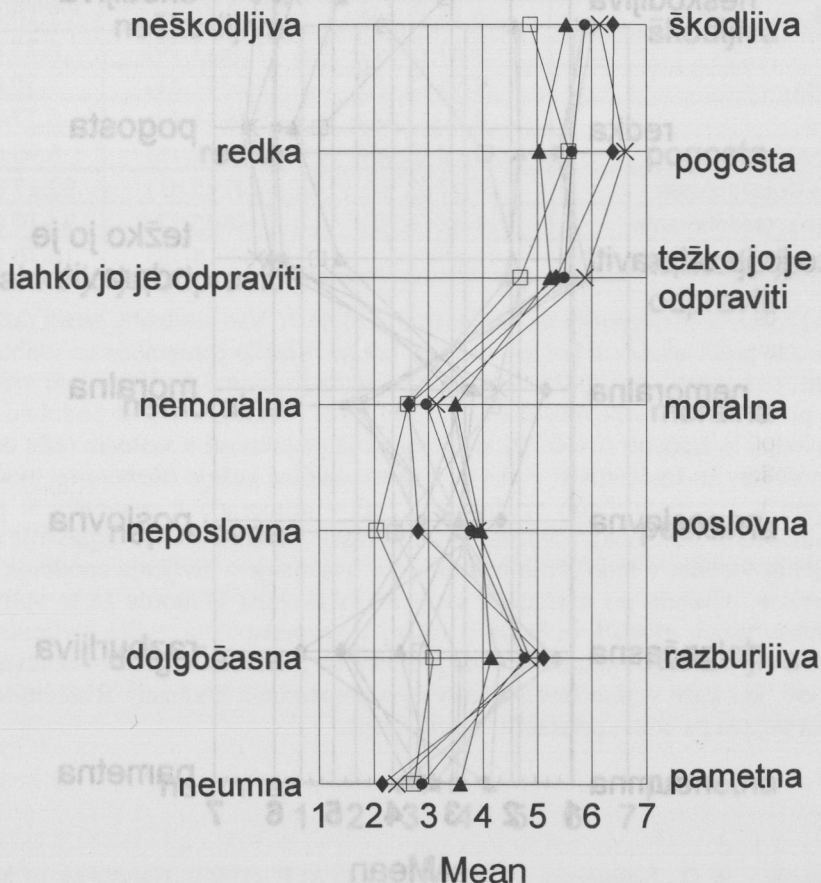
Postopek: Anketiranje je potekalo skupinsko na šolah oz. na filozofski fakulteti. Anonimnost preizkušancev je bila zagotovljena. Vse tri skupine so odgovarjale na vprašalnik v začetku meseca maja, 1994.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Ocene na lestvicah semantičnega diferenciala kažejo, da se odgovori preizkušancev razlikujejo bolj po stopnji, kot po kakovosti (slika 1). Starejši preizkušanci v večji meri razlikujejo obravnavane pojme glede na njihovo škodljivost in moralnost, za mlajše pa so pojmi po tej plati bolj homogeni. Neplačevane davkov in prosjačenje vse tri skupine razlikujejo od ostalih pojmov. Zdi se, da se starejši preizkušanci bolj zavedajo resnične teže posameznega pojava.

SLIKA 1a: Ocene pojmov "odklonskega gospodarstva"

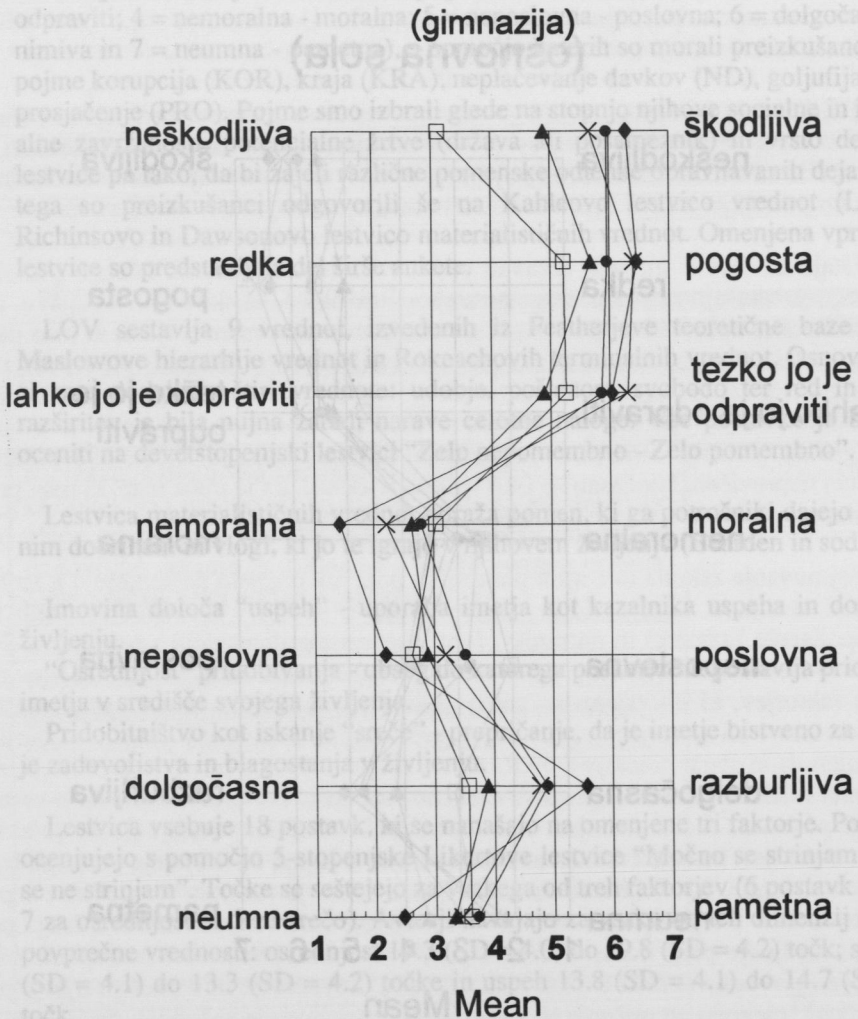
(osnovna sola)

- Korupcija
- ◆ Kraja
- ▲ Neplačevanje davkov
- Prosjačenje
- × Goljufija

Preizkušanci so ocenili vse pojave, razen prosjačenja, kot bolj ali manj škodljive. Neplačevanje davkov je ocenjeno kot manj škodljivo od preostalih treh pojavov. Dejansko prosjačenje sploh ne sodi med kazniva dejanja, do neplačevanja davkov pa tudi pri nas nimamo preveč negativnega odnosa. To se odraža tudi v stališčih naših preizkušancev. Ob tem ti tudi še niso davčni zavezanci. Vsi naštetih pojavi so ocenjeni še kot pogosti, taki, ki jih je težko odpraviti, nemoralni, neposlovni in neumni. Razen prosjačenja so vsi pojavi bolj razburljivi kot ne. Očitno so starejši preizkušanci zmožni večjega razlikovanja pojavov, kar se sklada z v uvodu omen-

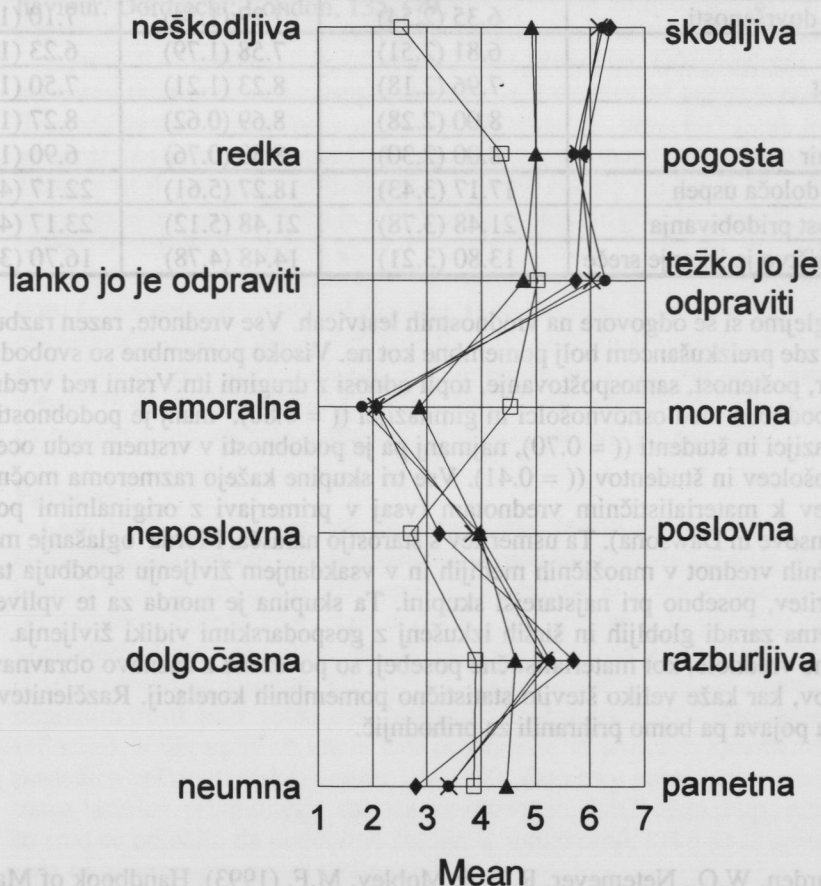
SLIKA 1b: Ocene pojmov "odklonskega gospodarstva"

- Korupcija ◆ Kraja ▲ Neplačevanje davkov
- Prosjačenje × Goljufija

jenimi ugotovitvami. Moramo upoštevati, da se vse tri skupine nahajajo na isti splošni stopnji spoznavnega razvoja, so pa razlike v socialnem.

SLIKA 1c: Ocene pojmov "odklonskega gospodarstva" (studenti)

- Korupcija
- ◆ Kraja
- ▲ Neplačevanje davkov
- ◻ Prosjačenje
- × Goljufija

PREGLEDNICA 2: Aritmetične sredine vrednot in povprečno sestavljeno število točk za tri faktorje lestvice materialističnih vrednot z ustreznimi standardnimi odkloni (v oklepaju)

VREDNOTA	OSNOVNA ŠOLA	GIMNAZIJA	ŠTUDENTI
Občutek pripadnosti	6.73 (2.13)	6.15 (2.09)	6.23 (2.19)
Razburjenje	4.23 (2.34)	5.04 (2.55)	5.27 (1.91)
Topli odnosi z drugimi	6.20 (2.77)	7.96 (1.37)	8.24 (0.91)
Samouresničevanje	6.79 (2.11)	7.88 (1.14)	8.17 (1.26)
Biti zelo spoštovan	5.96 (2.47)	6.58 (2.12)	6.47 (1.91)
Zabava in veselje v življenju	6.50 (2.97)	7.46 (1.73)	6.93 (1.50)
Varnost	7.58 (2.48)	8.08 (1.23)	7.23 (1.72)
Samospoštovanje	7.40 (2.47)	7.96 (1.73)	8.23 (1.04)
Občutek dovršenosti	6.35 (2.54)	7.27 (1.34)	7.10 (1.42)
Udobje	6.81 (2.51)	7.58 (1.79)	6.23 (1.87)
Poštenost	7.96 (2.18)	8.23 (1.21)	7.50 (1.76)
Svoboda	8.00 (2.28)	8.69 (0.62)	8.27 (1.11)
Red in mir	8.00 (2.30)	8.50 (0.76)	6.90 (1.77)
Imovina določa uspeh	17.17 (3.43)	18.27 (5.61)	22.17 (4.33)
Osrednjost pridobivanja	21.48 (3.78)	21.48 (5.12)	23.17 (4.28)
Pridobitništvo je iskanje sreče	13.80 (3.21)	14.48 (4.78)	16.70 (3.61)

Poglejmo si še odgovore na vrednostnih lestvicah. Vse vrednote, razen razburjenja, se zde preizkušancem bolj pomembne kot ne. Visoko pomembne so svoboda, red in mir, poštenost, samospoštovanje, topli odnosi z drugimi itn. Vrstni red vrednot je zelo podoben med osnovnošolci in gimnazijci ($r = 0.86$), manj je podobnosti med gimnazijci in študenti ($r = 0.70$), najmanj pa je podobnosti v vrstnem redu ocen osnovnošolcev in študentov ($r = 0.41$). Vse tri skupine kažejo razmeroma močno usmeritev k materialističnim vrednotam (vsaj v primerjavi z originalnimi podatki Richinsove in Dawsona). Ta usmeritev s starostjo narašča. Morda oglašanje materialističnih vrednot v množičnih medijih in v vsakdanjem življenju spodbuja takšno usmeritev, posebno pri najstarejši skupini. Ta skupina je morda za te vplive bolj dovzetna zaradi globljih in širših izkušenj z gospodarskimi vidiki življenja. Tako splošne vrednote, kot materialistične posebej, so povezane z zaznavo obravnavanih pojmov, kar kaže veliko število statistično pomembnih korelacij. Razčlenitev tega vidika pojava pa bomo prihranili za prihodnjic.

VIRI

- Bearden, W.O., Netemeyer, R.G. & Mobley, M.F. (1993). Handbook of Marketing Scales. London: Sage.
- Furnham, A. (1988). Lay Theories. Oxford: Pergamon.
- Furnham, A. & Stacey, B. (1991). Young people's understanding of society. London: Routledge.

Haste, H. (1987). Growing into rules. In Bruner, J. & Haste, H. (Eds.) Making Sense. London: Methuen.

Lassarre, D. & Roland-Levy, C. (1989). Understanding Children's Economic Socialization. In Grunert, K.G. & Olander, F. (Eds.). Understanding Economic Behaviour. Dordrecht: London, 347-368.

Lunt P.K. (1989). The Perceived Causal Structure of Unemployment. In Grunert, K.G. & Olander, F. (Eds.). Understanding Economic Behaviour. Dordrecht: London, 107-120.

Peterson, S.A. (1990). Political Behavior. London: Sage.

Robben, H.S.J., Webley, P., Elffers, H. & Hessing, D.J. (1989). A Cross-National Comparison of Attitudes, Personality, Behaviour, and Social Comparison in Tax Evasion Experiments. In Grunert, K.G. & Olander, F. (Eds.). Understanding Economic Behaviour. Dordrecht: London, 121-134.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-1131

Wahlund, R. (1989). Perception and Judgment of Marginal Tax Rates After a Tax Reduction. In Grunert, K.G. & Olander, F. (Eds.). Understanding Economic Behaviour. Dordrecht: London, 135-179.

Aspects (i.e. market), not relevant to the Slovenian (Yugoslavian at that time) economy then, were more emphasised. Also a number of answers were greatly influenced by the current socio-economic situation (i.e. great inflation). Economic and political changes that started in that period developed even further, and drastic changes of the whole political and economic system appeared after the multiparty elections at the end of 1990. In a few years, ideas like private property, privatization, shares, insurance etc. adopt quite different meaning. Therefore, we decide to repeat the earlier study, and find out the effects, these changes have in economic socialization. A comparable sample of children, from the first, fourth and seventh grade of a primary school were questioned with the very same questionnaire. In general, the results showed very similar picture in comparison with previous data, with differences mainly in degree and not in direction. Several differences could be explained either by current socio-economic changes or as idiosyncratic phenomena.

Povzetek

Leta 1988 in 1990 sta bili opravljeni dve študiji ekonomske socializacije pri slovenskih otrocih kot del mednarodnega projekta Davida Laiserja. Stopnja znanja kompleksnih ekonomskih problemov je bila relativno nizka in enostavna, predvsem pri določenih pojmih (npr. cene in denar). Verjetno se je to pojavilo zato, ker je bil vprašalnik ekonomske socializacije sestavljen tako, da je bil bližje drugemu socioekonomskemu sistemu, kot je bil takratni slovenski (oz. še jugoslovanski). Na odgovore otrok so v veliki meri vplivala takratna specifična dogajanja (npr. velika inflacija). Velik vpliv so imele tudi ekonomske in politične spremembe, ki so bile posledica večstrankarskih volitev leta 1990. Zato so v nekaj letih pojmi, kot so: privatna lastnina, privatizacija, delnice, zavarovanje, dobili čisto druge razsežnosti. Zato smo se odločili, da ponovimo študijo in ugotovimo, kako so te spremembe vplivale na ekonomsko socializacijo.

Otrok izbrali smo primerljivi vzorec učencev prvega, četrtega in sedmega razreda in aplicirali isti vprašalnik. Na splošno so rezultati pokazali zelo podobno sliko kot

Haste, H. (1987). Growing inequalities. In Barnett, J. & Haste, H. (Eds.) *Making Sense*. London: Methuen.

divitv obsevanj, ki so razpisane v letniku 1999. Vrednotenje kakovosti ekonomskega so-
 doživljanja. In: Gartner, K.G. & Olander, F. (Eds.). *Understanding Economic Be-
 haviour*. Dorchester, London: 347-368.

Jun, P.K. (1989). The Perceived Causal Structure of Unemployment. In Gartner,
 K.G. & Olander, F. (Eds.). *Understanding Economic Behaviour*. Dorchester, Lon-
 don: 167-200.

VREDNOTA	ALOS ANOVNSO	ALANMIG	ALANMIG
Obutek dovršenosti	6,35 (2,54)	7,27 (3,10)	7,10 (3,42)
Udobje	6,81 (2,15)	7,55 (1,19)	6,23 (1,37)
Poštenost	7,96 (2,18)	8,23 (1,21)	7,50 (1,76)
Svoboda	8,00 (2,28)	8,69 (0,62)	8,27 (1,11)
Red in mir	8,00 (2,30)	8,50 (0,76)	6,90 (1,77)
Imovina določa uspeh	17,17 (3,43)	18,27 (5,61)	22,17 (4,33)
Osvrednjost pridobivanja	21,48 (3,78)	21,48 (5,12)	23,17 (4,28)
Pridobitljivost je iskание sreče	13,80 (3,21)	14,48 (4,78)	16,70 (3,61)

Poglejmo si še odgovore na vrednostnih lestvicah. Vse vrednote, razen razburjenja, se zde preizkušalcem bolj pomembne kot ne. Visoko pomembne so svoboda, red in mir, poštenost, samospoštovanje, topli odnosi z drugimi itn. Vrstni red vrednot je zelo podoben med osnovnošolci in gimnazijci ($r = 0,86$), manj je podobnosti med gimnazijci in študenti ($r = 0,70$), najmanj pa je podobnosti v vrstnem redu ocen osnovnošolcev in študentov ($r = 0,41$). Vse tri skupine kažejo razmeroma močno usmeritev k materialističnim vrednotam (vsaj v primerjavi z originalnimi podatki Richinsove in Dawsona). Ta usmeritev s starostjo narašča. Morda oglašanje materialističnih vrednot v množičnih medijih in v vsakdanjem življenju spodbuja takšno usmeritev, posebno pri najstarejši skupini. Ta skupina je morda za te vplive bolj dovzeta zaradi izkušnje in življenjskih izkušenj z gospodarskimi vidiki življenja. Tako splošne vrednote, kot materialistične posebej, so povezane z zaznavo obravnavanih pojmov, kar kaže veliko število statistično pomembnih korelacij. Razčlenitev tega vidika pojava pa bomo prihranili za prihodnje.

VIRI

- Bearden, W.O., Netemeyer, R.G. & Mobley, M.F. (1993). *Handbook of Marketing Scales*. London: Sage.
- Furnham, A. (1988). *Lay Theories*. Oxford: Pergamon.
- Furnham, A. & Stacey, B. (1991). *Young people's understanding of society*. London: Routledge.

EKONOMSKA SOCIALIZACIJA PO ŠTIRIH LETIH

Vlasta Zabukovec in Marko Polič*

ABSTRACT

In 1988 and 1990 we did a research on economic socialization of Slovenian children, based on the international project started by David Leiser. Results were reported in the Journal of Economic Psychology in 1990. The level of knowledge of complex economic problems was relatively low and simplified, at least for the problems studied in the interview (i.e. prices, money). It was suggested that this occurred because the questionnaire was based on different socio-economic system, where other aspects (i.e. market), not relevant to the Slovenian (Yugoslavian at that time) economy then, were more emphasised. Also a number of answers were greatly influenced by the current socio-economic situation (i.e. great inflation). Economic and political changes that started in that period developed even further, and drastic changes of the whole political and economic system appeared after the multiparty elections at the end of 1990. In a few years, ideas like private property, privatization, shares, insurance etc. adopt quite different meaning. Therefore, we decide to repeat the earlier study, and find out the effects, these changes have in economic socialization. A comparable sample of children, from the first, fourth and seventh grade of a primary school were questioned with the very same questionnaire. In general, the results showed very similar picture in comparison with previous data, with differences mainly in degree and not in direction. Several differences could be explained either by current socio-economic changes or as idiosyncratic phenomena.

Povzetek

Leta 1988 in 1990 sta bili opravljeni dve študiji ekonomske socializacije pri slovenskih otrocih kot del mednarodnega projekta Davida Laiserja. Stopnja znanja kompleksnih ekonomskih problemov je bila relativno nizka in enostavna, predvsem pri določenih pojmi (npr. cene in denar). Verjetno se je to pojavilo zato, ker je bil vprašalnik ekonomske socializacije sestavljen tako, da je bil bližje drugačnemu socioekonomskemu sistemu, kot je bil takratni slovenski (oz. še jugoslovanski). Na odgovore otrok so v veliki meri vplivala takratna specifična dogajanja (npr. velika inflacija). Velik vpliv so imele tudi ekonomske in politične spremembe, ki so bile posledica večstrankarskih volitev leta 1990. Zato so v nekaj letih pojmi, kot so: privatna lastnina, privatizacija, delnice, zavarovanje, dobili čisto druge razsežnosti. Zato smo se odločili, da ponovimo študijo in ugotovimo, kako so te spremembe vplivale na ekonomsko socializacijo

otrok. Izbrali smo primerjalni vzorec učencev prvega, četrtega in sedmega razreda in aplicirali isti vprašalnik. Na splošno so rezultati pokazali zelo podobno sliko kot

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2

predhodni. Razlike so se pojavile v stopnji razumevanja posameznih pojmov, ne pa v smeri. Razložili bi jih lahko s socialnoekonomskimi spremembami ali kot idiosinkratični fenomen.

Leta 1988 je Mednarodna organizacija za raziskovanje in ekonomsko psihologijo, ki so jo sestavljali psihologi, sociologi in ekonomisti, sprejela odločitev o spremljanju ekonomske socializacije v različnih deželah. Uporabljena je bila ista metoda in komparativen vzorec.

Vključenih je bilo 16 držav, 9 zahodnoevropskih, 2 vzhodnoevropske, 2 severnoafriški, ZDA, Japonska in Izrael. V tej študiji bodo predstavljeni samo slovenski rezultati s poudarkom na spremembah v ekonomski socializaciji v luči sprememb političnega sistema.

Razvoj ekonomske socializacije je kompleksen proces, tesno povezan z intelektualnim razvojem otrok na eni strani in z aktualno politično in ekonomsko situacijo na drugi strani. Ekonomska socializacija vključuje ekonomsko znanje, spretnosti, vedenje in stališča o ekonomskem svetu.

Strauss (1952) je želel ugotoviti kako se razvija razumevanje denarja pri otrocih. Našel je devet stopenj, ki jih morajo prehoditi otroci, da znajo upravljati z denarjem. Ko je Danzinger (1958) proučeval isti problem, je pri uporabi denarja našel štiri stopnje:

1. predkategorialno stopnjo, kjer otroci še nimajo gospodarskih kategorij mišljenja;
2. kategorialno stopnjo, kjer pojmi predstavljajo stvarnost kot izolirana dejanja, pojasnjena z moralnim in voluntarističnim imperativom;
3. na tretji stopnji je otrok zmožen oblikovanja pojmov o odnosih s pomočjo obstoja recipročnosti med prej izolirani dejanji, vendar so ti odnosi še nesistematično povezani;
4. na četrti stopnji se izolirani odnosi povežejo v sistem odnosov ter v širše razumevanje delovanja gospodarkega sistema kot celote.

Danzinger meni, da razvoj stopenj gospodarskega sistema ni zgolj posledica nortranjega dozorevanja, temveč je odvisen tudi od izkušenj z denarjem.

Naslednje raziskave, ki so bile metodološko in konceptualno bolj jasno opredeljene, so proučevale tudi bolj določena vprašanja: vrednost, izmenjava, lastnina, prihodki, delo. Našli so kvalitativno različne tipe odgovorov in pomembno stopnjo povezanosti s starostjo otrok. Rezultati kažejo, da mlajši otroci razlagajo socialne pojave v naravnih in fizičnih kategorijah. Mlajši otroci kažejo izrazit realizem in ne razumejo konvencionalnosti in normativnosti povezano s socialnimi pojavi. Zato je postalo tudi jasno, da je Piagetova razvojna teorija ustrežna za razlago ekonomskih idej in odnosov.

Leiser (1983) je ugotovil, da mlajši otroci (od osem do devet let) interpretirajo ekonomske transakcije kot samostojne in neodvisne ter nepovezane z ekonomskim sistemom. Starejši

otroci integrirajo svoje ekonomsko znanje, se zavedajo različnih konfliktov in so jih pripravljene reševati. Otroci potrebujejo različne vire informacij, ki lahko vplivajo na logično strukturo procesa mišljenja.

Roland-Levy (1990) navaja, da imajo otroci bolj ali manj isto znanje o gospodarskih odnosih v isti starosti. Zelo podobni so si bili rezultati ameriških, egiptovskih in avstralskih otrok. Bančni sistem so enako obvladali škotski in nizozemski otroci. Toda v kulturah, kjer je denar "primitiven", otroci v razvoju ne bodo šli skozi te stopnje in to zato, ker je kolektivna reprezentacija na tem področju neizdelana, na pa zaradi slabosti svojega formalnega mišljenja.

Cilj naše raziskave je bila ekonomska socializacija otrok v času hitrih ekonomskih in političnih sprememb. Za izhodišče je Piagetova razvojna teorija. V skladu z avtorji (Leiser, 1983; Furnham, 1988) najdemo različne razvojne stopnje, vendar šele v srednji adolescenci se pojavi popolno razumevanje določenih ekonomskih principov. Ekonomski koncepti postajajo širši, bolj kompleksni in bolj abstraktni. Predšolski otroci so bolj usmerjeni v zaznavne značilnosti s pomočjo katerih napravijo enostavne zaključke. Starejši otroci upoštevajo pri svojih zaključkih več dejavnikov, kar pomeni, da je njihvo razmišljanje vedno bolj abstraktno. Starost je v bistvu le okvir, ki pa je v precejšnji meri odvisen od socialnega razvoja otrok. V visoko razvitih deželah, kjer so ekonomski odnosi zelo pomembni, imajo otroci več informacij o tem in zato je ekonomsko razumevanje bolj široko in kompleksno.

METODA

Uporabili smo Leiserjev vprašalnik ekonomske socializacije, ki vključuje ekonomsko razumevanje, zaključevanje in stališča.

Vzorec so sestavljale tri skupine šolskih otrok: osem, enajst in štirinajst let.

Tabela 1: Starostna struktura otrok

Skupina	1988	1990	1994
S 8 let	29	30	27
M 11 let	25	30	27
B 14 let	30	30	27

Primerjali bomo odgovore otrok leta 1988, 1990 in 1994.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Na splošno lahko rečemo, da letošnji rezultati kažejo približno isto sliko kot predhodni, razlika je samo v stopnji razumevanja in zaključevanja, ne pa v smeri. Poglejmo si posamezne rezultate bolj podrobno.

Določanje cen v trgovini

Večina osemletnikov gre sama nakupovat, kar pomeni, da že imajo praktične izkušnje. Vendar jih kljub temu večina ne ve, kako so cene v trgovini določene. Starejši otroci pa so omenili več dejavnikov cen, ki vplivajo na višino cene: vrednost, vlado in ostale institucije. Če primerjamo s prejšnjimi poskusi, je v tej preizkušnji večina starejših otrok navajala vlado kot pomemben dejavnik pri določanju cen, medtem ko so prej navajali tudi proizvodne stroške in inflacijo, ki je bila v tistem obdobju zelo visoka. Seveda so bili ti dejavniki navedeni zelo neanalitično.

Otroci še vedno mislijo, da plače daje banka, delodajalec, ravno tako tajnica, poštar in starši. Zadnji odgovori so bili bolj pogosti pri mlajših otrocih. Prva skupina odgovorov (banka in delodajalec) se pri starejših otrocih pojavlja zato, ker povezujejo plačo s konkretno delovno situacijo, zato je delodajalec tisti, ki jo določa. Ker denar dobijo v banki, je ta odgovor zato tako pogost.

Višino plače določa kvaliteta in kvantiteta dela; manj je odvisna od izobrazbe in zmoglosti, delovnega mesta in vlade. Vloga vlade je bolj pogosto omenjena zdaj kot je bila v preteklosti, kar je verjetno rezultat aktualnih političnih in ekonomskih dogajanj. Štirinajstletniki so bolj pogosto omenjali več dejavnikov, ki vplivajo na plače: kvaliteta in kvantiteta dela, delodajalec, delovno mesto, izobrazba in sposobnosti. Preko njihovih zelo različnih in kompleksnih odgovorov lahko vidimo, da imajo bolj integriran pogled na ta

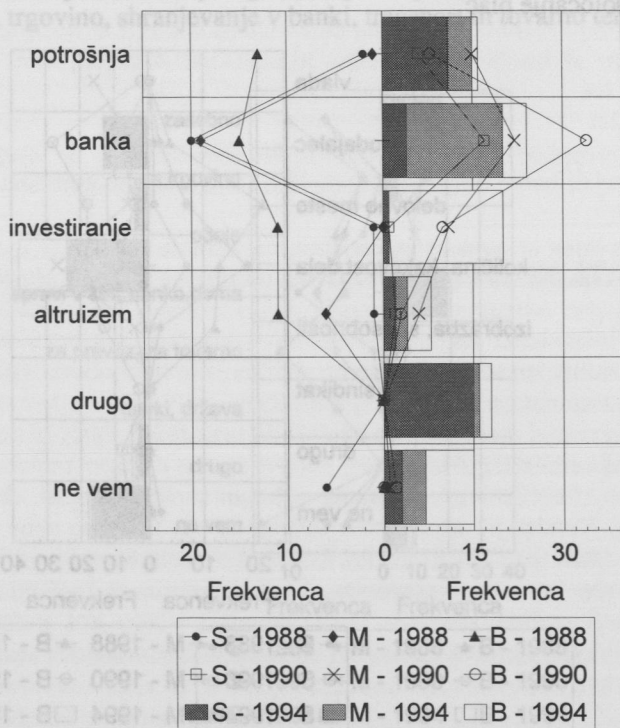
problem. Prav tako vedo, da so plače različne.

Poraba viška denarja

Shranjevanje v banki je bil pri otrocih zelo pogost odgovor. Večina otrok, razen najstarejše skupine, se ne zaveda vloge varčevanja v banki (obresti). Najstarejša skupina otrok poudarja investiranje kot eno izmed dobrih naložb viška denarja. Pri otrocih je bil zelo pogost altruizem, saj so navajali, da bi dali denar revnim ali nekaterim organizacijam (UNICEF). Mlajši otroci pa so navajali, da če bi imeli več denarja, ga bi porabili več. Vidi se, da so mlajši otroci na zelo konkretni ravni, medtem ko se starejši precej bolj zavedajo različne uporabe viška denarja (banka, investiranje).

Odgovori so zelo podobni odgovorom otrok v prejšnjih dveh raziskavah.

Slika: Poraba viška denarja

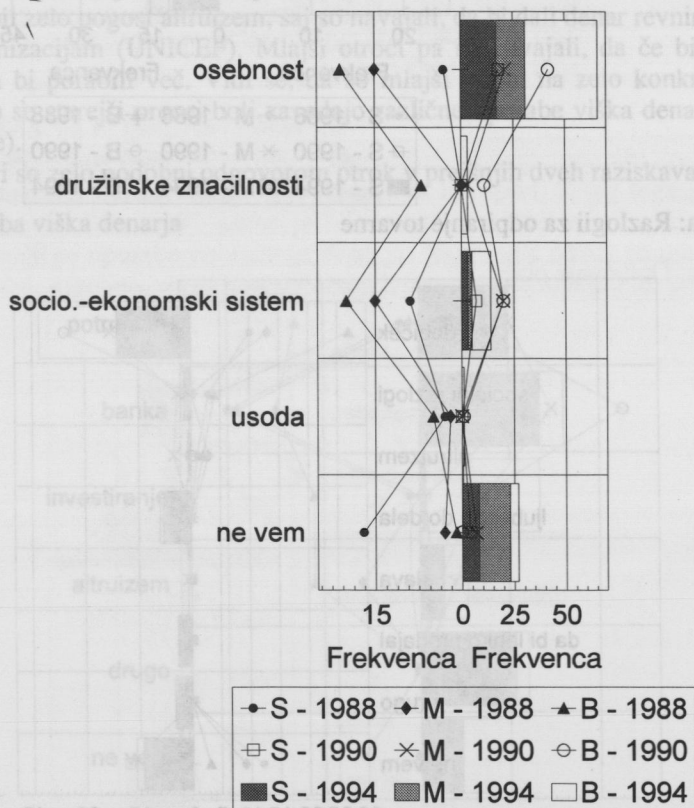

Večina otrok misli, da je mogoče odpreti tovarno s tem, da mlajši mislijo, da pri tem potrebujejo predvsem "ključ". Tudi to kaže na njihovo zelo konkretno raven razmišljanja. Starejši otroci pa so prepričani, da bolj potrebujejo denar, dovoljenje in prostor, opremo, delavce in materialno osnovo. Njihovo videnje te problematike je bolj kompleksno. Razlog za odpiranje tovarne je, po njihovem, predvsem dobiček in v manjši meri ljubezen do dela. Mlajši otroci pa niti ne vedo, zakaj bi nekdo želel odpreti tovarno.

Vzroki in posledice revščine/bogastva

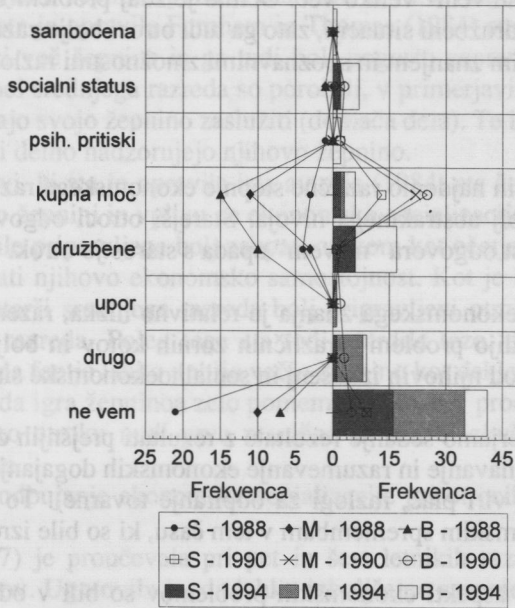
V dveh starejših skupinah so osebnostne značilnosti in socioekonomski sistem prevladovali pri navajanju vzrokov revščine in bogastva. Značilnosti družine in usoda niso bili tako pogosto omenjeni. Mlajši otroci se posledic siromaštva in bogastva ne zavedajo, starejši pa so navajali različne odgovore: družbene posledice, kupno moč, socialni status in psihične pritiske. Njihovi odgovori kažejo na širše razumevanje problematike.

Slika: Vzroki siromaštva/bogastva

V prvih dveh raziskavah so bili rezultati zelo podobni, s to razliko, da so prvič otroci (1988) poudarjali tudi vlogo družinskih dejavnikov in usode. Verjetno je takratni sistem dopuščal takšno razmišljanje za razliko od današnjega, kjer otroci poudarjajo predvsem vlogo posameznikovih lastnosti in sistema. Večji delež pa vsekakor pripisujejo posamezniku.

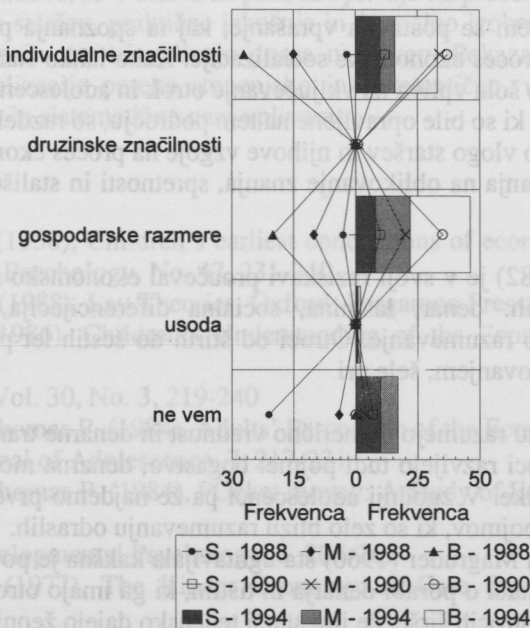
Slika: Posledice siromaštva/bogastva

Vzroki nezaposlenosti

Podoben vzorec odgovorov najdemo tudi pri tem problemu, ko otroci poudarjajo osebnostne lastnosti in gospodarske razmere kot vzroka za nezaposlenost. V obdobju sprememb bi lahko pričakovali, da bo več odgovorov povezanih z usodo ali kakšnimi drugimi dejavniki, vendar otroci odgovornost za nezaposlenost prenašajo na vsakega posameznika in aktualne družbene razmere.

Slika: Vzroki nezaposlenosti

V prvih dveh raziskavah so bili odgovori zelo podobni, z razliko, da je bilo odgovorov "ne vem" veliko več. Očitno je zdaj problem bolj jasen in bolj prepoznaven v naši družbeni situaciji, zato ga tudi otroci bolje zaznavajo in ga tudi potem v skladu s svojim znanjem in spoznavnimi zmožnostmi razložijo.

ZAKLJUČKI

1. Pri otrocih najdemo različne stopnje ekonomskega razumevanja, od konkretnega do bolj abstraktnega nivoja. Starejši otroci odgovarjajo bolj kompleksno. Pogostost odgovora "ne vem" upada s starostjo otrok.
2. Stopnja ekonomskega znanja je relativno nizka, razen pri starejših otrocih, ki lahko vidijo problem z različnih zornih kotov in bolj kompleksno. Znanje je odvisno od njihovih izkušenj in socialnoekonomske situacije.
3. Če primerjamo sedanje rezultate z rezultati prejšnjih dveh preizkušenj, vidimo da je zaznavanje in razumevanje ekonomskih dogajanj boljše (poraba denarja v trgovini, viri plač, razlogi za odpiranje tovarne). To lahko pripišemo socialnoekonomskim spremembam v tem času, ki so bile izredno hitre in intenzivne.
4. Nekateri aspekti ekonomskih problemov so bili v odgovorih otrok prevladujoči, drugi so bili popolnoma spregledani. To pomeni, da otroci ne vidijo ekonomske situacije kot kompleksnega dogajanja. Vendar znanje narašča z leti, postaja bolj diskriminativno, kar lahko vidimo skozi različnost odgovorov. Ker je to obdobje intenzivnih in hitrih sprememb, otroci težko najdejo stabilno referenčno točko pri razlagi ekonomskih pojavov, zato so relativno pogosti odgovori "ne vem".

EKONOMSKA SOCIALIZACIJA IN IZOBRAŽEVANJE

Ob vsem tem se postavlja vprašanje, kaj ta spoznanja pomenijo in kako lahko vplivajo na proces ekonomske socializacije. Kako lahko starši vplivajo na ta proces in kako lahko šola vpliva na vključevanje otrok in adolescentov v ekonomski svet?

Raziskave, ki so bile opravljene na tem področju, so razdeljene v dve veliki skupini: proučujejo vlogo staršev in njihove vzgoje na proces ekonomske socializacije ter vpliv poučevanja na oblikovanje znanja, spretnosti in stališč o ekonomskem dogajanju.

Stacey (1982) je v svoji raziskavi proučeval ekonomsko socializacijo na naslednjih področjih: denar, lastnina, socialna diferenciacija, neenakost in socialnoekonomsko razumevanje. Otroci od štirih do šestih let povezujejo razumevanje denarja s kupovanjem, šele pri

desetem letu razumejo numerično vrednost in denarne transakcije. V približno istem času otroci razvijejo tudi pojme: bogastvo, denarna moč, prihodek, lastnina in razredne razlike. V zgodnji adolescenci pa že najdemo prve zametke razumevanja ekonomskih pojmov, ki so zelo blizu razumevanju odraslih.

Marshall in Magruder (1960) sta ugotavljala kakšna je povezanost med znanjem, ki ga imajo starši o porabi denarja in tistim, ki ga imajo otroci. Ugotovila sta, da je to znanje pri otrocih širše, če jim starši tedensko dajejo žepnino in če denar varčuje-

jo. Ugotovila sta tudi povezanost med znanjem o porabi denarja in različnimi izkušnjami z denarjem: žepnina, poraba, zaslužek in varčevanje.

V raziskavi, ki sta jo opravila Furnham in Thomas (1984) sta ugotovila, da dobivajo starejši otroci več žepnine in ga tudi bolj pogosto zapravijo v trgovinah kot mlajši otroci. Otroci srednjega razreda so poročali, v primerjavi z otroci delavskega razreda, da si morajo svojo žepnino zaslužiti (domača dela). Te isti otroci so tudi dovolili, da jim starši delno nadzorujejo njihovo žepnino.

V drugi raziskavi, ki sta jo opravila ista avtorja (1984) sta želela ugotoviti, kako starši razmišljajo o žepnini in vplivu na ekonomsko socializacijo otrok. Pokazalo se je, da so matere bile pripravljene bolj zaupati otokom kot očetje in jim dati žepnino ter s tem spodbujati njihovo ekonomsko samostojnost. Kot je bilo pričakovati, sta ugotovila, da so starši srednjega razreda bolj pripravljene otroku dati žepnino kot starši delavskega razreda. Poleg tega sta tudi potrdila tezo, da starši delavskega razreda smatrajo, da fantje lahko dobijo večjo žepnino kot dekleta.

Pokazalo se je, da igra žepnina zelo pomembno vlogo v procesu ekonomske socializacije, saj tako otroku nudi prvo resnično in pravo izkušnjo v razumevanju ekonomskega sveta.

Možnosti za spodbujanje ekonomske socializacije pri otrocih pa lahko najdemo tudi v šoli.

Kourilsky (1977) je proučevala pri pet in šest letnikih razumevanje nekaterih ekonomskih pojmov. Ugotovila je, da lahko izboljšamo razumevanje teh pojmov s posebnimi programi, ki se lahko pričenejo že pri petem letu. S pomočjo teh programov otroci osvojijo določene

pojme, ki jih glede na svojo razvojno stopnjo ne bi mogli. Poudarila je tudi, da je vloga staršev in njihovega spodbujanja v tej smeri zelo pomembna.

Zato so tudi drugi raziskovalci poudarili, da je potrebno s takim izobraževanjem pričeti že zelo zgodaj, v vrtcu. Tako se postopoma oblikujejo pojmi, ki postajajo vedno kompleksnejši. Učitelji tako spoznanjo načine, kako čim bolj učinkovito otroke naučiti čim več in vpeljati v ekonomski svet.

Torej, če povzameva, so v bistvu tri poti, ki vplivajo na proces ekonomske socializacije: spodbuda staršev, praktične izkušnje in formalno izobraževanje. Vse tri so enako pomembne in vse tri vplivajo druga na drugo. Pokazalo se je, da razvoj ekonomske socializacije poteka stopenjsko in sistematično, vendar pa lahko ta razvoj pospešimo in sistematično nanj vplivamo.

VIRI

Danzinger K. (1958), Children's earliest conceptions of economic relationships, *Journal of Social Psychology*, No. 47, 231-240

Furnham A.F. (1988), *Lay Theories*, Oxford: Pergamon Press

Furnham A. (1986), Children's Understanding of the Economic World, *Australian Journal of Education*, Vol. 30, No. 3, 219-240

Furnham A., Thomas P. (1984), Adults' Perception of the Economic Socialization of Children, *Journal of Adolescence*, 7, 217-231

Furnham A., Thomas P. (1984), Pocket money: A Study of Economic Education, *British*

Journal of Developmental Psychology, 2, 205-212

Kourilsky M. (1977), The Kinder Economy: A Case Study of Kindergarten Pupils'

- Acquisition of Economic Concepts. *Elementary School Journal*, 77, 182-191
- Leiser D., (1983), Children's Conceptions of Economic - the Constitution of a Cognitive Domain, *Journal of Economic Psychology*, No. 4, 297-317
- Polič M., Zabukovec V. (1991), Gospodarska socializacija otrok, *Antropos*, 1-3, 298-313
- Roland-Levy C. (1990), Economic Socialization: Basis for International Comparisons, *Journal of Economic Psychology*, Vol.11, No. 3 469-482
- Stacey B. (1982), Economic Socialization in the Preadults Years. *British Journal of Social Psychology*, 21, 159-173
- Zabukovec V., Polič M. (1990), Yugoslavian Children in a Situation of Rapid Economic Changes, *Journal of Economic Psychology*, Vol.11, No.3, 529-543

Danzinger K. (1988), Children's earliest conceptions of economic relationships,

Journal of Social Psychology, Vol. 128, No. 3, 219-240

Furnham A. (1982), The Economic Outlook: Research on the Development of

Economic Understanding in the Young, *Journal of Economic Psychology*, 3, 1-15

Furnham A. (1989), Children's Understanding of the Economic World,

Journal of Economic Psychology, 10, 1-15

Furnham A. (1991), The Development of Economic Understanding in the Young,

Journal of Economic Psychology, 12, 1-15

Furnham A. (1992), The Development of Economic Understanding in the Young,

Journal of Economic Psychology, 13, 1-15

Furnham A. (1993), The Development of Economic Understanding in the Young,

Journal of Economic Psychology, 14, 1-15

Furnham A. (1994), The Development of Economic Understanding in the Young,

Journal of Economic Psychology, 15, 1-15

O POMENU UMETNIŠKE PRODUKCIJE ZA OTROKOV RAZVOJ IN VZGOJO

mag. Eva D. Bahovec*

Razvoj otroka lahko preučujemo z vidika psiholoških značilnosti, razpravljamo o razvoju govora, mišljenja, čustvovanja itd., in analiziramo z metodološkim aparatom družboslovnih znanosti. Lahko pa bi ga postavili, denimo, v perspektivo humanističnih ved in kulturoloških študij in si zastavili vprašanje, kakšne sugestije za drugačno vzgojo in drugačne spodbude za "vsestranski" razvoj bi bilo mogoče oblikovati na ta način.

Da bi v vzgojo vnesli več pluralizma in različnosti, ki bi bila lahko v oporo v soočanju z dolgo prevladujočim geslom "za vse enako", vgrajenim v organizacijo vsakdanjega življenja v naših vrtcih in šolah, se moramo lotiti sistematičnega uvažanja drugačnosti na vseh ravneh. S tega vidika so pomembne vse tiste novosti, ki niso le dobrodošla inovacija v delu z otroki, temveč vsebujejo kritični potencial za demokratizacijo celotnega polja predšolske in šolske vzgoje in izobraževanja. Pomembne so najprej zato, ker rahljajo presplošna nاپotila o primernosti otrokovi stopnji razvoja, pravilu postopnosti, prehodu od enostavnega h kompleksnemu in podobno, a tudi zato, ker je mogoče na ta način že zgodaj v otrokovem razvoju pokazati, kaj vse lahko pomenijo izrazi "misliti drugače", "biti toleranten", itd.

Otrokom je treba že zgodaj omogočiti, da ugledajo isti problem ali isto temo s povsem drugega zornega kota, skorajda v smislu gestalt spremembe "figure and ground", če si lahko tu dovolimo uporabiti primerjavo, ki je sicer v filozofiji znanosti ponekod v rabi za opredeljevanje znanstvenih revolucij. Paradigmatski premiki so namreč mogoči tudi v kontekstu poetičnega jezika, le da je tu njihova večplastnost - tako za otroke kot za odrasle - nemara še nekoliko bolj razvidna. Vzemimo duhoviti primer naslednje pesmi Borisa A. Novaka iz revije Kurirček:

ZEBRA

*Bela zebra
kaže črna rebra.*

*Črna zebra
kaže bela rebra.*

*Če pa zebra
nima rebra,*

*potem ni zebra,
ampak - konj.*

* Center za kulturološke študije pri Pedagoškem inštitutu

Toda paradigmatiski premik je več kot sprememba v zaznavanju in nekaj drugega kot pogled na iste entitete, na isti svet z drugega zornega kota. Tako kot znanstveniki po menjavi paradigem takorekoč živijo v drugem svetu, lahko otroke svet besed prestavi - ne iz realnosti v odmaknjeno in sanjavo domišljijo, ki naj bi jih oddaljila od, denimo, zaželenih oblik socialne interakcije in s tem povezane "pozitivne samopodobe", temveč iz ene "realnosti" v drugo, kot na primer v tej pesmi Borisa A. Novaka:

ŠALICA (ALI MALA ŠALA)

Kaj je mala kobila?

Kobilica.

Kaj je mala trobenta?

Trobentica.

Kaj je mala viola?

Vijolica.

Kaj je mala marela?

Marelica.

Kaj je mala veja?

Vejica.

In naša mala Maja?

Majica.

Pa tale mala šala?

Šalica.

Drugačne metode dela z otroki lahko pripomorejo k oblikovanju nastavkov za poznejši razvoj kritične moči razsojanja (in, posredno, soočanja z raznimi političnimi, religioznimi in ideološkimi pritiski itd.). Z vidika psiholoških in pedagoških ved, ki preučujejo otrokov razvoj, pa so pomembne tudi zaradi kritičnega potenciala v razmerju do samih znanosti. Prispevajo lahko k razgrajevanju shem in stereotipov o otroku in vzgoji, ki so povezani s polpreteklim obdobjem in s tem, da je povečini prevladovala le ena teoretična usmeritev. Zato so med množtvom inovacij, ki jih uvajajo v vzgojo otrok, morda posebno pomembne prav tiste, ki spodbujajo različne alternative in pluralizem na vseh ravneh. Napačno bi bilo, če znanstvene ugotovitve o otrokovem razvoju razumemo tako, kakor da bi bilo treba uporabljati samo metode, naloge in materiale, ki bi bili domnevno primerni določeni stopnji razvoja, puščati ali celo namerno izločati pa vse tisto, kar naj bi bilo otrokom nedojemljivo, npr. abstraktne pojme, umetniško produkcijo, poetični jezik itd., a tudi nerealistične, za otroke domnevno neprimerne ali v določenem smislu celo "prepovedane" teme (ljubezen, smrt, sreča, krutost, žalost, grozljivost itd.).

Poleg pomena za "mehčanje" stereotipov in shem o otrokovem razvoju, če vzamemo naslednji paradigmatiski primer, so metode, ki jih na primer razvijajo v Narodni galeriji v Ljubljani ob uporabi likovnih predlog in zaposlitve z deli iz zgodovine

in sodobne umetnosti, pomembne tudi kot argument proti drugi skrajnosti, pretiranemu poudarjanju otrokove lastne kreativnosti, ki lahko kaj hitro postane prazna fraza ali izgovor za pedagogiko laissez-faire. Vodstva in razstave, ki jih že vrsto let organizira v tej galeriji kustodinja Lidija Tavčarjeva, lepo kažejo, da uporaba del iz kulturne tradicije otrokovo kreativnost prej spodbuja kot pa ovira - kakor bi bilo sicer mogoče ugovarjati iz perspektive nekaterih pri nas uveljavljenih stališč. V katalogu razstave Metamorfoze pravi avtorica v uvoru takole: "Še pred leti so otroci pasivno sprejemali kustosove razlage; na podlagi lastnih izkušenj in spoznanj ter podprti s tujimi zgledi pa smo jih spremenili v aktivno spoznavanje umetniških del /.../ Ta metoda ne upošteva obrabljene fraze o otrokovi kreativnosti, za katero se pogosto ne skriva nič drugega kot preprosti laissez-faire, in priznava pozitivno vlogo opazovanja ter tudi posnemanja umetniških del. Pri tej metodi otroci pripovedujejo, opazujejo, odbirajo, razmišljajo, modelirajo in rišejo pred umetniškimi deli. V ospredju ni 'umetniški rezultat', ampak rezultat delovnega procesa, v katerem otroci rešujejo novo nastale probleme..."

Nenazadnje je treba izpostaviti tudi pomen drugačnih metod dela za otroke za vsakdanje prakse v vrtcih in šoli, saj niso le vir novih idej za delo vzgojiteljic v vrtcih in učiteljic in učiteljev v šoli, temveč lahko veliko pripomorejo k rahljanju "prikritega kurikula" in značilnostim "šole kot institucije moderne dobe". In to v dvojnem pomenu besede: prvič, kot slikovita in nemara tudi učinkovita protiutež prikritega kurikula, ki pomeni vzgojo k poslušnosti, sledenju navodilom in navajanju na skupinsko rutino, in drugič, kot duhovita, šaljiva, ali pa tudi tesnobna in grozljiva protiutež vsem tistim pedagoškim prizadevanjem, ki se stekajo v ideji "vzgoje k realnosti". Zato sta umetniška likovna produkcija in poetični jezik nemara prav tako pomembni sestavini predšolske vzgoje kot so na primer Piagetovi procesi klasifikacije in seriacije, ohranjanja konstantnosti količine, zaporednih stadijev itd. itd. - morda pa včasih tudi bolj od njih. V podobi vsakdanje realnosti, realnosti praks in ritualov v vrtcih in šolah kot institucijah moderne dobe, ki ima status nevprašljive evidence, tiči ena najresnejših ovir za demokratizacijo vzgojnih institucij ter uveljavljanje pravice do drugačnosti, zasebnosti in izbire.

Vedeti moramo, da niti ideja o tem, kaj je višje ali nižje v razvoju (ali celo o nekakšni vzporednici med filogenezo in ontogenezo, razvojem človeštva in razvojem majhnega otroka) in o tem, da je treba otroke najprej seznaniti s tistim, kar je osnovno in bližje vsakdnajemu življenju ter neposredni uporabnosti, niti pretirano poudarjanje otrokove lastne kreativnosti, ko bi moral skoraj vse ustvariti le iz sebe in na osnovi lastnih pobud, ne moreta voditi prav daleč. Če se bomo lotili likovnih dejavnosti s pomočjo umetniške tradicije, govornih dejavnosti in razvoja jezika pa s pomočjo poetičnega jezika in literature (namesto da si npr. izmišljamo zgodbe, motive, risbe itd., "primerne stopnji razvoja predšolskega otroka"), če nam bo gradivo za delo z otroki priskrbela kulturna tradicija, se nam bo odprl nov pogled na otroka, ki nam bo morda odkril tudi marsikaj novega o nas samih, in o tem, kako je v pojem otroštva vključeno tisto, kar odrasli polagamo vanj.

Hkrati pa velja razmišljati tudi v drugi smeri: "V nasprotju s prevladujočim pokroviteljskim mnenjem odraslih vsevednežev, da pravljica predstavlja zgolj sredstvo neobvezne zabave za otroke, se nam zdi, da pravljica zavzema v svetu otrok tisto mesto, ki ga je v arhaičnem zavzemal mit. Preprosto povedano: pravljica je mit za otroke. Pravljica kaže otrokom ustroj sveta, naravo medčloveških odnosov in preizkušnje, ki jih čakajo na poti skozi življenje. /.../ Morda bo kdo ugovarjal, da se miti po svoji krutosti in grozljivosti bistveno razlikujejo od pravljič, ki naj bi bile vendar idilično nedolžne. Vendar ni tako. Spomnimo se le, kako krvave znajo biti

pravljice! Celo najlepše in najbolj priljubljene pravljice nas pogosto osupnejo s svojo krutostjo. Pred časom so v imenu vzgojnosti radi 'čistili' pravljice njihovih krvavih dimenzij, a so na ta način bistveno okrnili njihovo sporočilo. Vse namreč kaže, da krutost predstavlja integralno, organsko razsežnost strukture pravljic: otrok skozi igrivo pravljličnost sprejema kodirano sporočilo o krutosti sveta."

Takšno čiščenje lahko zadene razne in raznovrstne - pogojno rečeno - "otrokom prepovedane teme". Spolnost je, na primer, pogosto zvedena na golo reprodukcijo: v vrtcih se o njej pogovarjajo predvsem ob knjigi Lukec dobi sestrico, v šolah ob primerih iz živalskega sveta in podobno. Gotovo moramo biti pri tem zelo pazljivi, saj so nevarnosti in pasti skorajda brezmejnne, vendar se moramo hkrati zavedati, da so vse to, smrt in življenje, krutost in ljubezen... , sestavine človekovega vsakdanjega življenja in hkrati nekaj, kar je povezano s specifičnostjo njegovega položaja v kozmosu.

Zato si za konec še enkrat pomagajmo s poetskim jezikom ob primeru iz literature za otroke:

SLADKI SONET

*Tvoje ustnice so mlada marmelada,
rdeč napis na torti - ah, imam te rada.*

*Lica - smetana. Lasje iz čokolade
padajo na rame kakor slap naslade.*

*O, najlepša vrtnica iz marcipana,
vsa z zanosnimi dišavami obdana!*

*Tvoj pogled je strastni sladoleđ življenja,
tvoji boki pa kolači hrepenenja.*

Tvoj nasmeh je topla pita v pečici.

*Prsi stresaš kakor puding, ki na vrhu
nosi dve presladki, zrelí borovnici.*

*A ko te objamem v vročičnem srhu,
se stopiš kot sladkor. - O, nesojena nevesta:
v prsih ti gori srce iz lecta.*

IMPORTANCE OF PSYCHODYNAMIC EDUCATION OF PSYCHIATRIC NURSES WORKING WITH THE ACUTE PSYCHOTIC PATIENTS

Sladana Ivezić*

Key words:
milieu therapy, nurse training

ABSTRACT

Therapeutical milieu is important as environment for the process of emotional reeducation of psychiatric patients. Nurses are a part of the therapeutical milieu and have interpersonal potential as a curing factor. Working with an acute psychotic patient a nurse becomes the object of many intensive reactions based mostly on the patients projective identification. Projective identification brings about intensive counter-transference reactions and can be used also as a curative factor through a process of corrective internalization. That is why it is very important that the nurses are able to recognize this mechanism and to handle it. The author thinks that the education in Balint groups helps the nurses to understand better the behaviour of psychotic patients, decreases their feelings of frustration and anxiety, and improves their mental health.

INTRODUCTION

There are many reasons for psychodynamic education of nurses in psychiatry. Within the British National Health Service (NHS) it is now well established that the demands of caring for others can be extremely stressful. Among the caring professions nurses are a particularly high risk group, primarily because of the "hands on" nature of their work (Kunkler, Whittick, 1991). It is known that the interpersonal relations between the staff and the patients influence the patients psychic condition and withdrawal of symptoms as well as the worsening of their psychic condition (Sullivan,

* University Department of Psychiatry Psychiatric Hospital Vrapče Zagreb, Bolnička 32

1953; Freeman, Cameron, 1958; Arieti, 1974; Searles, 1965). Studying the importance of the staff-patients interaction, Ludwig (1971) observed that it can lead to the antitherapeutical complementarity when the nurses are uneducated and not supervised. He states that a long exposition to the emotional reactions of the patients with no possibility of understanding these reactions can cause the reactions in the nurses he calls staffphrenia, manifesting in apathy, boredom, declining enthusiasm, minimal personal contribution in the patients treatment and reduced expectation in effects of the treatment, compensatory paranoia and depression. The therapeutical milieu consists of both the staff and the patients, their interaction having a therapeutical potential. The therapeutical milieu is very important in the process of emotional reeducation of psychiatric patients (Gunderson, 1978; Mesnikoff, 1964; Searles, 1965). Being a part of the therapeutical milieu, the nurses have an important role in this process. The fact is that the nurses-patients relations are unavoidable and behaviour of both these parties leads to many and complex emotional reactions.

Reasons for psychodynamic education of psychiatric nurses

Therefore I think the psychodynamic education of nurses necessary for two reasons: 1. theoretical and practical knowledge about the psychodynamics of the staff-patient relation should improve and protect the mental health of the nurses, and 2. the interpersonal relations are a curing factor in the therapeutical milieu regardless of the type of treatment. Working with an acute psychotic patient a nurse becomes the object of many intensive transference projections, based mostly on projective identification. The condition of an acute psychotic patient is characterized by regression, loss of ego function, loss of ego boundaries, existence of primitive defence mechanisms (negation, projective identification, omnipotence), loss of capacity for reality testing, increased anxiety, even panic, etc. In transference very intensive emotions - from very negative ones to positive ones, from aggression to love - can be projected. These transference reactions cannot be avoided and it is necessary to train the nurses to recognize them and to handle them in order to improve their self-confidence and to minimize their feeling of anxiety. This results in an increase of the therapeutic efficiency and prevents the use of the defence mechanisms similar to those used by the patients. Countertransference reactions of the nurses are provoked by their patients pathology, they are not the result of their own unsolved problems only. This is the view about counter-transference similar to Winnicotts (1958).

The importance of projective identification in education

In work with the acute psychotic patients, due to the intensity of mutual reactions, it is very important to analyse the feelings towards patients, for countertransference reactions for they can be very intensive, especially those based on projective identification, and nurses can feel guilty and ashamed because of their feelings. An open discussion about their feelings can be of great help. Countertransference feelings can be discussed only in a milieu which respects the importance of psychodynamic factors. According to Brown (1980), supervision of the staff, with special attention paid to their feelings toward the patients, is the essential element of an effective hospital treatment of borderline patients. The importance of projective identification, which can be usually observed in acute psychotic patients, should be emphasized, because it brings about intensive countertransference reactions and, also, it can be used as a curative factor through interpersonal experience. Projective identification (Ogden, 1979; Ogden 1983) is an intrapsychic and interpersonal process, it is used as a transference, defence mechanism and way of communication. Projective identi-

fication is the exchange of the intrapsychic and the interpersonal, thus the fantasies of one person communicate with those of another and influence them. This process has three phases. One projects his/her aspects on another person with the intention of getting rid of undesired aspects of himself or protecting himself from an imagined inner danger. In the second phase the projector forces the recipient to accept himself in accordance with projectors projections. In the third phase the recipient modifies projective feelings in a more mature way and offers them to the projector to be reinternalized through introjection and identification. This can result in psychological growth of the projector; if not, the feelings remain unchanged in a pathologic way through negation, omnipotent idealization or further projective identification, which results in status quo of the patients pathology. For instance, a patient may project his hostility on the nurse accusing her of having bad intentions towards him and he tries to "convince" the nurse of that. In the situation of pressure and "really bad" behaviour of the patient, who experiences the nurse as his true enemy, such a projection may provoke the nurse to really hostile behaviour or makes her hide her hostile feelings. This serves the patient as a definite proof of the nurses animosity and justification of his projection. If the nurse is able to understand, through empathy, the patients condition and his inability to behave differently, she will not have nor show hostility. In that case she will not reject the patient and she will make possible the process of corrective experience or corrective internalization to take place. In this way the patient has a chance to internalize a milieu that is benign and modifies his "bad" object representations. The patients use of projective identification often provokes strong countertransference reactions, but at the same time it is a chance for him to moderate it in a more mature way in the interpersonal relations. According to Kernberg (1965), the patients use of projective identification often creates strong countertransference reactions in his therapist and caretakers, and the staff members are therefore prone to experience themselves as though they were actually such awful creatures the patient fantasies them to be. Having such feelings, the staff members are susceptible of dealing with their anger about being made to feel ill at ease with themselves by acting out toward the patient. When this occurs, the hospital milieu serves only to recapitulate the pathological patterns of relating that brought the patient to the hospital, and therapeutic stalemates may ensue.

All this shows that it is important that the nurses recognize the mechanism of projective identification and understand countertransference feelings caused by this mechanism in order to be able to contribute to the process of corrective internalization. To acquire psychodynamic knowledge for a better understanding of the nurse-patient relationship I consider the continuous education in Balint groups very suitable. The aim of these groups is to offer psychological education close to self-observation and the observation of the others in a way that theoretical knowledge alone cannot give. Training in Balint groups enables a better understanding of the patients difficulties as well as the nurses reactions to them. In Balint groups with the nurses conducted in my institution a lot of attention is paid to the feelings the patients evoke in relations, having in mind that their better understanding increases spontaneity in communication, expands it and offers greater opportunity for improvement of interpersonal relationship.

CONCLUSION

It is important to educate the nurses exposed to intensive emotional reactions and unpredictable behaviour of the acute psychotic patients which they very often can

not understand. In this context recognizing and dealing with process of projective identification is of the utmost importance. The process of education should enable the nurses to understand and handle better these situations for two reasons: to reduce their feelings of frustration and anxiety and to improve their mental health, with the final aim to enable them use the interpersonal relationships as a curing factor in treating psychiatric patients.

REFERENCES

1. Arieti, S. (1974). *Interpretation of Schizophrenia*. London: Crosby Lockwood Staples, 232-259.
2. Brown, J. (1980). Staff Countertransference Reactions in the Hospital Treatment of Borderline Patients. *Psychiatry*, 43, 333-345.
3. Freeman, T., Cameron, J. (1958). *Chronic Schizophrenia*. London: Tavistock Publication, 104-139.
4. Gunderson, J.G. (1978). Defining the Therapeutic Processes in Psychiatric Milieus. *Psychiatry*, 42, 327-335.
5. Kernberg, O. (1965). Notes on Counter-transference. *J Am Psychoanal Assn*, 13, 38-56.
6. Kunkler, J., Whittick, B. (1991). Stress management groups for nurses: practical problems and possible solutions. *Journal of Advanced Nursing*, 16, 172-176.
7. Ludwig, M.A. (1971). *Treating the Treatment Failures - The Challenge of Chronic Schizophrenia*. New York - London. Grune and Stratton, 69-83.
8. Mesnikoff, A.M. (1964). *Therapeutic Milieu for the Seriously Disturbed*. U: Kolb, L.C., Kallman, F.J., Polatin, P. *Schizophrenia*. Boston: Little Brown, 891-910.
9. Ogden, T.H. (1979). On Projective Identification. *Int J Psycho-Anal*, 60, 357-373.
10. Ogden, T.H. (1983). The Concept of Internal Object Relations. *Int J Psycho-Anal*, 64, 227-240.
11. Searles, H. (1965). Phases of Patient Therapist Interaction in the Psychotherapy of Chronic Schizophrenia, in: *Collected Papers on Schizophrenia and Related Subjects*. New York: Int.Univ.Press, 521-560.
12. Sullivan, H.S. (1953). *Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: Norton, 343-352.
13. Winnicott, D.W. (1958). Hate in the Counter-transference, in: *Through Pediatrics to Psycho-analysis*. London: Hogarth Press, 194-203.

NEKAJ OPOMB K ČLANKU ÉLISABETH ROUDINESCO: MESTO NEKEGA TEKSTA: QU'EST QUE LA PSYCHOLOGIE? (KAJ JE PSIHOLOGIJA?)

Katarina Kompan

I. Članek E. Roudinesco povzema jedro in duh Canguilhemove kritike psihologije in opiše njeno življenje in odmevnost v francoski filozofski javnosti. Pri tem pa ne ostane le pri vsebini članka ampak nakaže celotno Canguilhemovo epistemološko držo, ki je ne glede na okoliščine za psihologijo pogubna.

Vsebina Canguilhemovega članka Kaj je psihologija je sistematična in upravičena razgradnja psihologije kot "napačne znanosti". Canguilhem spretno dokaže, kako pri razstavljanju te umetne enote psihologija ostane brez svojega predmeta. Podajeno negativno definicijo in s prikazom zgodovinskega razvoja koncepta o predmetu psihologije, ovrže vse možne pozitivne definicije psihologije kot znanosti.

V svojem komentarju Roudinescojeva na izredno živ način predstavi Canguilhemovo kritiko psihologije kot enotne znanosti v polju humanistike kot gesto, umor v teoretskem, institucionalnem in političnem boju. Ponovitev take geste vidi v obnovljenem zanimanju za isti Canguilhemov članek med člani epistemološkega krožka na ...cole normale sup^Éri^Èure deset let kasneje. To branje Canguilhema je imelo povsem drug namen. Roudinescojeva v tem primeru poudari moment oblasti v konstituciji psihologije kot napačne znanosti in s tem posredno nakaže, da bi za teoretski pristop k vprašanju enotnosti psihologije v okviru Canguilhemove epistemologije morali vključiti še njegov koncept znanstvene ideologije. Psihologija je tokrat šolski primer napačne znanosti, ki nima prave zgodovine. V navezavi na Foucaultove analize oblasti se zato izkaže kot tehnologija v njeni službi.

Roudinescojeva umešča članek Kaj je psihologija kot uvod v kasnejši Canguilhemov članek iz leta 1980 o možganih in mišljenju, ki je spet naperjen proti psihologiji. Vsebinsko je drugačen od svojega predhodnika (članka kaj je psihologija), formalno pa gre spet za napad na napačno znanost, tokrat z druge strani.

Canguilhemova kritika je tako v bistvu poziv k epistemološkemu premisleku v znanosti nasploh. Ko označi psihologijo kot napačno znanost, se namreč pojavi vprašanje obstoja prave znanosti, prave znanstvene enotnosti, na katerega pa avtor ne odgovori. Tako je njegova kritika sicer povsem na mestu, je pa šele prvi korak. Na tej točki psihologija seveda popolnoma propade, kar pa ne pomeni, da zanjo ni nobene rešitve znotraj epistemologije, ki preseže Canguilhemovo opozicijo med pravimi in napačnimi znanostmi. Taka epistemologija je tista, ki ne naseda iluziji o obstoju prave znanosti in znanstvene enotnosti nasploh in omogoča postavljanje modelov, ki presegajo opazljivo in so istočasno detajlno ponazorljivi in preverljivi.

Canguilhemovo vprašanje Kaj je psihologija bi morali torej zastaviti kot, Kako je mogoče, da je nastala psihologija kot enota oz. Kako je mogoče, da obstajajo na- pačne znanosti? V tem pa lahko vidimo tudi odgovor na vprašanje: Zakaj je filozofija izgubila iz predmetnika oddelka za psihologijo?

LITERATURA:

1. Roudinesco, E. (1993), "Situation d'un texte: qu'est-ce que la psychologie?" v zborniku: Georges Canguilhem, philosophe, historien de sciences, ...ditions Albin Michel S. A., Paris.
2. Canguilhem, G. (1966), "Qu'est-ce que la psychologie?" v Cahiers pour l'analyse, Paris.
3. Canguilhem, G. (1981), "Objekt zgodovine znanosti" v Problemi - Razprave, XIX, 209-211, str. 163 - 170.
4. Canguilhem, G. (1987), "Kaj je znanstvena ideologija?" v Filozofski vestnik IMŠ, 2.
5. Milner, J. C. (1989) Introduction ‡ une science du langage, Seuil, Paris.
Elisabeth Roudinesco: Mesto nekega teksta: Qu'est que la Psychologie? (Kaj je psihologija)

MICHELU PÊCHEUXU V SPOMIN

Georges Canguilhem se je vedno energično zagovarjal, češ da psihologije ni hotel obsoditi na smrt. Kljub temu pa gre v njegovem slavnem predavanju 18. decembra 1956 na College Philosophique, ki so ga dve leti kasneje objavili v La Revue de Métaphysique et de Morale¹, od prve do zadnje vrstice za umor. In to ne le z načinom, kako je postavil vprašanje: Kaj je psihologija? Tudi dejstvo, da jo sprašuje po njeni legitimnosti, napotuje na sum, da gre za prevaro. Dobesedno prisilil jo je, da je z muko odgovarjala na vprašanja o svoji identiteti, ki je ni mogoče najti.

Preden je Canguilhem psihologiji odrekel kakršnokoli mesto na področju mišljenja, je podal njeno negativno definicijo. Ker ona ni..., je zgolj nekakšna mešanica. Mešanica pa ni vredna, da bi bila sestavljanka (combinatoire), kjer bi se srečavala različna znanstvena področja. Mešanica, v kateri je našla svoje zadovoljstvo psihologija, je cenena zmes. Obstaja le s ponižanjem zaznamovana kot: "filozofija brez strogosti, ker je eklektična pod pretvezo objektivnosti; etika brez obvez, ker brez kritične presoje povezuje izkušnje; in končno, tudi medicina brez nadzora, saj njene hipoteze temeljijo na opazovanju bolezní, ki jih nikoli ne uspe pojasniti, bolezní živcev.

Po tem osupljivem bojnem naskoku Canguilhem pokaže, da odsotnosti identitete ustreza odsotnost objekta. Dokaz za to drugo nezmožnost je dejstvo, da psihologija nenehno išče svojo nemogočo enotnost, oz. sintezo, ki je med različnimi domnevno raziskovalnimi področji: eksperimentalno psihologijo, psihoanalizo, klinično psihologijo, socialno psihologijo in etnologijo, ni mogoče najti. Na mestu in prostoru, kjer bi morala biti tista vselej izmikajoča se enotnost, najdemo sporazum o miroljubni koeksistenci med strokovnjaki. Kot "stvar" brez bistva in objekta, se psihologija zvede na tehnologijo v službi kake korporacije, ki je tudi sama podvržena oblasti sodnikov, cenzorjev in vzgojiteljev, ki opravljajo funkcijo instrumentalizacije človeka po človeku.

Canguilhem se ne zadovolji le s tem skupkom negativnih definicij. Da bi še bolj utrdil temelje svojega razmišljanja, se sklicuje tudi na zgodovino. Od tod ponovna usmrnitev psihologije. Ne glede na to, kakšen je dejansko miselni sistem, na katerega se opira, da bi si zagotovila preživetje, je zmeraj ali brez neodvisnosti, posnema-joča, večkrat izpodkopana od kakšnega drugega sistema razumevanja, ali pa je potopljena v močvare svojega lastnega utilitarizma.

Kadar hoče biti naravoslovna znanost, že od antike naprej ostaja odvisna po eni strani od fiziologije, po drugi pa od medicine. V aristoteljanski program je namreč vključena kot fiziologija; kjer je duša pojmovana kot oblika živečega telesa in ne kot substanca, ločena od materije. S strani medicine jo izniči galenovska doktrina, ki iz možgan naredi sedež duše. Tu torej ni prostora za psihologijo ki bi hotela biti znanost dveh stalno izmikajočih se objektov.

Ko pa hoče po zatonu aristoteljske fizike psihologija postati znanost subjektivitete, zaide v slepo ulico s tremi kraki. Ali postane fizika zunanega čuta, išče eksperimentalen opis občutkov in samo posnema mehanicistično fiziko. Ali se vzpostavi kot znanost notranjega čuta in ni potemtakem nič drugega kot osvajanje spiritualistične modrosti, empirične ali antropološke - neka vrsta pedagogike. Ali pa se vendarle izoblikuje kot znanost intimnega čuta in jo na eni strani izpodriva psihiatrija, ki se stika z medicino, na drugi strani pa psihoanaliza, ki s potrjevanjem nezavednega značaja psihičnega sprevrže že sam pojem intimnega čuta, s tem, da postavi v ozadje povezavo med psihičnim in zavestjo.

Preostane ji še možnost, da postane znanost o vedenju in reakcijah. Tudi ta slepa ulica ni nič manj nevarna, saj psihologija s tem, ko se nasloni na biologijo, postane "sredstvo tiste težnje, ki obravnava človeka kot sredstvo". Od tod utopljenost v test, ekspertizo in postopke selekcije in usmerjanja. Po tej strašni usmrtitvi zada Canguilhem psihologiji še zadnjo ponižujočo brco, ko izreče stavek, ki je zaslovel prav zaradi svoje dvoumnosti: "Ko iz Sorbone stopiš na ulico Saint-Jacques, se lahko po njej vzpneš ali spustiš. Če se začneš vzpenjati, se približuješ Panteonu, ki je prostor, kjer počivajo veliki možje, če pa se odpraviš navzdol, se zagotovo podaš k policijski postaji." Zdi se, da avtor te domiselne šale dopušča psihologiji naslednji izhod: lahko izbira med vzponom k panteonu Velikih mož - kjer pa ni pokopan še noben psiholog - ali pa zdrsne v tehnologijo strokovnosti - kjer je njeno pravo mesto². Tu gre takorekoč za predlog psihologiji, naj se "zakotrkalika" navzdol, čemur se ne more upirati.

Zakaj se je pravzaprav Canguilhem leta 1956 tako zagrizeno spraval k uničenju psihologije, te napačne znanosti brez objekta in identitete? Zakaj takšno nasilje? Je torej psihologija tako ogrožujoča? Nedvomno se Canguilhem v tem tekstu spopada s konstrukcijo, ki jo je že leta 1949 na simpoziju o Sartru in Nivanu predstavil Daniel Lagache, njegov bivši kolega z école normale supérieure (ENS) in prijatelj, do katerega je gojil izrazite simpatije.

Predavanje leta 1956 je, glede na to, kako je bilo zastavljeno, dejansko izpadlo bolj kot politični in teoretski odgovor Lagachevemu univerzitetnemu programu, ki ga je ta predstavil že v nastopnem predavanju o "Enotnosti psihologije"³. Potem ko je kot predstojnik katedre za občo psihologijo nasledil Paula Guillauma, se je Lagache v nasprotju s tradicijo medicinske psihoanalize, ki so jo predstavljali Sacha Nacht in Société psychanalytique de Paris in proti vrnitvi k Freudu, ki jo je zagovarjal Lacan, odločil, da ponovno oživi staro klinično psihologijo, izum Pierra Janeta. Ta izraz, ki ga je Freud uporabil samo enkrat, v pismu Fliessu 30. januarja 18994, je z razcvetom freudizma v Franciji postopoma padel v popolno pozabo, postopoma, pravim, v skladu s tem, kako je freudovska vednost prodirala v polje prevladujočega

janetizma in izpodrivala psihologijo kot znanost intimnega čuta. S teoretskega vidika se je izraz klinična psihologija razletel na koščke že takrat, ko je psihoanalitična metoda razvila svojo kliniko tako, da se je odpovedala pregledovanju bolnika in je uvedla interpretacijo simptomov da bi prislughnila diskurzu nezavednega. Zato Freud tudi ni konceptualiziral tega izraza, ki pripada Janetovemu besednjaku. Z janetovskega vidika je ta termin služil temu, da bi medicina izgubila primat strokovnega pregleda ob bolniški postelji: šlo je za to, da tudi psihologiji podelijo večje kompetence v kliniki. Izhajajoč iz proučevanja in opisa vedenja je ta pristop zavrnil nezavedno na račun podzavestnega in strukturo na račun funkcij.

In ravno v trenutku, ko je janetizem padel v pozabo, Lagache ponovno aktualizira njegove stare obrazce, da bi s pomočjo univerze dal prednost razmahu LaŌenanalyse (analizi, ki jo izvajajo ne-zdravniki). V tem boju nastopa enako kot njegov slavni predhodnik, s tem da je prenesel kliniko v psihologijo na tak način, da bi slednji podelil neko "medicinsko" znanje, ki nima nič skupnega z medicinskim poučevanjem. Pri vsem tem pa je bil Janet prepričan antifreudovec, medtem ko je bil Lagache freudovec stroge pokorščine. Ne zgolj zato, ker je bil psihoanalitik, temveč tudi zato, ker je bil že leta 1953 eden od ustanoviteljev druge francoske psihoanalitične skupine. Zasede torej mesto, ki ga je nemogoče držati, saj vztraja pri zahtevi po integraciji freudizma z janetizmom znotraj kategorije znanstvenosti psihologije katere načelo je enotnost. Po Lagachu, je treba takoimenovano "naturalistično" vejo psihologije, ki vključuje behaviorizem in teorije učenja (s statistiko in eksperimentiranjem) poenotiti s takoimenovano "humanistično" smerjo, ki združujejo klinično psihologijo in psihoanalizo, definirano kot "ultraklinično", pri čemer sta obe sorodni fenomenologiji, katere začetnik je Karl Jaspers.

To je program, ki ga Canguilhem raztrga, kolikor se namreč prek njega izoblikuje nevarnost zlorabljanja psihološkega modela pri poučevanju žlahtnih vsebin. V takem modelu obstaja npr. nevarnost, da vsiljuje filozofiji napačno teorijo mislečega subjekta, predvsem pa da preobrazi profesorje v psiho-pedagoge in sociokulturne animatorje. Canguilhemovski boj si danes nedvomno zasluži, da ga ponovno aktualiziramo, saj je psihološki model zmagoslavno vdrl v šolske in univerzitetne zgradbe do te mere, da je ukvarjanje s pojavi medosebnih odnosov postalo pomembnejše kot sam prenos vednosti.

Če je bilo mogoče leta 1956 Canguilhemovo predavanje brati kot teoretski in politični umor Lagachevega velikega združevalnega projekta, je isti tekst deset let kasneje postal orožje novega boja, ki mu ga avtor ni namenil. V letu 1966 je Canguilhem kolektivno Cahiers pour l'analyse, ki ga je izdajal epistemološki krožek ENS, dovolil ponatis svojega besedila. Tako je kmalu izšla posebna številka te revije, ki so ji dali naslov "Qu'est que la Psychologie?" (Kaj je psihologija?)

V tem času so se na pobudo Louisa Althusserja učenci z ulice Ulm hkrati začeli ponašati z novim branjem Marxa in z vrnitvijo k Freudu, na osnovi Lacanovega nauka. Boj proti Lagachu in enotnosti psihologije je takrat že povsem presežen. Odslej gre za vzpostavitev teoretske fronte proti spiritualizmu in ideologiji s pretenzijo znanstvenosti in jim postaviti nasproti resnično znanost, ki temelji na trojnem paktu med Saussurjevsko lingvistiko, Althusserjanskim marxizmom in Lacanovskim freudizmom. V tej konjunkturi se psihologijo pojmuje kot napačno znanost par excellence, ker je tehnologija v službi dominantne oblasti. S tega vidika je Michel Pecheux v Cahiers nastopil proti socialni psihologiji.

Kjer je dal Althusser prednost študiju Canguilhemovih tekstov, je Lacanu črpal iz drugih virov. Gotovo je tudi on bral in občudoval Canguilhemovo disertacijo o normalnem in patološkem, vendar je delo o zgodovini znanosti, na katero se je sklice-

val, delo Alexandra Koyreja. Od njega si je namreč sposodil branje Descartesa, ki mu v nasprotju s psihologijo omogoči utemeljiti teorijo subjekta tam, kjer je Freud to vprašanje pustil nerešeno. Tako torej preko epistemološkega krožka ENS odkrije predavanje leta 1956, ki ga je v času njegovega izida prezrl, kljub temu, da bi ga takrat lahko s pridom uporabil proti Lagachu.

Na čast Canguilhemu je v uvodni seansi svojega seminarja "L'Objet de la psychanalyse" uporabil ton njegovih učencev in se spustil v vojno proti sami ideji žnanosti o človeku.

"Znano je, da se mi je že od nekdaj upiral izraz humanistične znanosti (sciences humaines), ki se mi zdi naravnost poziv k hlapčevanju.

Termin je poleg tega še napačen, če ne štejemo psihologije, ki je odkrila način, kako se lahko preživlja s storitvami, ki jih ponuja tehnokraciji; celo tako, da se, kot se konča s prav swiftovskim humorjem neki znameniti Canguilhemov članek, spusti po toboganu od Panteona do policijske prefektуре. Psihologija ne bo ušla neuspehu tako na ravni izbire ustvarjalca v znanosti, kot na ravni novačenja in izvedbe raziskav."

V tem odlomku opazimo, kako Lacan odstrani vso dvoumnost Canguilhemovega teksta. V njegovem komentarju psihologija nima nobene možnosti, da bi se povzpela proti Panteonu; brez kakršnekoli možnosti izbire je poslana na pot k policijsko postaji.

Že sam Canguilhem je svoje predavanje prvič predstavil kot bojni naskok. Drugič je bilo to predavanje prebrano s presežkom silovitosti; postalo je orožje v pomoč Marxu, Saussurju in Freudu proti humanistični znanosti, znotraj katere se je ravno psihologija pojavljala kot model, ki ga je treba potolči. Od leta 1956 do leta 1966 je ostal politični projekt kljub razlikam enak. Canguilhem se je boril za tak koncept zgodovine znanosti, ki je radikalno antagonističen vsem projektom, usmerjenim k hegemonemu pojmovanju psihologije. Deset let kasnje je boj za tiste, ki se spopadajo s psihologijo enak.

Pri branju tega teksta pa se vendarle ne smemo omejiti na njegov politični pomen. Če je tekst prebrala in s takim uspehom uporabila cela generacija althusserolancanovcev, je to namreč zato, ker poleg radikalnega antipsihologizma vsebuje še kaj drugega. In to drugo so stalne hvalnice freudovskemu odkritju.

Georges Canguilhem je živel v času, ko se je začela v Franciji uveljavljati psihoanaliza. Zato je sledil tudi vsem peripetijam zgodovine povezanim s freudizmom in antifreudizmom "po francosko". Tako v 30-ih letih, ko so na ENS odkrili Jaspersa in sledili predavanjem Georgesa Dumasa na Sainte-Anne; kot v stikih z Bachelardom, kjer so freudizem študirali in po svoje presegali surrealisti, pa spet s sprehodom skozi bolnišnico Saint-Alban, kjer se je rodila institucionalna psihoterapija; in končno v letu 1961 preko Foucaultovega zagovora disertacije o zgodovini norosti. Na vsaki od teh stopenj se je Canguilhem neprenehoma srečeval z vprašanji povezanimi s freudovskim odkritjem, od vprašanja statusa subjektivitete brez teorije subjekta do vprašanja opredelitve norme in patologije, preko tiste pozicije znanstvenika, ki se sooči s področjem, ki ni objekt znanosti. Prav lahko si Sigmunda Freuda predstavljamo kot canguilhemovca, njega, ki je stalno dokazoval, kako dostop do resnice vodi preko napak. Freudovo mesto znotraj zgodovine znanosti je tisto, ki ga Canguilhem pripisuje zgodovinarju znanosti, ki mora biti hkrati racionalist in filozof zmote, zmožen oblikovati metodo, ki ni znanost za objekt, ki ni znanstven, .

Poslej je klasična teza, po kateri "so patološki pojavi identični kvantitativnim različicam normalnih pojavov" teza, ki jo je Lacan podal leta 1932 o osebnosti paranoika in skozi katero se je napajala cela generacija freudovcev. Proti konstitucionalizmu, ki je ločil normo od patologije, gre tu dejansko za vključitev takoimenovanih normalnih in t.i. patoloških nagnjenj v eno jedro, ob definiranju njihovega neskladja. V skladu s takim pojmovanjem psihoza ni več dedna oz. genetska konstitucija, ampak reakcija osebnosti, soočene z neko življenjsko situacijo.

Medtem ko se je Lacan, da bi lahko mislil to problematiko, opiral na Spinozovo filozofijo, je Canguilhem deset let kasneje črpal iz del Kurta Goldsteina. Toda vprašanje je ostalo isto; normalno in patološko je treba misliti skupaj, namesto da bi vzpostavljali nadvlado neke subjektivitete (in ne subjekta) oziroma določene eksistence, ki se odziva v razmerju do okolja.

V času razcveta freudizma v Franciji je bil Canguilhem tudi navdušen bralec freudovskih del. Pri tem se lahko vprašamo, kako da ni nobenega članka posvetil ne dunajskemu učenjaku ne njegovemu odkritju. Morda se je odločil, da bo na Freuda stalno namigoval in skrivoma napredoval, da bi se ločil od diskurza psihoanalitičnih šol, kjer so bile vse smeri pomešane? Morda pa je menil, da se je freudovski diskurz v ekspanziji iztekel v isto smer kot psihologija in v svoji pretenziji po totaliteti tudi sam hotel postati znanost ter narekovati svoj zakon drugim znanostim.

Na nekem predavanju v veliki predavalnici na Sorboni leta 1980, ki je bilo posvečeno možganom in mišljenju je preko strategije prikrite obrambe freudovskega odkrija ponovno obudil svojo sovražnosti do psihologije. Psihologija tu ni več samo filozofija brez strogosti, etika brez obvez in medicina brez nadzora, postane del pravega barbarstva. V tem času je dejansko postala še toliko bolj nevarna, kolikor bolj je trdila, da je pri tem, ko se domnevno naslanja na biologijo dokazala, da mišljenje ni nič drugega kot izločki možgan. Ne da bi izrekel besedo kognitivizem, ki se je pojavila šele leta 1981, se je Canguilhem spopadel z verovanjem, na katerem temelji njegov ideal: namera ustvariti znanost duha, kjer bi bila mentalna stanja povezana s stanji možgan, se pravi, kjer bi mišljenje moralo postati prazen prostor, da bi ga lahko razumeli kot proizvod možgan. Opiranje na delo Piageta in Chomskega je tu jasno zastavljeno in Canguilhem se z veseljem norčuje iz vseh, ki bi radi kogarkoli prepričali o tem, da bi bil "računalnik" zmožen napisati Iskanje izgubljenega časa.

"Namenoma", pravi, "se ne bom ukvarjal z vprašanjem, ki bi moralo logično voditi k spraševanju o možnosti, kako bi nekega dne v izložbi kake knjižarne zagledali Avtobiografijo nekega računalnika, namesto Samokritike."

Canguilhem si ni belil glave z razločevanjem smeri tiste psihologije, ki hoče biti znanstvena. Ne da bi si delal skrbi zaradi njihovih medsebojnih prepиров, protislovij in notranjih sporov, se je spopadel s celotnim sklopom smeri, kjer najdemo vede o vedenju, kognitivno znanost, umetno inteligenco...

Če je napad tako grob kot v tekstu leta 1956, je še toliko bolj političen, kolikor psihologiji ohranja samo še njeno oblast tehnološkega zatiranja. Nedvomno je Canguilhem zelo skrbno prebral Foucaultovo Zgodovino norosti in Nadzorovanje in kaznovanje¹². Po njegovi smrti je Canguilhem poudarjal, v kakšni meri je Foucault poskušal na strani oblasti poiskati razlago določenih praks, za katere so se nekoč tako trudili, da bi jih pojasnili kot znanstvene. Poleg tega, da je v letu 1956 napadel enotnost (Lagacheve) psihologije, ko je ustvarjala videz, da hoče medicini odtegniti analizo mentalnih stanj in dati pri tem prednost psihogenezi, je v letu 1980 raztrgal na koščke tudi psihologijo, ki je slonela na ravno nasprotnem temelju, t.j., da bi se s pomočjo znanosti o duhu ponovno priključila organogenezi. Leta 1980 ni bil Can-

guilhem nič manj oster kot leta 1956, kar lepo kaže, da je psihologija vedno sovražnik, ki ga je treba poraziti, ne glede na njene teoretske temelje.

Da bi branil Freuda, seveda še vedno prek ovinka, se avtor sklicuje na Janeta, čigar doktrino je uničil že leta 1956. Navaja namreč njegovo besedilo o nujnosti razlikovanja med psihologijo kot znanostjo o človeku in znanostjo o možganih. Na ta način opozarja, da se antipsihiatrija kljub svojemu pretiravanju ni zmotila, ko je razgalila polom psihofarmakologije, ki je hotela z vplivanjem na možgane opraviti z boleznimi, ki jih označujemo kot mentalne. Samo Freud, pravi, je znal področje lokalizacij in tipologij zamenjati z modernim poljem topik.

Drugače rečeno, Canguilhem je odslovil tako pristaše organogeneze kot psihogeneze (kljub temu, da je imel slednje raje), da bi lahko pokazal, kako se je edino Freud znal izvleči iz protislovja lastnega psihologiji.

Čprav lahko to predavanje razumemo kot nadaljevanje predavanja iz leta 1956, pa je vseeno mnogo bolj radikalno. Odslej se filozof ne zadovolji več s tem, da bi smešil psihologijo, Canguilhem ugotavlja, da je psihologija zmagovalka in poziva bodoče generacije, naj se borijo proti kugi, ki je zajela osrčje dežele:

"Filozofija nima kaj pričakovati od psihologije, od discipline, o kateri je Husserl lahko rekel le, da je način, na kakršni je v Aristotelovih časih stopila na prizorišče, iz nje naredil, "stalno nadlogo" za filozofski duh. (Philosophie premiÈre, 1923-1924; I, p. 75). S tem je mišljena neka znanost, ki hoče biti objektivna in umeščena med druge objektivne znanosti in si umišlja, da jih lahko kaj nauči o intelektualnih funkcijah, zaradi katerih so te znanosti lahko to, kar so. Tej pretenziji, ki je bolj značilna za kakšno stranko, ki ve vse o vsem, se mora filozofija upreti. Psihologiji naj kar pusti, da svoje teoretske pridobitve še naprej ponuja v rabo, ki je mogoča v pedagogiki, ekonomiji in konec koncev politiki. Kar pa zadeva filozofijo, njena naloga ni povečevati zmogljivosti mišljenja, ampak opozarjati na smisel njene oblasti."

Proti tej "nadlogi" je Canguilhem pozval Spinozo in poudaril, da si Spinoza kljub temu, da je zavrnil cogito ni pomišljal in tudi po umoru Jeana Witta ni okleval z izhodom iz svojega domovanja, da je lahko po uličnih zidovih pisal: Ultimi barbarorum, kar pomeni "poslednji barbari" v najbolj aktualnem pomenu besede. Primerjava je izredno učinkovita. Dejansko pomeni, da učitelj 15 Canguilhem poziva filozofe 80-ih let, naj se borijo proti "psihološki "nadlogi", temu simbolu vsakršnega zatiranja. To pomeni, da sledeč Spinozi, poziva filozofsko mladino svoje dežele, naj ponovi Canguilhemovo uporniško dejanje iz leta 1940, ko je zavrnil služenje maršalu Petainu. In zato se je lahko poistovetil s Spinozo, utemeljiteljem filozofije brez subjekta, da bi se boril proti spominu na neko enotnost filozofije, kamor bi bili vključeni kartezijanci, proti temu, kar bi lahko metaforično imenovali "fašizem" psihologije. Tu pomislimo na Foucaultov stavek v La VolontÉ de savoir, ki ga pozdravlja: Freud je iznašel model, ki je dal psihoanalizi to čast, da je bila v opoziciji s fašizmom.

V mislih imam tudi neverjeten razcvet psihotropov, ki so takoj, ko je imel Canguilhem svoje predavanje, že spremenili psihiatrično prakso in ukinjali norišnice, z namenom, da ne bi več delovali samo na dušo ali mišljenje ljudi, kot so to počeli v tradiciji moralnega obravnavanja (vključno s psihoanalizo), ampak na možgane. To uničevalno moč farmakologije je razkril filozof, ki se veselo dela norca iz trditve, da je moč shizofrenijo ozdraviti tako, da jo pomirimo.

Ker gre tu za izkazovanje spoštovanja do enega največjih filozofov te dobe, bi rada za konec še enkrat poudarila, kako aktualen je boj iz leta 1956, ki se je nadaljeval v letu 1980, v današnjem svetu, kjer v vseh področjih vednosti zmagoslavno vlada

trojna aliansa znanosti duha, tehnologije in biološkega in genetskega organicizma, ki gre tako daleč, da poraja neko novo scientistično iluzijo, po kateri naj bi vedno aktivnejše poseganje znanosti v človekove možgane omogočilo, da se človek približa nesmrtnosti, oziroma, ozdravi od človeške usode. In ker tudi tako ugledni znanstveniki, kot je Jean Bernard verjamejo v podobne budalosti, je lahko ta pred leti izrekel stavek, ki bi gotovo spravil v smeh Wittgensteina, če se ga ne bi v svojih sarkazmih lotil že Canguilhem. "Nobeneg dvoma ni, da bo napredek farmakologije pri zdravljenju mentalnih bolezni leta 2000 omogočil, da samomor izgine iz civiliziranih družb."

Prevedla Katarina Kompan

1 G. Canguilhem, "Qu'est-ce que la psychologie?", v: *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1958, 1., Ponatisnjeno v *Les Cahiers pour l'analyse*, 1956, 2, z uredniškim uvodom J.-Cl. Milnerja in opombami Roberta PagÈsa; ponatisnjeno v ...tudes d'histoire et de philosophie des sciences, Vrin, Paris 1968.

2 Michel Plon je opozoril na dvoumnost tega zadnjega stavka v Canguilhemovem tekstu: "Un exemple d'ambiguÔtÈ thÈorique, L'Ètude du rapport Mansholt", v: *ThÈorie, idÈologie, pratique*, 1979, 1 (2), str. 80-100.

3 Daniel Lagache, *L'UnitÈ de la psychologie*, PUF, Paris, 1983.

4 S. Freud, *La Naissance de la psychanalyse*, PUF, Paris, 1969, str. 244.

Ime ulice, na kateri stoji elitna francoska visoka šola ...cole normale supÈrieure. (op. prev.)

G. Canguilhem, *Le Normal et le Pathologique*, PUF, Paris 1966. Citirano po Lacanovem seminarju *Le Transfer*, Seuil, Paris 1991, str. 87.

Les Cahiers pour l'analyse, ponatisnjeno v ...crits, Seuil, Paris 1966, str. 859. Slov. prev. J. Lacan, Spisi, Analecta, Ljubljana 1994, str. 309.

J. Lacan, *De la psychose paranoÛaque dans ses rapports avec la personnalitÈ*, Seuil, Paris 1975.

Kurt Goldstein, *La Structure de l'organisme*, Gallimard, Paris 1983.

G. Canguilhem, "Le cerveau et la pensÈe", predavanje v organizaciji MURS, 20. februarja 1980, ponatisnjeno v *Prospective et santÈ*, 1980, 14.

Rokopis, str. 13 bis.

12 M. Foucault, *Histoire de la folie*, Gallimard, Paris, 1972. *Surveiller et punir*, Gallimard, Paris, 1975. Slov. prev.: *Nadzorovanje in kaznovanje*, Delavska enotnost, Ljubljana, 1985.

G. Canguilhem, "Sur l'histoire de la folie en tant qu'ÈvÈnement", *Le DÈbat*, 1986, 41.

Op. cit., str. 20.

15 Fr. maÔtre (op. prev.).

Le DÈbat, op. cit., M. Foucault, *La volontÈ de savoir*, Gallimard, Paris, 1976, str. 198.

DRUŽBENE IN KULTURNE DETERMINANTE TELESNIH GIBOV

Asja Nina Kovačev*

POVZETEK

Gibanje je značilno za vsa živa bitja, vendar je le pri človeku doseglo stopnjo artikuliranega izražanja, ki omogoča oblikovanje kompleksnih gestualnih znakovnih sistemov. Subjektovo gibno izražanje je odvisno od njegovih individualnih lastnosti ter od lastnosti skupin, ki jim pripada. Gesto lahko zato pojmuje kot znak pripadnosti določeni skupini, kot ritual in kot simbolično predstavo. V nasprotju s kulturnim relativizmom, ki poudarja medkulturno variabilnost telesnih izrazov in vpliv socialnega okolja na subjektovo vedenje, temelji univerzalistično pojmovanje gestualnosti na proučevanju univerzalnih izrazov primarnih emocij. Nekatere geste z bogatimi simboličnimi implikacijami uporabljajo v ritualih in pri ponazarjanju družbenih struktur.

SOCIAL NAD CULTURAL DETERMINANTS OF BODY MOVEMENTS

ABSTRACT

Movement is characteristic for all living beings, but only in man it has achieved the stage of articulated expression, that enables the formation of complex gestural sign systems. The subject's gestural expression depends on his individual characteristics and on the characteristics of the groups he belongs to. Therefore gesture can be considered an indicator of the appertenance to a certain group, as a rite, or as a symbolic representation. Contrary to cultural relativism, which stresses the intercultural variability of body expressions and the influence of the social environment on the subject's behaviour, the universalistic comprehension of gesturality is based on the research of the universal expressions of primary emotions. Certain gestures with numerous symbolic implications are used in rites and in the representation of social structures.

GIBANJE KOT TEMELJNO DOLOČILO EKSISTENCE ŽIVIH BITIJ

Gibanje je temeljni določitveni moment vsega živega sveta oziroma kar njegova "diferentia specifica", zato ga pogosto enačimo z življenjem samim. Pri proučevan-

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2

ju človeškega gibanja se moramo vedno osredotočiti tudi na njegovega nosilca, tj. na človeško telo. Dešifriranje telesnih kodov namreč doprinaša k boljšemu razumevanju osebnosti posameznikov, njihovega trenutnega psihofizičnega stanja, njihove vpletenosti v mrežo medosebnih odnosov ter k globalnemu razumevanju različnih družb in kultur.

Za umišljeno psihologijo človeškega gibanja, ki naj bi omogočila razumevanje tega izjemnega fenomena, se skriva globoko življenje, ki ga zakrivajo in izkrivljajo različni retorični artefakti in socialne konvencije. Slednje so namreč pogosto v nasprotju ali celo v konfliktu s čistimi telesnimi impulzi, ki včasih predrejo pregrado internaliziranih družbenih norm in razkrijejo del subjektive pristne in neokrnjene notranjosti.

Razvoj in izgrajevanje gibnosti od aktivacije do fizičnih dejanj

Najpreprostejša in najmanj diferencirana oblika gibanja je aktivacija, ki jo zasledimo že na organski ravni in je skupna vsem živim organizmom. Na višjih stopnjah njihove strukturiranosti se postopno dograjuje in prehaja v kompleksno, diferencirano in organizirano gibanje (Kovačev, 1992a, 1992b). Kljub temu jo lahko kot temeljno komponento vse gibne dejavnosti identificiramo še pri človeku, vendar le v njegovem organskem delovanju, saj jo je v njegovem manifestnem vedenju silno težko prepoznati. Toda tudi pri človeku lahko še vedno registriramo različne oblike neartikulirane fizične aktivnosti, ki delno pojasnjuje razvoj njegovega gibanja. Slednje je do danes doseglo visoko stopnjo artikulacije. Slednja temelji na njegovem spoznavnem razvoju in miselni diferenciaciji ter implicira možnost gestualne komunikacije in stilizacije gest. Stilizirane geste so namreč zadnja, tipično človeška oblika gibne dejavnosti, saj nimajo več nobene pragmatične vrednosti (Kovačev, 1993).

Anatomski razvoj roke in povečevanje njene uporabnosti

Najprimitivnejša oblika gibanja, ki ima izključno instrumentalno vrednost je udarjanje. Leroi-Gourhan (1990) poudarja, da je repertoar perkusij precej obsežen že pri antropoidnih opicah. Za njihovo izvajanje uporabljajo predvsem zobe in kremplje. Z zobmi režejo, luščijo, predirajo, trgajo in trejo raznovrstne predmete, z nohti pa praskajo in kopljejo. V obeh primerih ima pomembno vlogo roka, ki se pri človeku osvobodi zaradi njegove pokončne hoje. Zato štrli naprej, kar ji omogoči, da lahko prevzame relacijsko funkcijo zob.

Elementarno vedenje opic in antropoidov vključuje koordinacijo gibov sprednjega uda (kasnejše roke) in obraza pri opravljanju eksistenčno pomembnih dejavnosti (pridobivanje in uživanje hrane, napad in obramba, relacijsko vedenje). V nasprotju z glodalci, ki se približajo potencialnemu objektu svoje nadaljnje dejavnosti neposredno z ustnicami in zobmi, uporabijo primati najprej roko. Pri človeku je prišlo do skoraj popolnega prenosa dejavnosti nanjo, tako da je ohranil ustnični stik svojo vrednost zgolj na čustvenem področju in implicira vzajemno izkazovanje naklonjenosti dveh interaktantov.

Simbolična dejavnost pri človeku in infrahumanih primatih

Že pri primatih opazimo prve zametke simbolične dejavnosti. Toda njihove zmogljivosti za simbolično mišljenje so premajhne, da bi lahko svoje primitivne vedenjske vzorce, ki temeljijo na najbolj rudimentarnih oblikah njihove koeksistence v

določenem naravnem okolju, razvili do artikuliranih izraznih oblik. Slednje so namreč značilne za kompleksne družbene sisteme s temelji kulture. Artikulirano izražanje temelji na uporabi jezika ter na magičnem in religioznem obredju s številnimi simboličnimi implikacijami. Elias (1969) zato dokazuje, da sovпада nastajanje civilizacij s progresivnim povečevanjem razdalje med človekom in drugimi primati. Ta fenomen lahko opazimo že pri zadovoljevanju naravnih, homeostatičnih potreb, kot so npr. prehranjevanje, seksualna dejavnost, življenjski slogi (v biološkem smislu) in načini učinkovitega preživetja.

Človek ritualizira celo svoje najosnovnejše fiziološke potrebe. Zato se pri njihovem zadovoljevanju pojavlja vrsta posebnosti, ki nimajo zgolj instrumentalne, pragmatične vrednosti, ampak so predvsem izraz njihove stilizacije. Slednja temelji na njihovi estetski artikulaciji in njihovih simboličnih implikacijah. Pri človeku se namreč pojavljajo različni vedenjski vzorci (tj. oblike prehranjevanja, seksualnega, agresivnega in osvajalskega vedenja ter zaščite lastnega telesa pred napadi sovražnika) v zanj specifični obliki.

Filogeneza simboličnega posredovanja informacij

Filogenetsko proučevanje komunikativnega vedenja razkriva način integracije arhaičnih elementov v superiorne, oziroma nadredne ravni. Dingwal (1979) predlaga delitev sistema medosebne interakcije in komunikacije na štiri podsisteme, ki se pojavljajo na različnih ravneh kompleksnosti:

1. afektivna, notranja komunikacija, ki je pretežno pod nadzorom limbičnega sistema v možganih,
2. vokalno učenje, ki je analogno vedenju nekaterih ptic,
3. intencionalna gibna komunikacija, podobna gestikuliranju, ki ga lahko usvojijo tudi šimpanzi, in
4. jezikovna komunikacija.

Zadnjo komunikacijsko raven je mogoče identificirati le pri človeku in njeno pojavljanje močno spremeni tudi funkcionalne odnose na drugih ravneh njegovega komuniciranja.

GESTE IN NJIHOVI PSIHIČNI KORELATI

Pomembne empirične študije ekspresivnih gibov so se v biologiji in psihologiji že relativno zgodaj. Njihova vrednost je predvsem v tem, da so pripeljale do nekaterih tehtnih teoretičnih zaključkov o človeškem vedenju. Njihovi avtorji namreč niso natanko proučili odnosa med subjektovo telesno izraznostjo in jezikom kot visoko artikuliranim znakovnim sistemom.

Mentalne in gestualne predstave

Prvi poskus identifikacije zunanjih (telesno-izraznih) korelatov različnih psihičnih dejavnosti zasledimo pri Wundtu (1886). Slednji je namreč interpretiral opazovanja več avtorjev (Bella, Engla, Steinthala, Piderita in Darwina) in na podlagi njihovega proučevanja predlagal razlikovanje treh tipov mentalnih predstav:

1. avtomatične dejavnosti, ki so zapisane v zgradbi živčnega sistema (zlasti elementarne občutke in divje emocije),
2. kompleksnejše emocije, ki nastanejo s pomočjo asociacij med analognimi občutki (npr. estetska občutja in moralne sodbe), in
3. predstave odsotnih konkretnih predmetov. V zadnjo kategorijo spadajo različni gestualni jeziki, kakršne uporabljajo npr. gluhonemi, Indijanci Severne Amerike, cistercijanski menihi, in drugi. Nastanek in razvoj gestualnega jezika omogoča namreč poleg gibnega izražanja emocij (ki ga zasledimo že na nižjih ravneh mentalnih predstav) še gibno izražanje misli.

Zgoraj omenjenim oblikam mentalnih predstav ustrezajo tri vrste gest:

1. demonstrativna gesta, s katero kažemo na objekte, ki so v danem trenutku prisotni v istem prostoru in jih udeleženci komunikacije lahko opazijo s svojega fizičnega položaja,
2. figurativna gesta, ki je opisne narave in jo uporabljajo za opisovanje bistvenih značilnosti odsotnega objekta, in
3. simbolična gesta, ki je arbitrarna in nadomešča čutno podobo z abstraktnim konceptom.

Semiološke implikacije Wundtove klasifikacije gest

Wundtova klasifikacija gest je namenjena predvsem njihovi psihološki analizi, vendar jo je mogoče aplicirati tudi na problem jezikovnega izvora. Slednjega je mogoče delno rešiti s pomočjo proučevanja (tj. opazovanja in analize) ekspresivnih gibov pri človeku, ki že nakazujejo določeno stopnjo kognitivne organizacije in s tem tudi dispozicije za razvoj artikuliranega jezika.

Telesni gibi imajo sicer pogosto izrazito komunikacijsko vrednost, vendar njihovega izvora ne moremo iskati v subjektovi želji po sporočanju različnih psihičnih vsebin. Ta težnja se v svoji najbolj rudimentarni obliki pojavi že zelo zgodaj, saj tvori podlago medsebojne koordinacije subjektov, ki koeksistirajo v določenem prostoru in tvorijo kakršnokoli obliko skupnosti. Toda prvotna funkcija naravnih gibov je bila ekspresija lastnih čustev in občutij, ne pa sporočanje konceptualnih vsebin. Gesta je namreč najprej in predvsem izraz določenega afektivnega procesa, zato je hedonski ton najpomembnejša dimenzija pomena, ki ga lahko določimo ob semantični analizi govornice telesa.

Subjektova gestikulacija lahko pri drugih posameznikih izzove podobna občutja, še posebno kadar imajo dovolj razvite empatične sposobnosti za prepoznavanje emocij, ki so sprožile gib. Zato lahko proučujemo socialno indukcijo emocij tudi preko govornice telesa. Toda takoj, ko postane gesta znak, oziroma ko pridobi določeno konceptualno vsebino, izgubi velik del svoje emocionalne zasičenosti. Preko procesa asociiranja lahko priključuje še druge koncepte, med katerimi so najpogostejši predvsem tisti, ki imajo z njo določene skupne pomenske elemente, in tisti, ki so ji pomensko nasprotni.

S pridobitvijo znakovne funkcije se gesta postopoma loči od refleksne dejavnosti. Dostopna postane zavesti in pogosto preide pod voljno kontrolo svojega izvajalca.

Toda tudi v kasnejših fazah njene artikulacije vanjo še vedno vdirajo elementi nezavednega.

Gestualni jezik je po analogiji z verbalnim jezikom predvsem družbene narave, saj temelji njegova eksistenca na interakciji med pripadniki določene družbe. Kljub temu ne smemo zanemarjati njegove individualne vrednosti in njegove tesne prepletenosti s subjektivim spoznavanjem.

DRUŽBENE DETERMINANTE GESTUALNEGA JEZIKA

Telesne tehnike v različnih družbah

Različne družbe se razlikujejo med seboj v jeziku, ki ga uporabljajo, ritualih, ki jih uprizarjajo, načinu dojetja in interpretacije sveta, ter v številnih drugih aspektih svoje družbene in kulturne dejavnosti. Razlikujejo se tudi v telesnih gibih svojih pripadnikov. M. Mauss (1950) je zato uvedel v antropologijo pojem "telesne tehnike", da bi z njim opisal "način, na katerega znajo ljudje, družbo za družbo, na tradicionalen način uporabljati svoje telo"(1). Pri tem se je osredotočil predvsem na njihovo učinkovitost in prenašanje v dani kulturi.

V skladu s svojim izhodišnim prepričanjem o pomembnosti "telesnih tehnik" njihovi razvojnosti in vpletenosti v druge oblike družbenega življenja je Mauss izdelal njihov inventar. Uredil ga je po kronološkem vrstnem redu in umestil različne telesne gibe v kategorije, ki ustrezajo pomembnim obdobjem človeškega življenja(2). Sem spadajo :

- tehnike rojstva,
- nega otroka,
- iniciacijski rituali,
- tehnike spanja, počitka in gibanja pri odraslem,
- telesna nega,
- skrb za prehrano,
- seksualna praksa in
- terapevtska praksa.

Maussovo delo bi lahko označili kot nadvse pohvalen poskus vnašanja reda v nepregledni kaos telesnih gibov, vendar je kategorizacija, ki jo je izdelal, še nekoliko ohlapna, naivna in šibko utemeljena.

Temeljne postavke socialnega determinizma

Če vztrajamo pri poudarjanju družbene pomembnosti gestualne prakse, se nikakor ne moremo izogniti problemu eksplikacije postopkov, s katerimi oblikuje določena družba gestualnost svojih članov. Maussovo (1950) pojmovanje telesnega izraza je durkheimovsko, saj mu pripisuje vrednost kolektivne reprezentacije. Geste in rituali kažejo namreč po Durkheimu na prisotnost skupine in izražajo socialne odnose.

Douglas (1973) poudarja, da je temeljna vloga telesa kot podobe(3) družbe izraziti odnos posameznika do skupine. Sorazmerno s stopnjevanjem družbenega pritiska na posameznika raste vrednost simbolom, ki se povezujejo s kontrolo telesa. Med interpretacijami tega fenomena so pomembne zlasti tri hipoteze, ki razlagajo relativni socialni determinizem v odnosu do gestualnosti:

1. gesta kot znak pripadnosti določeni skupini,
2. gesta kot ritual in
3. gesta kot simbolična predstava (reprezentacija).

Ad 1) Pri proučevanju družbene pogojenosti subjektove gestualnosti se moramo ustaviti pri njenih družbenih in kulturnih izvorih in determinantah. Ti namreč omogočajo pojmovanje geste kot znaka subjektove pripadnosti določeni skupini.

Ad 2) Ritualni pomen nekaterih gibov v določeni skupnosti nam vsiljuje potrebo po določanju gestikulacijskih pravil, saj lahko na podlagi medkulturnih razlik v gestualni praksi sklepamo na obstoj družbenega modela, ki odločilno vpliva na posameznikovo psihofizično delovanje in to brez njegovega zavestnega pristanka.

Ad 3) Predstavitvena vrednost telesnih gibov, tretji dokaz njihove socialne determiniranosti, zasluži posebno obravnavo. Socialne predstave namreč neizpodbitno dokazujejo simbolično zasičenost telesnih izrazov. Zato je lahko govorica telesa bleščeča metafora delovanja določene družbe neodvisno od sistema pravil, ki določajo njegov potek.

KULTURNI IN SOCIALNI IZVOR GESTE

Prevlada družbenih in kulturnih dejavnikov nad anatomsko-fiziološkimi določili geste

Razlage kulturnih in socialnih determinant telesnih gibov temeljijo na prepričanju, da je vpliv subjektovega socialnega okolja na njegovo vedenje pomembnejši od vpliva različnih anatomsko-fizioloških dejavnikov. Takšno teoretično naravnost imenujemo kulturni relativizem.

Izvajanje specifičnih gest in usvajanje tipičnih telesnih pozicij, ki so značilne za določeno kulturo ali družbo, nakazuje pripadnost tej kulturi ali družbi. Vzroke za kulturno ali družbeno determiniranost telesnih gibov iščemo največkrat v subjektivem socialnem učenju na podlagi imitacije družbeno sprejetih gest in v vzgojno-izobraževalnem sistemu določene družbe. Človekova biološka narava namreč določa nekatere izmed njegovih fizičnih potreb, vendar ne predpisuje načina njihovega zadovoljevanja. Hewes (1957) tako navaja več kot sto variant istega položaja (to je počivanja), ki se spreminjajo v odvisnosti od različnih družbenih in kulturnih dejavnikov.

Primerjalna analiza gest v različnih kulturah

Najpomembnejše in najbolj ilustrativno delo, ki proučuje relativni delež socialnih in kulturnih determinant gestualnosti v odnosu do njenih genetskih in anatomsko-fizioloških določil, je Efronova (Efron, 1941) primerjalna analiza gest imigrantov židovskega in italijanskega izvora v New Yorku. Njegova izredna vrednost je predvsem v metodološki skrbnosti in inovativnosti njegovega avtorja, saj nekaterih metodoloških problemov še nihče ni rešil bolje od njega.

Efron je proučeval predvsem gibe rok. Nekaj pozornosti je posvetil tudi gibom glave in trupa, ni pa obravnaval izrazov obraza, položajev, gibov oči, ipd. Svoje

raziskovanje medkulturnih razlik v gestualnosti je utemeljil na treh kriterijih, oziroma na treh vidikih gest:

1. prostorsko-časovnih,
2. interlokucijskih in
3. lingvističnih.

1. Prostorsko-časovni vidiki gest.

Pri upoštevanju prostorsko-časovnega vidika gest pojmujeemo geste le kot gibanje, neodvisno od njihovih interakcijskih in referenčnih vidikov. Med njihove prostorsko-časovne značilnosti prištevamo:

- a) radij, oziroma območje geste (velikost obsega gibanja, njegove koordinate, ipd.),
- b) obliko geste (sinusoidna, eliptična, oglata, ali ravna gesta),
- c) ploskev (prečna oz. transverzalna, frontalna, vertikalna, lateralno centrifugalna, dorzoventralno centrifugalna),
- d) telesne dele, ki so vključeni v gestikuliranje in način njihove uporabe:
 - gibi glave: območje gibanja, stopnja in frekvenca gibov ter njihova morebitna uporaba namesto rok,
 - digitalne geste: raznolikost pozicij in oblik rok,
 - unilateralnost proti bilateralnosti v gibih rok,
 - prenosne geste: sekvenčni prenos gibanja iz ene roke v drugo.
- e) tempo: rezek, disinhroničen tempo proti tekočim prehodom z enega giba v drug gib.

2. Interlokucijski oziroma interakcijski vidiki gest.

Pri proučevanju interlokucijskega vidika gest se osredotočamo na njihov komunikacijski oziroma interakcijski element, ločeno od njihovega referenčnega vidika. Ta vidik se nanaša predvsem na tri vrste odnosov, ki jih gestikulirajoči subjekt vzpostavlja s svojim družbenim in fizičnim okoljem:

- odnos do partnerja,
- odnos do prostora in
- odnos do predmetov v okolju.

V kategorijo interakcijskih vidikov gest uvrščamo:

- a) dobro poznavanje fizične osebe interlokutorja, oziroma domačnost (zaupnost) z njim: prekinitve ali pridobitev interlokutorjeve pozornosti, govorceva domačnost z njim v primerjavi s količino kontaktiranja z lastnim telesom,
- b) simultano gestikuliranje vseh interaktantov,
- c) oblikovanje konverzacijskih skupin: uporaba prostora in razdalja med govornici in publiko,
- d) manipularanje s predmeti, oziroma njihovo uporabo kot podaljška roke pri gestikuliranju.

3. Lingvistični vidiki gest.

Pri proučevanju lingvističnih vidikov gest se osredotočamo na njihov referenčni pomen. Glede na to, ali je pomen odvisen od govora ali neodvisen od njega, ločuje Efron med seboj dva velika razreda gest:

- logično diskurzivne in
- objektivne geste.

a) Logično diskurzivne geste se ne nanašajo na noben predmet ali misel, ampak nanašajo predvsem na način mišljenja. So bolj odgovor na vprašanje: "Kako?", kot na vprašanje: "Kaj?". Pojmujemo jih lahko kot telesne korelate miselnega procesa in njegovo potrditev. Navadno se nanašajo na logične premore, intenziteto, poudarke, obrazila, ipd. Efron navaja dve obliki logično diskurzivnih gest:

- dirigentske gibe rok, ki odmerjajo zaporedne stopnje referenčne dejavnosti, in
- ideografske geste, ki v zraku rišejo ali zasledujejo potek miselnega toka in njegovo smer.

b) Objektivne geste so geste z lastnim pomenom, ki je neodvisen od govora. Lahko sicer spremljajo govor, vendar se lahko pojavljajo tudi samostojno. Efron jih deli na:

- deiktične oz. kazalne geste, ki jih uporabljamo za kazanje na nek vizualno prisoten objekt,
- fiziografske geste, ki skušajo vizualno pokazati to, kar pomenijo (Mednje uvrščamo ikonografske geste, ki slikajo obliko vizualnega objekta, in kineografske geste, ki slikajo obliko telesne dejavnosti.) in
- emblematične ali simbolične geste. Slednje predstavljajo nek vizualen ali logičen predmet z risanjem slikovne ali neslikovne oblike, ki nima nobenih morfoloških podobnosti s predstavljenim predmetom. So kulturno specifične in imajo v svoji kulturi standardiziran pomen. Embleme, ki so morfološko podobni svojemu referentu, imenujemo hibridne embleme.

Rezultati Efronove komparativne analize gest

Efronove ugotovitve lahko v skladu z njegovo metodologijo in osredotočenostjo na tri vidike gest združimo v tri kategorije. Te so namenjene sistematizaciji rezultatov primerjalne analize gest pri subjektih z različnim kulturnim zaledjem. Medkulturne razlike v gestualnosti prikazujejo na treh različnih ravneh: na morfološki, družbeni in semantični ravni.

1. Morfološka raven

Pri gestah tradicionalnih Židov je Efron ugotovil manjši obseg kot pri gestah Italijanov. Njihov ritem ni tako pravilen in njihova oblika je kompleksnejša. Najpogosteje so namreč sinusoidne ali oglete in pogosto implicirajo hitre spremembe smeri.

Za Žide je značilno izvajanje gibov na vertikalni in frontalni ploskvi, za Italijani pa na lateralno-transverzalni. Pri prvih prevladujejo geste, ki jih izvajajo z roko in podlahtjo in so navadno unilateralne.

2. Raven družbenih odnosov

Židovski imigranti držijo pri svojem gestikuliranju majhno razdaljo do sogovornika, kar omogoča pogoste fizične kontakte med njimi. Popolnoma drugačna je situacija pri Italijanih, ki zasedejo ves prostor okoli sebe in vzdržujejo precejšnje medosebno razdaljo. Pri Židih pogosto opazimo sočasno gestikuliranje obeh sogovornikov, ki neredko držita v rokah še kakšen predmet. Te značilnosti pri Italijanih ni opaziti.

3. Semantična raven

Geste židovskih imigrantov so namenjene opisovanju poteka misli in zaznamovanju etap referenčne dejavnosti. V nasprotju z njimi imajo geste italijanskih imigrantov simbolično ali imaginarno vsebino in opisujejo nek konkreten vidik realnosti. Le redko se namreč nanašajo na abstrakten proces.

Akulturacija druge generacije imigrantov in njen vpliv na njihovo gestualno prakso

Razlike, ki jih je Efron opazil pri obeh skupinah prve generacije imigrantov, so se pri pripadnikih druge generacije že nekoliko zmanjšale. Pri obeh skupinah se je pojavila hibridizacija gest, oziroma kombinacija tipičnih elementov anglo-saxonskih gest z značilnostmi njihovih tradicionalnih gest. Subjekti druge generacije so namreč dosegli določeno stopnjo asimilacije v imigrantski kulturi. Njihova integracija novih elementov v lastni gibni repertoar, oziroma njihove morfološke spremembe in spremembe v pogostosti izvajanja določenih gibov potrjujejo hipotezo o kulturnem determinizmu in relativizmu.

Efronove ugotovitve sovpadajo s spoznanji nekaterih drugih avtorjev, tako da lahko njihove podatke pojmuje kot dodatno empirično potrditve Efronovih hipotez. Kasneje so namreč pri proučevanju medkulturne variabilnosti v gestualni praksi potrdili predvsem dve Efronovi ugotovitvi:

1. Nekateri gibi imajo v različnih geografskih, družbenih in kulturnih kontekstih tudi različen pomen (Morris et al., 1979).
2. Podobni gibi se v različnih kulturah ne pojavljajo z enako verjetnostjo (Ricci-Bitti, 1976; Morris et al., 1979).

Obe zakonitosti, ki ju lahko identificiramo pri proučevanju gestualne prakse v različnih kulturah potrjujeta utemeljenost kulturnega relativizma.

Univerzalizem kot nasprotje kulturnega relativizma

Kulturni relativizem nam omogoča učinkovito interpretacijo medkulturnih razlik v uporabi gest za prostovoljno in konvencionalno sporočanje misli, občutij in namer, vendar ne zadošča za razumevanja izražanja emocij, ki je pod močnim vplivom nevro-fizioloških dejavnikov. Številne podobnosti med izrazi iste emocije pri pripadnikih različnih kultur lahko pojmuje kot potrditev hipoteze o univerzalnosti emocionalnih izrazov, čeprav tudi tu ni popolne skladnosti med rezultati različnih raziskovalcev telesnega izražanja emocij in njihovimi interpretacijami. Sodobna psihološka in antropološka metodologija namreč še nista dosegli razvojne stopnje, ki bi omogočala objektivno določanje deleža kulturnih in anatomsko-fizioloških determinant subjektive gibne dejavnosti.

GESTUALNI KOD ALI DRUŽBENI MODEL GESTUALNE PRAKSE

Kolektivno nezavedno kot sistem pravil za uravnavanje gestualnosti

Medkulturne razlike v gestualni praksi kažejo določene zakonitosti, ki korelirajo z nekaterimi temeljnimi determinantami različnih družb. Zato lahko na podlagi njihovega ugotavljanja oblikujemo družbeni model gestualne prakse, ki deluje na

posameznika brez njegove vednosti in omogoča usklajevanja njegovih gibov s prevladujočo gibno dejavnostjo dane družbe. S tem spoznanjem je usklajen tudi Sapirovo (E. Sapir, 1971) koncept "kolektivnega nezavednega". Slednje naj bi vključevalo kvazi-slovnična pravila, ki jih uporablja subjekt pri govorjenju in jih ni mogoče formulirati. Prevzemajo vlogo vedenjskih normativov, vendar njihova eksplikacija ni potrebna.

Sapirovo model lahko apliciramo na subjektovo gestikulacijo, čeprav je to izredno občutljiv predmet proučevanja. Ljudje namreč reagiramo na različne notranje in zunanje dražljaje kot po določenem skrivnem in zapletenem kodu, ki ga ni uspel še nihče zapisati in ga tudi nihče ne pozna. Gesta ima (prav tako kot vse druge vedenjske oblike) biološke korenine, vendar so pravila gestikuliranja - tihi kod poslanih sporočil in prejetih odgovorov - rezultat kompleksne družbene tradicije.

Kljub želji (in potrebi) po korenitem proučevanju, tj. po analizi in interpretaciji gestualnega koda, so se tovrstna prizadevanja različnih avtorjev navadno končala že v prvi fazi, tj. v fazi načrtovanja raziskave. Zato ne poznamo nobenih poglobljenih študij sistema pravil za gestualno izražanje.

Popravljalne in konfirmatorne geste kot temeljne komponente socialne interakcije

Ena najzanimivejših perspektiv, ki so se pojavile pri proučevanju gibnosti, je prav gotovo Goffmanova perspektiva (Goffman, 1973). Ta v marsičem ustreza Sapirovo projektu in ponazarja številne analize vsakdanjega življenja v zahodnih družbah. Goffman prikazuje vso socialno interakcijo kot igro, v kateri skuša posameznik s svojim vedenjem nadzorovati predstave drugih o sebi. Pri tem si prizadeva ohraniti svojo družbeno sprejeto podobo, si pridobiti prestiž in zbujati vtis "normalnega" človeka, ki spoštuje družbene norme.

Dejavni subjekt se izraža na različne načine. Njegovo ekspresivno vedenje je odvisno od njegovih sposobnosti za artikulirano in neartikulirano izražanje. Pri tem skoraj vedno prevladujejo neverbalni vedenjski vzorci. Goffman obravnava natančneje le dva tipa neverbalnih izmenjav v procesu medosebne interakcije:

1. popravljalne in
2. konfirmatorne (potrditvene) izmenjave.

Popravljalne izmenjave so namenjene preoblikovanju pomena določenega dejanja in tako spreminjajo nekaj, kar je v danem kontekstu neprimerno, ali celo žaljivo, v nekaj sprejemljivega. Ta kategorija neverbalnih izmenjav vključuje predvsem orientacijske vedenjske vzorce, ki se pojavljajo v sklopu govorice telesa, in pretekstualno vedenje. Subjekt jih najraje vključuje v svoje vedenje tedaj, ko se zaradi določenih situacijskih dejavnikov počuti nelagodno in poskuša svojo zadrego prikriti.

Konfirmatorne izmenjave vključujejo manifestacije subjektovega spoštovanja ali pozornosti do določenega predmeta ali določene osebe. Goffman uvršča v to kategorijo:

1. "vljudnostno nepozornost" (civil inattention), kot je npr. umikanje pogleda na določeni točki varnostne razdalje pred neposrednim soočenjem dveh neznancev na javnem mestu,
2. predpisano, skoraj ritualizirano vedenje ob pozdravljanju,
3. različne geste za prikrivanje negotovosti, npr. avtokontaktne gibi, ipd.

Konfirmatorne geste oziroma geste (samo)potrjevanja tvorijo pri svojem sukcesivnem povezovanju v vedenjske verige ritual, v katerem je mogoče prepoznati serijske stereotipij in preprostih transakcij, ki jih programirajo zunanje družbene sile. Namenjene so nakazovanju nedostopnosti in povečevanju medosebne razdalje.

Scheflen (1968) označuje ritualizirane sklope telesnih gibov z nazivom "vedenjski program". Njegova vrednost je odvisna od realizacije relativno jasno prepoznavnih, standardiziranih in hierarhično organiziranih vedenjskih oblik, ki jih izvajajo po zaporednih fazah. Nekateri sklopi (ali vsaj njihovi deli) se v medosebni interakciji pojavljajo v nespremenjeni obliki neodvisno od situacijskih determinant(3). Scheflen in Scheflen (1972) sta zato poskušala celo zasnovati repertoar različnih tipov transakcije, ki lahko pomaga posamezniku pri izvajanju socialnega nadzora.

Sociologija konverzacije

Vloga pravil, ki uravnavajo potek socialne interakcije je najizrazitejša pri konverzaciji. Slednjo pogosto pojmuje kot paradigmo vsake interakcije, saj izstopa po svoji družbeni pomembnosti. Pravila konverzacije se nanašajo predvsem na izmenjavo "besednega toka" in na njegovo koherentnost, ki jo omogoča verižnost intervencij različnih udeležencev konverzacije. Dialog nujno implicira možnost obeh udeležencev, da v času njegovega poteka izmenično sprejemata vlogo govorca in poslušalca, tj. oddajnika in sprejemnika. Pri tem je treba vzdrževati kontinuiteto stavčnega zaporedja, ki ga na metaforični ravni pogosto primerjamo s prevodno žico ali kanalom. Ta vključuje izmenjavo vprašanj in odgovorov med dvema sogovornikoma in predpostavlja vzajemno razumevanje, tj. uporabo skupnega koda.

Verbalno komunikacijo je treba pojmovati kot načrtovano dejavnost, včasih celo kot problem, ki ga je treba rešiti. Shematičen, skorajda šolski model tovrstne komunikacije je komunikacija človeka z računalnikom, tj. izmenjava informacij med človeško in umetno inteligenco. Toda v naravnih, življenjskih situacijah komunikacija ne poteka tako premočrtno kot v načrtovani in kontrolirani računalniško simulirani situaciji. Pri zasledovanju določenega cilja se včasih ni mogoče izogniti vljudnostnim zavojem in ovinkom, ki jih izvajamo z namenom, da bi naredili dober vtis, ali da bi se izognili neugodnim posledicam.

Pri izvajanju učinkovite komunikacije, ki je namenjena učinkovitemu izražanju lastnih namer v standardnem jeziku, uporablja oddajnik tudi:

- naddeterminirane strukture (kot so npr. ironija in besedne igre) ter
- različne modalnosti komunikacije.

V drugo kategorijo uvrščamo predvsem različne oblike neverbalne komunikacije, ki implicirajo subjektivno uporabo gest, pogledov, izrazov obraza, ipd. v procesu sporočanja. Te se navadno pojavljajo vzporedno z verbalno komunikacijo. Njeno dopolnjevanje z neverbalnimi znaki namreč zagotavlja njeno koherentnost, toda kljub temu do zdaj še niso uspeli podrobneje raziskati njihovega vpliva.

TELESNI GIBI KOT SIMBOLIČNE PREDSTAVE

Magični in obredni izvori simboličnih gest

Socialne predstave pričajo o simbolični zakladnici telesnih izrazov, ki obstaja neodvisno od sistema pravil. Na njej temelji govorica telesa kot privilegirana

metafora družbenega delovanja. Uporabo telesa v komunikacijske namene določajo njegove simbolične implikacije. V tradiciji različnih kultur se namreč pogosto pojavljajo značilni vedenjski vzorci, oziroma omejeni sklopi telesnih gibov, ki postanejo nosilci določenega simboličnega pomena. To funkcijo si pridobijo predvsem preko vloge, ki jo igrajo v nekaterih ritualih in ki na specifičen način zrcali medosebne odnose v različnih kulturah in družbah.

Izvore simboličnih gest je treba iskati v magiji in zaklinjanju. Obe obliki simbolične dejavnosti je navdihovala vera v zle in demonske sile. Ostanek obredja, ki se je v preteklosti navezovalo na določene oblike magičnega delovanja, se je ohranil v gestualni praksi različnih družb. Ta s svojo notranjo diferenciranostjo reproducira podobo družbe in njeno delitev na moške in ženske, otroke in odrasle, nadrejene in podrejene ter bližnje in oddaljene.

Prostorsko in gestualno ponazarjanje socialne hierarhije

Kulturna antropologija pogosto proučuje prevladujoče geste in položaje telesa v različnih družbah. Ti namreč simbolizirajo njihovo hierarhično strukturo in ponazarjajo odnose med njenimi pripadniki. Najzgodnejši primer kulturološkega opisa gest in njihove interpretacije je Firthova (Firth, 1970) študija govornice telesa pri plemenu Tikopia v Pacifiku. Pri Tikopijcih sovпада naravna orientacija telesa z razmejevanjem med sprednjimi in zadnjimi regijami. Njihov pogled je vedno usmerjen proti središču pozornosti, ki mu na medosebni ravni ustreza nadrejeni ali povabljenec. Hrbet je obrnjen proti podrejenim, medtem ko implicira fizična bližina pogosto tudi statusno bližino. Vertikala simbolizira višji in nižji status in njegovo konkretizacijo omogoča subjektov fizični položaj na njej.

Kljub temu, da temeljijo Firthovi zaključki le na opazovanjih Tikopijcev, lahko njegove ugotovitve generaliziramo, saj so prostorske ponazoritve medosebnih odnosov v socialni hierarhiji tudi drugod silno podobne. Pri proučevanju simbolike različnih kultur se je namreč izkazalo, da se simbolične implikacije prostorskih odnosov pojavljajo relativno neodvisno od kulturnih determinant, tako da lahko govorimo o univerzalnosti in naddeterminiranosti prostorske simbolike.

Do podobnih ugotovitev so prišli tudi živalski etologi. Razmerje med družbeno hierarhijo in pravili usmerjanja vizualne pozornosti, ki jih je mogoče ugotavljati s pomočjo opazovanja gibanja in mirovanja pripadnikov določene skupine v nekem prostoru, je podobno celo pri nečloveških primatih (Chance, 1967; V: Feyereisen in de Lannoy, 1985). Zato bi lahko domnevali, da določajo človekovo gibno izraznost v prostoru biološki dejavniki. Toda pogostost pojavljanja gibov, ki na današnji stopnji filogenetskega razvoja nimajo več nobene instrumentalne vrednosti, in njihova specifična niansiranost dokazujeta, da prevzemajo kulturne determinante vedno pomembnejšo vlogo tudi na področju gestualnosti.

OPOMBE:

1. "facons, dont les hommes, societe par societe, d'une facon traditionnelle, savent se servir de leur corps" (str. 53).

2. Formulacija "Velika obdobja človeškega življenja" (grandes etapes de la vie humaine) se seveda nanaša na obdobja individualnega življenja oziroma subjektive

ontogeneze, vendar jo je mogoče zaradi številnih analogij med individualnim in družbenim razvojem uporabiti tudi kot metaforo za označevanje različnih faz razvojnega procesa na družbeni ravni.

3. Takšen primer je npr. dvorjenje pri živalih oziroma ritual, ki ga uprizarjajo pred parjenjem.

LITERATURA:

DINGWAL, W. O. (1979). The evolution of human communication systems. V: H. WHITAKER, H. A. WHITAKER (Izd.). Studies in Neurolinguistics. Vol. 4. New York: Academic Press, 1-95.

DOUGLAS, M. (1973). Natural Symbols. Harmondsworth: Penguin.

EFRON, D. (1941). Gesture and Environment. New York, Holt: Rinehart and Winston.

ELIAS, N. (1969). La civilisation des moeurs. Paris: Calmann-Levy.

FEYEREISEN, P., LANNOY J.-D. de (1985). Psychologie du geste. Liege, Bruxelles: Pierre Mardaga.

FIRTH, R. (1970). Postures and gestures of respect. V: T. POLHEMUS (Izd.). Social Aspects of the Human Body. Harmondsworth: Penguin.

GOFFMAN, E. (1973). La mise en scene de la vie quotidienne. 1. La presentation de soi. 2. Les relations en publique. Paris: Editions de Minuit.

HEWES, G. W. (1957). The anthropology of posture. Scientific American, 196 (2), 122-132.

KOVAČEV, N. A. (1992a). Psihopatološka umetnost - simbolični prikaz "druge stvarnosti". Anthropos, 24 (3-4), 128-137.

KOVAČEV, A. N. (1992b). Grafično izražanje emocij in njegovi osebni korelati. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KOVAČEV, A. N. (1993). Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

MAUSS, M. (1950). Sociologie et anthropologie. Paris: Presses universitaires de France.

MORRIS, D., COLLETT, P., MARSH, P., O'SHAUGHNESSY M. (1979). Gestures: Their Origins and Distribution. London: Jonathan Cape, New York: Stein and Day.

RICCI-BITTI, P. E. (1976). Communication by gesture in south and north Italians. Italian Journal of Psychology, 3, 117-125.

SAPIR, E. (1971). Anthropologie. Paris: Seuil.

SCHEFLEN, A. E. (1968). Human communication: behavioral programs and their integration in interaction. Behavioral Science, 13, 44-55.

SCHEFLEN, A. E., SCHEFLEN, A. (1972). Body Language and Social Order: Communication as Behavioral Control. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.

PHENOMENOLOGY AND MENTAL HEALTH

Tanja Lamovec*

ABSTRACT

Historical development of phenomenological thought is presented with a special regard to the area of mental health. Key terms are defined as well as the most important contributions of the respective authors. In the second part, implications for mental health theory and practice are pointed out. Some dimensions of phenomenological investigation are illustrated by descriptions of typical phenomena found in depression, mania and schizophrenia. Finally, the advantages of the phenomenological approach as a method and as a therapeutic tool are outlined.

HISTORICAL INTRODUCTION

"Phenomenology" is a word which means different things to different people. Ancient Greeks were the first to use the word phenomenon and many philosophers (Kant, Hegel) in the centuries to come used it too. Phenomenology, that the author of this article is referring to, stems from the work of Brentano and even more from Husserl. Husserl constructed phenomenology as a method, a way of attaining comprehension (not knowledge, though) of the world. Let me introduce some basic terms:

Phenomenon is that which appears to us as our experience. It is given directly, before reflection and categorization transform it. It is thus pre-reflective and pre-categorical (Husserl).

Eidos (essence) of an object is that which remains constant as circumstances change. This essence comes before any theory, as an intuitive assumption (Husserl).

Intentionality is a property of mind which is always directed towards objects, is always inclined towards something, in the form of goals and purposes (Brentano). The phenomenological approach is teleological, asking what for instead of why. To be aware is to be aware of something. It allows the consciousness to transcend itself (Husserl). It implies openness to the world (Heidegger). The body is the carrier of our intentionality (Merleau - Ponty).

Intersubjectivity is probably the key concept in phenomenology. Husserl, Sartre and many others failed to give a satisfying answer to the problem of intersubjectivity.

According to Sartre, we have a need to possess the other person. Others are hell, because they can not be possessed, and, if they do allow it, they are not worth possessing. They have lost their principal attribute - their freedom, allowing themselves to be turned into objects. Possession, however, is not the same as belongingness where the other person enters the intersubjectivity of his or her own free will. Buber postulated that this can happen as a meeting, encounter, dialog, an "I-Thou" rela-

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana

tionship, which should be distinguished from an "I-it" relationship, characterized by objectivization and possession. The "I" of the "I-Thou" is different from the "I" of the "I-It". People who are unable to enter into an "I-Thou" relationship are doomed to possess or to be possessed. It is only to such people that Sartrean thought applies. Binswanger used the term "Mittwelt" to denote the shared world of intersubjectivity

In this connection, Laing's paradigm of intersubjectivity is worth mentioning.:

So it is the interaction as well as the interexperience which create our intersubjectivity. In a dyad there are at least 4 dimensions to be taken into account. There is no "objectivity" since there are no objects. "Subjectivity can not be classified into objective categories" says Roberto Mezzina, a contemporary Italian psychiatrist. This is of course perfectly logical, yet traditional psychiatry is still trying to catch a fly with a fish-net. Let's say that person B is a psychiatric user. Traditional psychiatry would measure his or her behavior against the knowledge of categories by an expert, leaving out the experience of the former on its own right and neglecting the effect that the behavior of the latter might have upon the former. It can only be said that the paradigm of traditional psychiatry is a very primitive one, on a level with Linnean classificatory system in biology.

Laing also developed a method of comprehending family relationship which is based on the dialectical phenomenological method. The first dialectical movement (the thesis) is a participant observer taking part in the family's social field. She has got her assumptions in the back of her head and influences and is influenced by the interpersonal process. Then, suddenly, a contradiction appears between the implications of her assumptions and the observed and/or felt reality. It is a sign to proceed to the second movement (the negation). The observer mentally withdraws from the social field, she is now a person for herself. She comes up with an insight or, maybe, a new assumption. Then there is a third movement (the negation of negation) when she returns to the social field with a new comprehension. The totality of the social field is now seen in a new perspective.

Existentialism took over the phenomenological method. All existentialists are phenomenologists but not all phenomenologists are existentialists. See the diagram below:

The authors to the left show less and less (or no) traces of existentialism. Rogers, for example, has no existentialist implications although he is a phenomenologist.

IMPLICATIONS FOR MENTAL HEALTH

The other person is to be understood as a person and not measured as an object. His or her perceptions and feelings are to be validated as a proper part of his or her experience. The principal tool of healing is the interpersonal encounter. All sorts of disturbances are seen as stemming from the avoidance or inability to meet the other person on an "I-Thou" level. The role of a helper is to bring about the conditions which make an encounter possible. There is no way of making it happen. The encounter is a creation of both and it can not be willed. Buber says it's a mercy. The helper needs to be open to the user in a non-threatening way and be there wholly, totally.

It is worth mentioning that the encounter is a genuine human relationship and not transference. There may be elements of projection of attitudes/feelings towards parents present on the part of the user, however, these projections are not crucial in phe-

nomenology. There is no demand that the user be capable of transference. Everybody is potentially capable of an encounter, given the right conditions, internal and external.

Phenomenological approach is not therapy in psychodynamic sense, no transference is needed to explain it away. There are no interpretations. It's not therapy, it's a sort of learning, experiential learning how to establish an "I-Thou" relationship. Words are taken at face value, no hidden meanings are sought or imputed. Paraphrasing is used as a technique to clarify whether the helper has understood properly and also to reassure the user of his undivided attention. Emphatic capacities are needed, factographic knowledge is of little value. What counts most is own experience. My observation is that ex-users can be very easily taught how to be of help.

There are several dimensions of experience that demand special attention, such as: the relationship toward one's body, the relationship toward oneself, the relationship to one's social world, the temporal perspective, the spatial perspective, the attitude toward death, the peculiarities of movement, goals and purposes in life, etc.

Let's look specifically at the relationship toward the body. The major work in this area was done by the French existentialist philosopher Merleau-Ponty. In his view our bodies are not things among other things. My body is mine in a different way than my belongings. It is not an "objective" body, as studied in anatomy. My body performs the transactions between me and the world. It opens me toward the world and enables me to communicate with it as well as to manipulate it. My body is the center of my subjectivity. A breakdown in my relationship to my body precipitates a crisis, because I am no longer able to project my subjectivity into the world. To be in the world is to be human. In the event of a breakdown all intersubjectivity is gone. It is a condition different from aloneness or loneliness. To be alone presupposes an original "being together" which is still potentially there. In psychosis, there is no one there, not even the one who is supposed to inhabit that body.

The body perspective includes the awareness of oneself as a subject as well as an object. The former is "the lived body" (*il corpo vissuto*), the latter is "the body I have" (*il corpo che ho*). In the usual states of consciousness we are somewhere in between, the extremes, however, are reached only under conditions that we call pathological. In the sexual act we are simultaneously a subject and an object, but not in the extreme.

Reflexive consciousness emphasizes the experience of "the body I have", while the pre-reflexive consciousness encompasses "the lived body". "The body I have" can be described as: being before me, I can see it from a distance, I can be absent from it, I can observe and explore it, I can take different perspectives (as an appearance, as a function, as a sexual body, etc.), it is contained (closed), I can conquer it..., etc. "The lived body" can be described as: myself being in my body, being my body, I can not be absent from it, I can not see it from a distance, I can not explore it, there is only one perspective possible, I can not conquer it...,etc.

Our body is always also a sexual body. There are sexual components present in all interpersonal relations. Phenomenology is concerned with the integration of sexuality into a person's being-in-the-world. Only in sexual activity there is a fusion of "the lived body" and "the body I have" into an indivisible whole. Sexuality is, however, only one among the modalities of being-in-the-world. For some people it is a central one (as psychoanalysis would have it), for others it is somewhere toward the edges, an addition. The helper should not have any preconceived notions or theories about the importance of sexuality, or of any other need, for that matter. There is no fixed hierarchy of needs (as humanistic psychology claims) that would necessarily

apply to everyone. There are persons for whom safety is unimportant, for some it is attachment, and for others sexuality. We really do not know, so we better be aware of it and ask. There is always some antagonism between "the lived body" and "the body I have". If only one modality is predominant, pathology is indicated.

For example, in depersonalization it is usually the experience of "the body I have" that has collapsed. A person does not really feel it as his own. Too much self-observation, on the other hand, can also lead to depersonalization. In hypochondria there is too much emphasis on "the body I have". Much attention is drawn to this modality in search of an illness. In anorexia the aspect of the body as appearance is emphasized (which is an aspect of "the body I have"). The appearance fills the void, deriving from lack of feeling.

The experience of time and space is drastically changed in depression and mania. In depression the world is narrow, in spatial as well as in temporal sense. A person can not reach out. A depressive person is too much into her "living body", unable to create a distance, an objectivization of the body. Thus she feels heavy, constrained, unable to separate herself from her bodily presence. Instead of objectifying her body, she brings into it her whole self. In other words, the original object of the world of a depressive person-her own body-is totally immersed in depression. She identifies totally with her heaviness, slowness and tiredness. Her lack of enthusiasm, inability to project herself in space and time stem from this radical inseparability between body and mind.

In mania, the problem is basically the same. Body and mind can not separate, although they are experienced as light and swift. There is no perspective as regards the body or whatever other object. Intentionality is lost and thus projection into the world is impossible. In mania a person does not own her body anymore and can be totally dependent on the environment. While a depressive person is unable to meet others, because she is too closed, a manic person is unable to do it, because she is too open. The latter is unable to enter into a meeting, but gets drawn into it while her boundaries are lost. Without boundaries there can be no encounter, just nothingness. She reaches out too much, unable to contain herself.

In schizophrenia, the predominant mode is withdrawal from the world and rejection of it. The world seems complex, often distorted, fragmented, full of contradictions, unpredictability and ambivalence. In confusion intentionality is lost, as well as the ability to differentiate among modalities. Disturbances of movement may also appear, indicating the inability to make a decision. Every movement reflects intentionality. Whatever hinders intentionality also destroys the possibility of an encounter as well as the possibility to manipulate the world. In extreme cases (catatonic stupor) there is total inability to form boundaries and a person may be threatened even by a glance or a voice of another. Were she to say so, she would have been considered insane and thus not taken seriously. Yet, the description of this experience is perfectly valid and understandable, taken into account the changed position of her being-in-the-world. She knows it and withdraws even more.

Confusion is an inability to put together the existing goals into a noncontradictory whole. A confused person is unable to make decisions. The world of such a person is uncertain, unclear, with little communication. There is no connection among fragmented moments in time.

Phenomenology points out that such phenomena belong to the person and not to her alleged illness. They are all the results of a missed encounter, of many missed encounters. They are not symptoms, they are signs that point to the existential position of a person as well as to her attitude toward this position.

It is useful to distinguish the idea of a process and the idea of a function, as phenomenologists do. A process is a sequence of changes in the biological conditions which can be explained causally and there is no goal neither purpose. Functions, however are the phenomena, which can not be reduced to organismic states and are connected to the elements outside the realm of physiology. They always contain a goal and a purpose. While a process is automatic, a function is intentional.

From a phenomenological point of view it looks like all pathology stems from the breakdown of intersubjectivity and intentionality. In such cases a person is faced with an impossible choice: alienation or reification. In either case a person is forced to give up himself or herself. The world can not be manipulated any more. Other people can not be met. In this perspective many acts designated as pathological, acquire significance. The act of a psychotic person, who is examining his empty palms carries a deep meaning. So does the act of a person, who is burning his hands with a cigarette, in order to feel for a moment a body, no longer his own, a body which he has deserted. Or a person, constantly asking himself and others whether he is dead or alive. In an existential sense, he is dead already, what is left is only his organism. From phenomenological perspective such acts (not behavior!) make sense (what from my point of view is your behavior, from yours is an act!).

Pathology stems from a certain lack in a person's experience. He or she lacks the feeling how it is to be known. One can only be known in an encounter. To be known is a precondition to know oneself. In the absence of being known, a state of confusion is experienced. The experience is one of object loss. The first object is oneself, one's own body. It can only be given to one by another. Otherwise, there is a world where there is no-one and no-thing. No one can live in a world such as this. Devices of escape can easily be found, only to make things worse, with some additional reification on the part of the alleged "helpers", such as our traditional psychiatry.

WHAT CAN BE EXPECTED FROM PHENOMENOLOGY

A. As a method of comprehension:

1. Comprehension of experience, pathological and normal, which is a precondition to being able to help
2. The method is suitable for the matter under investigation.
3. It gives descriptions instead of classifications, so each person can be unique.
4. It offer an alternative to the medical model in psychiatry.
5. It promotes constant awareness of assumptions, a safety valve against false "objectivity".

B. As an experiential learning tool

1. Encounter, meeting, I-thou relationship, validation of subjective experience is emphasized.
2. No need for classical diagnostic measures which stigmatize and categorize.
3. The disturbance is not seen as located inside the person, who is not considered an isolated entity. The disturbance is supposed to be in his or her mode of being-in-the-world.

4. It is suited for psychotic persons.
5. A person is not viewed through the perspective of a theory, but through his or her own eyes.
6. A helper is not a mirror, but a human being.
7. A helper is not "a subject who is supposed to know". The fact is, he or she does not know, but is getting to know.
8. A helper does not search for hidden meanings, does not offer interpretations, which reduces the chances of his or her being wrong.

REFERENCES

1. Basaglia, F. (1981). *Scritti 1953-1968, I, Dalla psichiatria fenomenologica all'esperienza di Gorizia*. Torino, Giulio Einaudi.
2. Bello, A. A. (1982). *L'oggettività come pregiudizio*. Roma, La goliardica editrice.
3. Buber, M. (1961). *Between man and man*. London, Fontana Library.
4. Buber, M. (1977). *Ja i ti*. Beograd, Vuk Karadžić.
5. Callieri, B., Castellani, A., De Vincentis, G. (1972). *Lineamenti di una psicopatologia fenomenologica*. Roma, Il pensiero scientifico.
6. Laing, R. D. (1965). *The divided self*. London, Penguin.
7. Laing, R. D. (1969). *Self and others*. London, Penguin.
8. Laing, R. D., Cooper, D. G. (1964). *Reason and violence: A decade of Sartre's philosophy 1950-1960*. London, Tavistock.
9. Laing, R. D., Esterson, A. (1964). *Sanity, madness and the family*. London, Penguin.
10. Laing, R. D., Phillipson, H., Lee, A. R. (1966). *Interpersonal perception*. London, Tavistock.
11. Lyotard, J. F. (1969). *La fenomenologie*. Paris, Presses universitaires de France.
12. Opalić, P. (1988). *Egzistencijalistička psihoterapija*. Beograd, Nolit.
13. Podvoll, E. M. (1990). *The seduction of madness. The revolutionary/compassionate approach to recovery at home*. London, Century.
14. Van den Berg, J. H. (1961). *Fenomenologia e psichiatria: Introduzione alla moderna psicopatologia fenomenologica*. Milano, Casa editrice Valentino Bompiani.

PROJEKT "ČLOVEK" - MEDNARODNI PROGRAM ZA ZDRAVLJENJE IN SOCIALNO REHABILITACIJO TOKSIKOMANOV IN NJIHOVIH DRUŽIN

Bogdan Polajner*, Suzana Puntar**

DESKRIPTORJI:

zasvojenosti; mednarodni model za zdravljenje in socialno rehabilitacijo zasvojenih po metodah Ce.I.S.

IZVLEČEK:

Med najrazvitejše svetovne modele za zdravljenje toksikomanov in njihovih družin sodi tudi Ce.I.S., s projektom Človek. Projekt Človek združuje tri glavne programe za zdravljenje in socialno rehabilitacijo zasvojenih: terapevtsko skupnost, program za mladino Koine in program za odrasle zasvojenice - Program Serale (večerni program).

DESCRIPTORS:

addictions, internacional model for treatment and social rehabilitation of drug abusers following methods of Ce.I.S.

ABSTRACT:

Among the most successful models for helping drug abusers and their families is Ce.i.S with its project "Man". This project involves three major programmes for treating and social rehabilitation of drug addicts: therapeutic community, program for youth - Koine and program for adult addicts - program Serale (evening programme)

UVOD

Skupinsko zdravljenje toksikomanov (predvsem so mišljeni zasvojenici z ilegalnimi drogami) ima dve korenini. Starejša korenina temelji na izročilu in praksi anonimnih alkoholikov: zdravljenje alkoholizma je najuspešnejše, če alkoholik upošteva 12 temeljnih stopnic (1) in če zdravljenje poteka v skupini za samopomoč. Druga

korenina sega v čas po vietnamski vojni, ko so se v ZDA vračale številne množice zasvojenih vojakov - pristop k zdravljenju je pri njih prav tako zahteval delo s skupinami, saj posamezne obravnave zaradi številčnosti niso bile možne. Iz teh dveh korenin - gibanja anonimnih alkoholikov in prototipov "terapevtskih skupnosti" za skupinsko zdravljenje zasvojenih vojakov - so se razvile prve oblike terapevtskih skupnosti in njim podobnih oblik za zdravljenje toksikomanov. Med prvimi z dolgo tradicijo so

znameniti Day top in Synanon (2), po letu 1963 pa sta se med vodilne v svetu vključila tudi italijanska modela Ce.I.S. (3) in Comunita Incontro (4). Evropski razvoj modelov za preventivno delo ali za zdravljenje toksikomanov je bil zadnjih 30 let - v skladu z naraščajočo problematiko zelo pester, samo v Italiji je ob Ce.I.S.-ovem projektu "Človek" in Comunita Incontro polagoma nastalo še nad 90 različnih modelov za preventivo ali za zdravljenje toksikomanov.

Oba mednarodno razvita modela, Ce.I.S.-ov Človek in Comunita Incontro - vpeljujemo z letom 1993 tudi v Sloveniji. Slovenska Karitas je prevzela dominantno mesto pri vpeljavi Comunita Incontro, Ce.I.S.-ov model Človek pa vpeljuje Socialni forum za zasvojenosti in omame. Oba modela je verificiral in uradno odobril republiški Odbor za nacionalni program preprečevanja zlorabe drog, ki deluje kot stalna strokovna skupina pri Svetu za zdravje.

Centro Italiano di Solidarieta - Ce.I.S.

Model Ce.I.S. je pred 30 leti, skupaj s številnimi sodelavci različnih profilov, začel razvijati duhovnik in psiholog Mario Pichi. Vsi so delali prostovoljno in neprofitno, hkrati pa so želeli razviti čim bolj strokoven model pomoči toksikomanom in njihovim družinam. V treh desetletjih dela z zasvojenimi in permanentnega izobraževanja v tujini so polagoma razvili takšen Ce.I.S., kot ga poznamo danes. Ce.I.S.-ovi programi pomoči zasvojenim, zlasti glavni program Človek, danes spadajo med vodilne v svetu (5).

V Ce.I.S. zagovarjajo pluralnost programov pomoči zasvojenim z drogami. Vsak program naj bi kar najbolje zadel specifične potrebe posamezne podpopulacije toksikomanov (razvili so 6 temeljnih programov, od teh bomo tri uvedli tudi v Sloveniji). Program pomoči razumejo kot most med posameznikom (toksikomanom) in med "normalno" družbo. Most mora omogočati toksikomanu eksodus iz družbe zasvojencev in iz destruktivnega življenjskega sloga ter mu omogočiti prehod v družbeno prilagojeno obliko življenja. Če tak "most" opravi svojo funkcijo uspešno, potem je program dober. To preprosto temeljno filozofijo je potrebno upoštevati zlasti pri prenašanju modela iz ene kulture v drugo, v našem primeru iz Italije v Slovenijo. V praksi to pomeni, da italijanskega modela, najsi bo v Italiji še tako uspešen, ni moč dobesedno kopirati v naše razmere in pričakovati, da bo nudil enake rezultate. Sestavne kamne (programe in metode dela) takega "mostu" je potrebno sproti inkulturirati in prilagajati domačim specifičnim razmeram. Tega se najbolj zavedajo v Ce.I.S. v Rimu, od koder so se njihove metode razširile v Zahodno Evropo in Ameriko. Sami radi poudarijo, da mora vsaka nova pokrajina ali država, ki želi delati po njihovem vzoru, razviti svoj model; ni moč postati vagon v vlaku rimskega Ce.I.S., pač pa se je treba usposobiti za lokomotivo. Zato tudi v Italiji, kjer obstaja nad 40 pokrajinskih Ce.I.S., nobeden ni vezan na izvorni rimski model, pač pa so vsi avtonomni. To še toliko bolj velja za druge države.

*dipl. psih., Inštitut za varovanje zdravja RS, Trubarjeva 2, 61000 Ljubljana

** dipl. psih., Center za socialno delo Krško, Cesta krških žrtev 11, 68270 Krško

Projekt "Človek" - osrednji program za zdravljenje in socialno rehabilitacijo toksikomanov in njihovih družin v modelu Ce.I.S.

Projekt Človek je večji program, ki v skladno celoto povezuje tri bolj specifične programe pomoči zasvojenim in njihovim družinam:

1. program terapevtskih skupnosti,
2. program Koine (program pomoči tistim zasvojenim, pri katerih je v ospredju nerazrešena adolescentna problematika),
3. program Serale oz. "večerni program" (namenjen je odraslim toksikomanom, pri katerih droga napačno prevzema funkcijo protistresa).

Vsi trije programi so pravzaprav druga faza zdravljenja. Vsem predhodi enoten sprejemni center, ki predstavlja prvo fazo zdravljenja. Celotno zdravljenje s socialno rehabilitacijo pa se zaključi šele s tretjo fazo - s centrom za ponovno vključevanje rehabilitiranih toksikomanov v družbo. Vsaka faza traja okvirno eno leto, odvisno od individualnega napredovanja posameznega toksikomana.

1. Sprejemni center - I. faza zdravljenja

Sprejemni center je sestavljen iz dveh delov: centra za prva srečanja in sprejemnega centra v ožjem pomenu besede (6).

1.a. Center za prva srečanja

Namenjen je vsem ljudem v stiski zaradi zasvojenosti. Opravlja predvsem naslednje funkcije:

- anonimno in brezobvezno svetovanje,
- pomoč pri osnovni orientaciji v težavi,
- seznanitev z različnimi možnostmi reševanja iz težave,
- seznanitev z zdravljenjem po programu Človek,
- morebitne napotitve v druge civilne ali državne ustanove (detoksikacijski center, psihiatrijo, center za socialno delo,...),
- osnovno razreševanje obrambnih mehanizmov in drugih podzavestnih dinamik med družinskimi člani.

1.b. Sprejemni center (v ožjem pomenu besede); - v Ce.I.S. Centru

Sprejemni center v ožjem pomenu besede predstavlja temeljito pripravo toksikomana in njegove družine na zdravljenje. Obravnava v sprejemnem centru traja eno leto, poteka pa preko treh faz skupinskega in individualnega dela. Toksikomani prihajajo v sprejemni center za različno število ur nekajkrat tedensko, niso pa tam bivalno nastanjeni. Namen njihovega sprotnega vračanja domov je predvsem v razčiščevanju odnosov med člani družine in v postopni pripravi zasvojenega na daljše bivanje v terapevtski skupnosti. Kljub osnovnemu pogoju abstinence do vseh vrst drog se seveda v tej fazi še pojavljajo recidivi.

V I. fazi ni glavnega spopada z zasvojenostjo, pač pa so vsi naporji usmerjeni v postopno vzpostavitev zdravih odnosov v družini, pridobivanje delovnih navad, odrekanju nasilja in predvsem v iskanje temeljnih problemov toksikomana - potreba po omami je v modelu Ce.I.S. razumljena namreč le kot posledica temeljnih osebnostnih problemov in "splošnega bivanjskega neugodja", čeprav je kasnejša zasvojenost obenem samostojen problem.

Sprejemne skupine

V sprejemne skupine vstopajo vsi toksikomani, ki se želijo urejati po programu Človek in izpolnjujejo osnovne pogoje, določene s splošnim terapevtski paktom:

- dosežena abstinenca,
- nenasilje,
- poštenost,
- sprejemanje delovnih obveznosti, kot jih določi terapevt (glede na zmožnosti in duševno ter zdravstveno stanje posameznika).

Pogoj za sprejem je tudi aktivna vključitev družine v celostni program urejanja (ali sprva vsaj enega družinskega člana).

Sprejemne skupine predstavljajo prvo pravo fazo celostnega urejanja. Osnovno terapevtsko delo zajema:

- usmerjanje posameznikove pozornosti od droge k samemu sebi in k njegovim globljim problemom;
- iskanje osnovnih vzrokov, zaradi katerih je posameznik zašel v zasvojenost;
- pogovor o težavah, ki jih posameznik ima, potem ko je zapustil drogo (težave in stiske zaradi abstinence kot eden od predmetov terapevtskega pogovora).

Bistvo osnovnega terapevtskega dela je v vodenju posameznika do uvida o nujnosti celostnega urejanja. V tej fazi se mora posameznik vdati v realnost. Spoznati in priznati mora:

- da je sam pred drogo nemočan,
- da mora drogo opustiti v celoti in spremeniti stil življenja,
- da potrebuje pomoč "od zunaj" (nadaljnji program urejanja).

Pripravljalne skupine

Tukaj se začne priprava na celostno spremembo življenjskega sloga in na poglobljeno terapevtsko delo. Bistvo dela je v osnovni telesno - materialni rehabilitaciji. Obravnava zajema:

- pridobivanje osnovnih delovnih navad: delovna terapija v sprejemnem centru, obvezno vključevanje v vsakodnevna dela v družini, skrb za lastne materialno - telesne potrebe (higiena prostora in telesa);
- obvezno vključitev v športne skupine;
- psihoterapevtsko delo: pogloblja se usmeritev v spoznavanje težav, ki jih ima posameznik z družbo, življenjem in sam s sabo;
- toksikoman mora omogočiti, da je terapevtu razviden ves njegov dan - nuditi mora uvid v celotno zasebno življenje toksikomana (stalen nadzor in pomoč prostovoljcev za družabništvo zasvojenim).

V tej fazi je nujna vključitev prostovoljcev, sodelovanje vse družine, izjemoma tudi nadrejenih v službi ali učiteljev.

Uvajalne skupine

Namen uvajalnih skupin je natančna določitev vsega nadaljnjega postopka zdravljenja za vsakega posameznika (ali terapevtska skupnost ali kateri od alternativnih programov). Posameznikov osnovni problem torej določa ves nadaljnji program. Uvajalne skupine pomenijo še "poskusno dobo" nadaljnje obravnave in zajemajo vrsto različnih terapevtskih postopkov:

- 1 mesec bivanja v terapevtski skupnosti,
- nadaljevanje psihoterapevtske obravnave po skupinah in individualno,
- delo terapevta s posameznikom in z družino,
- bolj intenzivno in dlje časa trajajočo delovno in okupacijsko terapijo,

- nadaljevanje z obveznimi športnimi aktivnostmi.

2. Terapevtska skupnost - II. faza urejanja (Comunita terapeutica)

I. faza obravnave v sprejemnem centru mora uspešno urediti človeka na področju vsakdanjega življenja: toksikoman v tem času preneha z neprilagojenim vedenjem (drogiranje, nasilje, kriminal,...) in vzpostavi znosne odnose z okolico. Sprejemni center ima v jedru obravnave vedenje toksikomana, torej človekovo sedanjost..

II. faza obravnave v terapevtski skupnosti (7) nadaljuje z vedenjsko terapijo, vendar je fokus obravnave na zdravljenju duševnosti (predvsem čustvenega sveta). V ospredju je dvojje:

- v zaprtem okolju terapevtske skupnosti mora toksikoman izkoreniniti svoje razvade in s socialnim učenjem dolgotrajno utrjevati konstruktivne navade.
- toksikomani z neizgrajeno ali zelo porušeno osebnostno strukturo s pomočjo posebej urejenih odnosov v terapevtski skupnosti še enkrat "prehodijo" mladost. Pridobiti morajo temeljna izkustva, ki jih v družini niso bili deležni, in na katerih temelji zdrava osebnost: predvsem izkustvo apriorne sprejetost in ljubljenost že zaradi tega, ker obstajajo (v nasprotju do tega, da si sprejetost pridobijo le ob določenem vedenju do svojih bližnjih). V terapevtski skupnosti zato prevladuje obravnava psihične preteklosti (posledice apriornega zavračanja s strani staršev, doživljanje krivde, nesprejemanje samega sebe, odnos do telesa, odnos do družine in seveda omame ter razvade idr).

Na polovici bivanja v terapevtski skupnosti pride do prvega globjega srečanja med zasvojenim in njegovimi starši. Namen takega srečanja je, da v družini pride do poravnave - od takrat dalje družinski člani "pozabijo" na preteklost (terapevtski dogovor!), vsa nadaljnja obravnava se začne usmerjati izrazito v prihodnost. Po tem srečanju posameznik v drugem delu bivanja v terapevtski skupnosti dobi več svobode: lahko ima obiske, nadzorovane izhode čez vikende, lahko se vključuje v prostovoljno delo s toksikomani v sprejemnem centru idr.

Terapevtske skupnosti imajo še nekatere specifike (8):

- vsakdo, ki vstopi v terapevtsko skupnost, se mora vnaprej odpovedati svobodi za čas bivanja v njej. Odločiti se mora za redno delo v terapevtski skupnosti in za temeljito razčiščenje s seboj in svojimi bližnjimi;
- program življenja za vsak dan je natančno določen. Program določa terapevtske aktivnosti in skupine, delovne aktivnosti in kulturno - športne aktivnosti. Ure vsatjanja, skrbi za osebno higieno, dela, dnevnih obrokov, odmorov in počitka so točno določene;
- prve mesece bivanja v terapevtski skupnosti je posameznik izoliran od družine in vse druge družbe izven skupnosti;
- proste vikende lahko skupaj preživi le skupina zdravljenecv, nikoli posameznik sam;
- vsakdo sam skrbi za higieno in red svojih oblačil, postelje in minimalne druge osebne lastnine;
- pred vstopom je vsakdo natančno zdravstveno pregledan;
- redno so psihološka testiranja;
- 1 x mesečno so obvezni enodnevni seminarji za vse starše skupaj.
- idr.

Center za ponovno vključevanje v družbo - III. faza obravnave

Potem ko zasvojenec v sprejemnem centru uspešno uredi svoj vsakdan, v terapevtski skupnosti pa svojo preteklost, se obravnava usmeri izrazito v problematiko

prihodnosti: posameznik mora odkriti svoj konkretni smisel življenja in aktivirati svoje potenciale. Dokler ne odkrije svoje "poklicanosti" in je postopoma ne začne realizirati, tako dolgo ne bo jasen smisel čemu naj se spopada z življenjem. Zadnja faza je zelo pomembna, saj je uspešno zaključena kot taka najboljša zaščita pred recidivo (9).

III. faza tako pomeni razreševanje bivanjske problematike, metodično je v ospredju logoterapija. Delo v III. fazi poteka skozi tri različne oblike dela.

Domska skupnost

Domska skupina predstavlja prehod iz terapevtske skupnosti v normalno življenje v družbi. Glavnina terapevtskega dela je usmerjena:

- v posameznikovo ontološko problematiko,
- v realizacijo nadaljnje življenjske usmeritve posameznika (šolanje, služba),
- v iskanje bivališča ali postopno vračanje v družino.

Delo s posameznikom je "centrifugalno" - posameznik postopoma vse bolj temelji na aktivnostih v družbi in na uspehih, ki jih s svojim delom ustvarja, vse manj pa temelji na terapevtskem programu.

Bivanje v domski skupnosti je zelo odprto, možni so številni izhodi brez spremstva. Terapevtsko delo poteka s posameznikom, s skupino in mešano. Po ostalih lastnostih je domska skupnost še zelo podobna terapevtski skupnosti (strukturiran dnevni red z natančno določenimi dolžnostmi, samopomočne skupine).

Pripravljalna skupina na odpust

Gre za intenzivno pripravo na življenje, ki je običajno v zdravi družbi. Člani pripravljalne skupine za odpust so vključeni le še v občasno suportivno skupino, bivajo torej že privatno. Suportivno delo je usmerjeno na obravnavo morebitnih stisk, ki jih posamezniki doživljajo pri vključevanju v družbo, družino, službo ali šolo.

Terapevti posameznika še bolj intenzivno usmerjajo stran od terapevtskega programa.

Skupina za odpust

Posamezniki in družine v tej podfazi dobivajo suport pri zbiranju vseh izkušenj in spoznanj, ki so jih v programu pridobili. Terapevti poročajo o svojem vključevanju v družbo, o svojem delu, šoli in življenju.

Odpust je v obliki izpita za vso družino; sodelujejo vsi terapevti, ki so s posameznikom in njegovo družino delali v katerikoli fazi. Člani družine naredijo pregled in končno evalvacijo celotnega terapevtskega procesa.

Alternativni program za mladostnike - program Koine

V alternativni program za mladostnike vstopa osnovnošolska in srednješolska populacija toksikomanov in njihove družine. Kriterij za vstop je takšna stopnja zasvojenosti, da je otrok ali mladostnik še sposoben izpolnjevati svoje šolske obveznosti. Zasvojenost pri tej populaciji še ni tolikšna, da bi bilo potrebno intenzivno enoletno terapevtsko in socialno urejanje v zaprti terapevtski skupnosti, obenem pa velja, da zasvojenost napreduje, zato posamezniki z družinami vred potrebujejo terapevtski program ter socialno urejanje.

Namen alternativnega programa je ohraniti redno šolanje in le to kombinirat s terapevtskim delom za mladostnika in njegovo družino ter s socializacijo.

Alternativni program združuje več dejavnosti:

- prilagojeno eno mesečno bivanje v terapevtski skupnosti za dosledno prekinitev z napačnim življenskim slogom in za intenzivno terapijo ter učenje zdravih navad;
- vključitev posameznika v skupine z različnimi terapevtskimi programi;
- intenzivno delo s celo družino;
- stalen nadzor s pomočjo prostovoljcev, družine in po možnosti še s sodelovanjem učiteljev;
- pomoč pri učenju;
- organizirano vključevanje v kulturno življenje;
- obvezno vključitev v športne skupine;
- pomoč pri osmišljanju življenja in oblikovanju zdravega življenskega sloga (psihoterapije, uvajanje v naravne metode duhovnega poglobljanja, učenje joge ali avtogenega treninga idr.).

Alternativni program za starejše toksikomane - Program Serale

V alternativni program za starejše toksikomane vstopajo polnoletni toksikomani, ki nimajo več adolescentnih težav, obenem pa so sposobni prepoznati svoje prave probleme, zmožni so odgovornosti in še lahko opravljajo svoje poklicne in družinske dolžnosti.

Program združuje terapevtski program in obenem ohranja posameznikovo stalno zaposlitev ter njegovo skrb za lastno družino. Program zajema naslednje dejavnosti:

- psihoterapevtsko delo s posameznikom in celo družino;
- delovno in okupacijsko terapijo v prostem času toksikomana;
- vključitev v športne skupine;
- vključitev v skupino za samopomoč toksikomancev;
- pomoč pri iskanju konkretnega smisla življenja.

Program Serale je podobno kot Koine zelo individualno oblikovan glede na potrebe posameznika.

LITERATURA

1. Ramovš J. Boj za življenje družine, Celje: Mohorjeva družba, 1983: 36 - 47
2. Jablonsky L. The therapeutic community, New York, London: Gardner press, inc, 1989: 15 - 47
3. Picchi M. Progetto Uomo, Torino: Edizioni Paoline, 1990
4. Gelmini P. Comunità Incontro: Torino: Edizioni Paoline, 1992
5. Jablonsky L. The therapeutic community, New York, London: Gardner press, inc. 1989: 79 - 83
6. Picchi M. Progetto Uomo, Torino: Edizioni Pauline; 1990: 27 - 35
7. Picchi M. Progetto Uomo, Torino: Edizioni Pauline; 1990: 35 - 47
8. Picchi M. Progetto Uomo, Torino: Edizioni Pauline; 1990: 13
9. Picchi M. Progetto Uomo, Torino: Edizioni Pauline; 1990: 47 - 53

Ko smo našli, da smo v obsegu obravnavane pri bolnikih z
glinčastimi maligomom, smo glede njihove bolezenske situacije predvidevali
naslednje:

VPLIV PSIHIČNIH IN SOCIALNIH FAKTORJEV NA OBREMENJENOST BOLNIC Z GINEKOLOŠKIM MALIGNOMOM TER NJIHOVI NAČINI SPOPRIJEMANJA Z NJO

Zdenka Rakovec Felser*

POVZETEK

V prispevku je v grobem obrisu predstavljena analiza bolezenske situacije bolnic z ginekološkim malignomom. Njihovo soočenje z boleznijo kot je rak, in to z vsemi kasneje predvidenimi terapevtskimi ukrepi, je predstavljena kot stresna situacija, v kateri nas je najbolj zanimal nivo, slog oz. strategije spoprijemanja z njo. Poznavanje procesov obrambnega reagiranja in procesov obvladovanja te situacije naj bi omogočilo oblikovanje ustreznega psihosocialnega tretmana te skupine bolnic.

THE EFFECTS OF PSYCHOSOCIAL FACTORS ON STRESS IN PATIENTS WITH GYNECOLOGIC MALIGNANCY AND THEIR MANNER OF COPING WITH IT

ABSTRACT

The present paper is a rough outline presenting the analysis of the disease situation in patients with gynecologic malignancy. Their confrontation with a disease such as cancer, including all later anticipated therapeutic measures, is presented as a stress situation in which the level or manner of tackling it was most interesting. Knowledge of the processes of defensive reaction as well as of the processes of coping with this situation should make the formation of an adequate psychosocial treatment of this group of patients possible.

METODOLOŠKI PRISTOP

Ko smo načrtovali raziskavo vrste in obsega obremenitev pri bolnicah z ginekološkim malignomom, smo glede njihove bolezenske situacije predvidevali naslednje:

* Splošna bolnica Maribor, Ljubljanska 5, Maribor

domnevali smo, da že sporočilo diagnoze 'rakasta tvorba' bolnico obremeni oz. sproži krizo soočanja, ki se kasneje poleže, reaktivirajo pa jo lahko vsi kasnejši nepričakovani zapleti v poteku bolezni in njenega zdravljenja;

predvidevali smo, da so vrste in obseg obremenitev odvisne od stadija bolezni, saj je na fazo razširjenosti bolezni vezana prognostična ocena bolniničnega stanja;

predvidevali smo, da sta vrsta in obseg obremenitev odvisni od časovnega intervala, ki je pretekel od sporočila oz. odkritja bolezni do trenutka zajetja; čim več časa je preteklo od začetne krize v soočenju, več je bilo možnosti za obvladovanje krize.

V domnevni obremenilni situaciji bolnic smo pričakovali obremenitve na področjih, kot so:

- fizično počutje,
- delovna zmogljivost,
- bojazni,
- psihično počutje,
- informiranost, odnos z zdravnikom,
- odnos s partnerjem,
- odnos z družinskimi člani,
- odnos z ljudmi v okolju.

Področja domnevnih situacijskih obremenitev smo natančneje opredelili, tovrstno možno situacijsko ogroženost pa nato dopolnili še s subjektivnimi vidiki obremenjenosti. Predvidevali smo, da sta stopnja in vrsta obremenjenosti odvisni od:

- starosti bolnic,
- stanu,
- socialnega statusa,
- števila otrok,
- bivalnega okolja (mestno, podeželje).

Razen navedenih faktorjev pa smo pri analizirani problematiki predvideli še vpliv naslednjih subjektivnih dejavnikov:

- otroške dobe oz. obremenitve v odnosu otrok - starši
- t.i. rizične osebnosti
- objektivnih izgub v obdobju zadnjih 5 let pred izbruhom bolezni

Pri tem smo namreč upoštevali navedbe številnih avtorjev s področja psihoonkologije, ki menijo, da:

- globalna motenost zgodnjih otroških pozitivnih odnosov vodi h kasnejši nagnjenosti k depresiji, k stanju brezupa ter občutjem socialne izolacije;
- nadkompenzirana prilagojenost v dobi odraslosti vodi h kroničnemu potlačevanju in negiranju;
- izguba objektivnega odnosa v obdobju odraslosti ima lahko za posameznika poseben pomen in zato vodi do osebnostne oz. telesne dekompenzacije. Neuspeli poskus ponovne kompenzacije sproža latentna občutja brezupa in brez izhodnosti, kar povzroča spremembe v imunološki kontroli, in vodi k izbruhu rakaste bolezni.

Kot je razvidno, smo problem subjektivnih činiteljev obremenjenosti bolnic poskušali zajeti tako v prečnem kot tudi v podolžnem prerezu.

Razen same psihosocialne obremenjenosti nas je zanimalo še vprašanje, kako se bolnice spoprijemajo z njo. Izhajali smo namreč iz predpostavke, da se poskušo pasivno oz. aktivno. Zanimalo nas je, ali se bolnice odzivajo na svojo stresno situacijo, s katerimi obrambnimi mehanizmi se odzivajo, in še posebej, kakšne načine spoprijemanja uporabljajo na vseh treh možnih nivojih poravnave - kognitivnem, emocionalnem, vedenjskem. Predvidevali smo skupno 24 možnih strategij z bolj ali manj izraženo ekternaliteto, internaliteto oz. s prisotnim fatalizmom:

- vzdrževanje drže, stoičnost	- iskanje informacij
- samoobtoževanje	- čustveno odreagirano
- kontrola čustev in reakcij	- depresivna predelava, fatalizem
- relativiziranje s primerjavami	- umik, beg
- analiza problema in ocena	- socialni umik
- izogibanje soočenju, beg	- fatalizem
- optimistične strategije	- odpor, samopomilovanje
- sprejetje	- nadomestna zadovoljstva
- trma, upornost	- iskanje opore
- načrtovano ravnanje	- regresivne težnje
- prevzemanje odgovornosti	- pozitivno prevrednotenje
- pasivno prepuščanje	- naravnost v prihodnost

Glede na to smo v raziskavi izhajali torej iz naslednjih osnovnih hipotez:

- Soočenje z boleznijo, kot je rak, posameznika večplastno obremeni.
- Posameznikova obremenjenost je odvisna od situacijskih (objektivnih) in subjektivnih faktorjev.
- Kriza soočanja z boleznijo sproži specifične obrambne mehanizme.
- Bolezenska situacija in osebostni činitelji oblikujejo specifične načine psihološkega poravnavanja z obremenitvami.
- Določena osebostna strukturiranost z značilnim obrambnim in poravnalnim odzivanjem zahteva določene oblike psiholoških intervencij.

Navedene osnovne hipoteze smo preverili v skupini 51 bolnic z ginekološkim malignomom, in to v vseh štirih možnih stadijih bolezni in v dveh različnih fazah zdravljenja (do 2 meseca po odkritju bolezni, od dveh mesecev od dobe dveh let od odkritja). V ta namen smo oblikovali vprašalnik psihosocialne obremenjenosti in spoprijemanja z njo, pri tem pa so nam v oporo služili naslednji že obstoječi vprašalniki:

- Biografski vprašalnik M. Blohmke (oddelek za medicino dela in socialno medicino Univerze Heidelberg);
- K-U-P-S vprašalnik (Otto Selz institut za psihologijo in pedagoške znanosti, Oddelek za psihologijo Univerze Mannheim);
- Vprašalnik psihosocialne obremenjenosti P. Herschbach, G. Heinrich (Max Planck institut za psihiatrijo, Oddelek za psihologijo, München).

Razen vprašalnika, ki zajema področja

- sociodemografskih podatkov,
- obdobja otroštva, obremenitev v otroški dobi,
- doživljanja sebe, ego funkcije in obrambe,

- obremenjenosti avtonomnega živčnega sistema
- izgube, spremembe življenjskega položaja za obdobje 5 let pred izbruhom bolezni,
- aktualne socialne situacije,
- psihofizične obremenjenosti z boleznijo in obrambe,
- oblike spoprijemanja,
- smo pri vključenih bolnicah aplicirali še Plutchikov Profil indeks emocij (PIE).

ZBRANI PODATKI IN ZALJUČKI:

Podatki, ki smo jih zbrali o bolnicah s pomočjo vprašalnika psihosocialne obremenjenosti in PIE-preizkušnje, odkrivajo določene posebnosti v osebnostni strukturiranosti bolnic, kažejo na obseg oziroma vrsto obremenjenosti, pa tudi na načine njihovega obrambnega in poravnalnega vedenja. Potrjujejo psihosocialno ogroženost bolnic med boleznijo in njenim zdravljenjem, zlasti še v prvi fazi soočanja z boleznijo in njenimi posledicami.

Porušeno duševno ravnovesje se kaže predvsem v stopnjevani anksioznosti in v spremenjenem počutju oziroma razpoloženju, ima pa določene učinke tudi na kontakte z drugimi ljudmi. Kot kaže, so bolnice v svoji negotovi situaciji senzibilizirane na vedenje drugih oseb, pri tem pa svojevrstno krizo najverjetneje preživljajo tudi drugi, zlasti še njihovi bližnji. Najverjetneje eno in drugo bistveno narušijo spontanost medosebnega komuniciranja, bolnice pa napolni z mučnim občutjem socialne odtujenosti.

Specifična osebnostna strukturiranost vpliva na načine obrambnega odzivanja, na oblike prilagajanja, spopadanja in obvladovanja krize. Relativno odtujen odnos do sebe, pasivna odvisnost, ki jo bolnice izkazujejo; vse to jih vodi k dokaj pogostemu zanikanju, pa tudi k izogibanju in begu pred morebitnimi konfrontacijami.

Takšen obrambni stil sooblikuje določene načine spoprijemanja. Stopnjevano napetost pacientke dušijo, svojih čustvenih stanj v glavnem ne izražajo, pač pa jih poskušajo nasilno prikriti. Lahko bi rekli, da se naravnost krčevito oprijemajo poze iPri meni je vse v redu. i Svojo stisko pretežno stoično prenašajo.

Pri tem so v posebnem položaju bolnice z višjo stopnjo objektivne prizadetosti. Njihovo notranje ravnovesje je močnejše načeto, porajajoče tenzije težje obvladujejo in tako težje kot druge vzdržujejo tudi zunanji videz.

V kognitivnih in vedenjskih vzorcih prevladujejo, zlasti na začetku ob soočenju, strategije pasivnega prepuščanja. Bolj kot internaliteta sta v procesu spoprijemanja poudarjena eksternaliteta in fatalizem (iVs a moja usoda je zdaj v zdravnikovih rokah i in iUsoda je v božjih rokah, nihče ji ne uteče i).

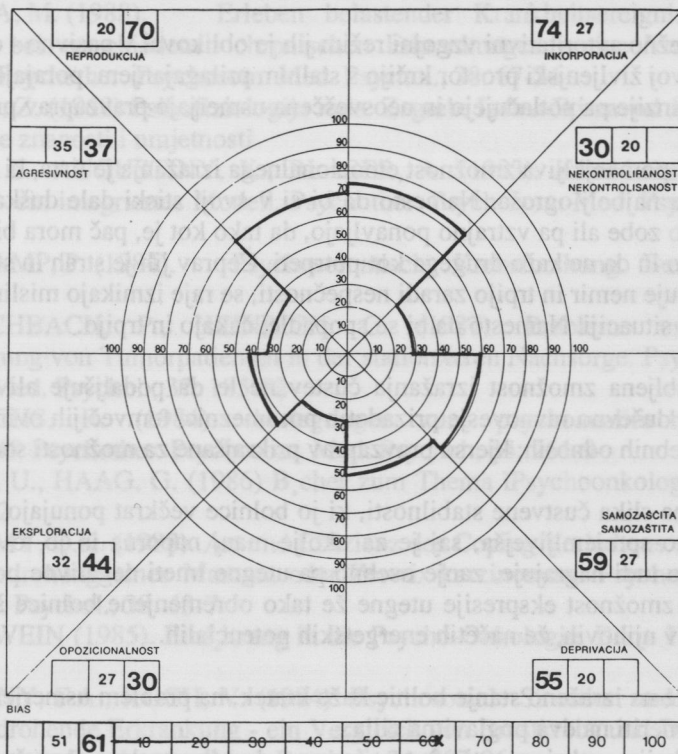
V odnosu do lastne situacije razvijejo bolnice sčasoma upornejšo naravnost. Svoj novi položaj so zmožne sprejeti in zavzeti do njega odgovornejši odnos. Toda, ker krize niti emocioanlno niti mentalno prav ne predelajo, je novo doseženo ravnovesje krhko. Glede na to, da se bolj prilagodijo, kot pa prevrednotijo svoj položaj, lahko domnevamo, da je novo ravnovesje labilno in odvisno od morebitnih nenadejanih zapletov v procesih zdravljenja.

PIE

PRIMEK IN IME
PREZIME I IME

ZAKLJUČEK:
ZAKLJUČAK:

BOLNICE S GINEKOLOŠKIM MALIGNOMOM N=51

ZAVOD SRZ ZA PRODUKTIVNOST DELA
CENTER ZA PSIHODIAGNOSTICNA SREDSTVA

Western Psychological Services, Los Angeles, California — Copyright 1973 by SFRJ Zavod SR Slovenije za produktivnost dela Ljubljana. Center za psihodiagnostična sredstva. Tiskanje in razmnoževanje ni dovoljeno. — Blampanje in umnoževanje je zabranjeno.

OVERBACK, G. (1979). Was ist psychosomatische Psychotherapie? Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 29: 160-72.

Essen: Springer Verlag.

SCH-FFEL, W. (1975). Arbeitsansätze in der heutigen Psychoanalyse: Angst, 25: 1-11.

Značilen prevladujoč stil obrambnega in poravnalnega vedenja bolnic kaže na njihov dokaj šibak ego. Namreč prav takšen, pomanjkljivo oblikovan ego, nezmožen resnejših konfrontacij, potrebuje močno prisotne obrambe. To pa je v našem primeru več kot očitno.

Da je bil proces individualizacije zgodaj prekinjen, potrjujejo podatki, po katerih so bolnice sicer odrasle v formalno urejenih okoljih, vendar pa pograšale toplino in razumevanje.

Pretežno avtoritativni vzgojni režim jih je oblikoval v pasivno - odvisne osebnosti, ki svoj življenjski prostor krčijo s stalnim prilagajanjem, porajajoča nezadovoljstva in tenzije pa potlačujejo in neosveščena usmerjajo pravzaprav proti sebi.

Prav pomanjkljiva zmožnost emocionalnega izražanja je tista, ki bolnice v statusu bolnika najbolj ogroša. Namesto da bi si v svoji stiski dale duška, se izkričale, le stiskajo zobe ali pa vztrajno ponavljajo, da tako kot je, pač mora biti, da jim je tako usojeno in da ne kaže drugega kot potrpeti. Čeprav jih je strah in so potrte ali pa jih obvladuje nemir in trpijo zaradi nespečnosti, se raje izmikajo mislim in razgovorom o svoji situaciji. Namesto da bi se spopadle, čakajo in trpijo.

Oslabljena zmožnost izražanja čustev ne le da podaljšuje ali pa vedno znova ogroža duševno ravnovesje prizadetih posameznic, temveč jih ovira tudi v njihovih medosebnih odnosih, kjer so pravzaprav prikrajšane za možnosti socialne podpore.

Lažna slika čustvene stabilnosti, ki jo bolnice večkrat ponujajo okolju, je morda socialno sprejemljivejša, saj je za okolje manj naporna in jo to okolje prav zato pogosto tudi nagraduje, zanje osebno pa utegne imeti negativne posledice. Pomanjkljiva zmožnost ekspresije utegne že tako obremenjene bolnice še dodatno obremeniti v njihovih, že načetih energetske potencialih.

Glede na izraženo stanje bolnic kaže kratek, na problem usmerjen psihološki tretma, usmeriti na dva poglobljena cilja:

redukcijo anksioznosti depresije oz. drugih znakov porušenega duševnega ravnovesja;

databuiziranje bolezni rak, vzpostavitev pozitivnejšega odnosa, spodbuditev bolnikovega borbenega duha.

Za doseganje teh ciljev naj bi pri pacientkah uporabili naslednje splošne strategije:

spodbuditev emocionalne ekspresije;

razvijanje zmožnosti oz. vzpostavitev kontrole nad lastnim življenjem ter spodbujanje njene aktivne udeležbe v tretmanu bolezni;

pomoč pri učenju učinkovitejših strategij pri spoprijemanju s problemi, vezanimi na bolezen;

pomoč pri komunikacijskih problemih v odnosih pacient - ožje okolje ter v odnosih pacient - širše družbeno okolje.

Posebno pozornost gre v primeru tretmana posvetiti rigidnejšim obrambnim naravnostim teh bolnic. Kot pri mnogih osebah s psihoterapevtskimi motnjami ali disfunkcijami kaže vlogo obrambnega ravnanja teh bolnic individualno oceniti glede na jakost njihovega ega (pa tudi prognozo bolezni!) in glede na to zavzeti do

njih dopustljivejše oz. previdnejše stališče (za razliko od psihoterapevtskega tretmana nevrotičnih oseb npr.)!

LITERATURA

- ADAMOVIJ (1983). Emocije i telesne bolesti. Beograd: Nolit
- B÷HM, A., DONY, M. (1984). Copingverhalten in der präoperativen Phase. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 34: 261-304
- BRODA, M. (1988). Erleben belastender Krankheitsereignisse und Verarbeitung bei verschiedenen chronischen Erkrankungen - eine Vergleichsuntersuchung. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 38: 67-74
- BUJAS, Z. (1968) Psihofiziologija rada. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti
- HEIM, E., AUGUSTINY, K., BLASER, A. (1983). Krankheitsbewältigung (Coping) - ein integriertes Modell. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 33: 35-40
- HELKAMP, P. (1984). Psychosomatische Krebsforschung. Bern: H. Huber Verlag
- HERSCHBACH, P., HEINRICH, G. (1987). Probleme und Problembewältigung von Tumorpatienten in der stationären Nachsorge. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 37: 185-92
- HINRICH, R. (1984). Überlegungen zum psychoanalytischen Gesundheitsbegriff. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 34: 261-9
- KOCH, U., HAAG, G. (1986) Bucher zum Thema Psychoonkologie (1975-85). 36: 136-42
- LAKOMY, D.K. (1988). Art und Effizienz des Coping Verhaltens der Frau unter der Erstbedrohung eines Mamma oder Zervix-karzinoms. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 38: 43-7
- MEERWEIN (1985). Einführung in die Psycho-Onkologie. Bern: H. Huber Verlag
- MUTHNY, F.A., KOCH, V. (1984). Psychosoziale Situation und Reaktion auf Lebensbedrohende Erkrankung - ein Vergleich von Brustkrebs und Dialyse Patienten Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 34: 287-96
- MUTHNY, F.A., KOCH, V., SPAETE, M. (1986). Psychosoziale Auswirkung der Mastektomie und Bedarf an psychosozialer Versorgung - die empirische Untersuchung mit Mamma - Karzinompatientinnen. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 36: 240-9
- OVERBACK, G. (1979). Was ist psychoanalytische Psychosomatik? Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 29: 160-72
- QUINT, JANSSEN (1986). Psychotherapie in der psychosomatischen Medizin. Essen: Springer Verlag
- RAKOVEC-FELSER, Z. (1987). Psihoonkološka dejavnost pri ginekološkem raku. Zbornik predavanj XVI. posvetovanja psihologov Slovenije, Radenci
- SCHERG, H. (1986). Zur Kausalitätsfrage in der psychosozialen Krebsforschung. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 36:98-110
- SCHFFEL, W. (1975). Arbeitsansätze in der heutigen Psychosomatik: Angst, Stress, und körperliches Geschehen. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 25: 1-15
- STEPHANOS, S., STEPHANOS, U.A. (1982). Psychosomatische Theorie und Praxis in der Frauenheilkunde. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 32: 101-6

STEPHANOS, S., BIEBL, W., PLAUM, F.G. (1976). Die ambulante analytisch orientierte Psychotherapie bei Patienten mit psychosomatischen Störungen. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 26: 33-43

VALACH, L., AUGUSTINY, K.F., DVORAK, J., BLASER, A. (1988). Coping von rückenoperierten Patienten - psychosoziale Aspekte. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 33: 15-25

WEINER. H. (1983). Gesundheit Krankheitsgefühl und Krankheit - Ansatzpunkte zu einem intervegetativen Verständnis. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 33: 15-25

WEINER. H. (1986). Die Geschichte der Psychosomatischer Medizin und das Leib-Seele Problem in der Medizin. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 36: 361-91

ZIEGLER, G., MÜLLER, F. (1986). Psychische Reaktionen und Krankheitsverarbeitung von Tumorpatienten - weitere Ergebnisse. Psychother. Psychosom. Med. Psychol., 36: 150-18

NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV

KAJ SE OBJAVLJA?

Psihološka obzorja objavljajo izvirne znanstveno raziskovalne in teoretične prispevke (empirične raziskave, teoretične razprave, teoretske preglede), strokovne prispevke, prevode pomembnih člankov in tekstov, ocene in prikaze domačih in tujih del, strokovne novice in aktualnosti. Vsebina prispevkov mora biti s področja psihologije in njenih mejnih interdisciplinarnih področij. Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti pisani v jedrnatem, razumljivem, logično jasnem in jezikovno ustreznem slogu. Empirične raziskave naj bodo razčlenjene na običajni način (teoretični uvod, opis metode, prikaz rezultatov in diskusija z zaključki). Prispevki po pravilu ne smejo biti daljši kot 16 strani (ena avtorska pola). Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma še v kakem drugem svetovnih jezikov).

KAKŠEN NAJ BO ROKOPIS?

Rokopis mora biti oddan v dvojniki. Natipkan ali natiskan mora biti s tiskalnikom z različnimi naslovi, robovi in označenimi (numeriranimi) stranmi. Članek naj ne vsebuje opomb (fusnot). Besedilo mora biti napisano z dvojnim razmakom. Ime in priimek avtorja z naslovom in navedbo ustanove je treba poslati na posebnem listu (priporočljivo je dodati tudi ključne besede, ki opredeljujejo raziskovalno vsebino). Prva stran prispevka naj vsebuje naslov (brez imena in naslova avtorjev!), po naslovu pa povzetek v obsegu 100 do 150 besed. Povzetek mora biti napisan v angleškem jeziku (izjemoma v kakem drugem svetovnih jezikov). Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1, ali Vstavi sliko 1). Slike same je treba oddati vsako na ločenem listu kvalitetnega belega papirja. Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštev prihajajo tudi slike, izdelane z risalnimi računalniškimi programi, vendar morajo biti natiskane z laserskim tiskalnikom. Enako kvaliteto mora biti napisan tudi tekst k sliki. Na zadnji strani lista s sliko je treba napisati zaporedno številko slike in priimek avtorja. Istih podatkov (rezultatov) se ne sme navajati dvakrat, npr. hkrati v tabeli in na sliki. Vse tabele in slike morajo imeti zaporedne številke (arabske), naslov, po potrebi tudi legendo. Literaturo je treba citirati po harvardskem sistemu: npr. Pečjak (1988) ali (Pečjak, 1988). Kadar se citira več avtorjev, jih je treba navajati po časovnem zaporedju od starejših do novejših, znotraj iste letnice pa po abecednem redu. Kadar se citira več del istega avtorja v istem letu, je treba letnicam dodati malo črko po abecednem redu, npr. (Eysenck, 1968a, 1968b). V seznamu literature je treba nevesti po abecednem redu vse citirane avtorje (in samo nje), celotna oznaka literature pa mora biti v skladu s sistemom APA:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (za knjigo)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) Personality theory. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (za prispevek v knjigi)

RAČUNALNIŠKO BESEDILO

Tisk revije se pripravlja s pomočjo računalnika, zato je potrebno oddati tudi verzijo besedila prispevka na disketi. Besedilo je lahko napisano v enem naslednjih standardnih besedilnih procesorjev: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite ali podobnim. Tekstovno datoteko je treba primerno označiti (npr. s priimkom avtorja - eventualno skrajšanim). Na disketi je treba posebej označiti uporabljeni besedilni procesor in njegovo verzijo (npr. WordStar 6.0). Poleg osnovne verzije besedila je treba OBVEZNO oddati na disketi tudi verzijo, ki je konvertirana v ASCII-DOS format. Diskete bodo vrnjene avtorjem.

Računalniško prirejene slike naj bodo dodane v posebnih datotekah, morajo pa biti v obliki vektorskih formatov LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript ali pa v obliki HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush. Najprimerneje je, da se vsaka slikovna datoteka označi z zaporedno številko in ustrezno ekstenzijo.

POŠILJANJE ROKOPISOV

Rokopise je treba poslati na naslov uredništva revije. Avtor se s pošiljanjem rokopisa obvezuje, da rokopis ni bil objavljen na drugem mestu. Rokopisi se ne vračajo. Vsi prispevki so recenzirani s strani dveh recenzentov (slepa recenzija), o objavi pa odloča uredniški odbor po sprejetju ocen.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Horizons of Psychology (Psihološka obzorja) publishes original scientific empirical papers, theoretical contributions or reviews, professional contributions, news and actualities, translations of prominent articles or other texts, and reviews of books. Other relevant contributions could be also added.

The content of contributions should concentrate on topics from psychology and related interdisciplinary fields. The style of contributions must be scientifically articulated, parsimonious, clear, intelligible and logical. Empirical reports should be formally divided into logical units including theoretical introduction, method, results and discussion with concluding statements and implications. As a rule, the extent of the paper must be limited to the maximum of 16 typewritten pages.

Manuscript should be submitted in duplicate, one-sided, double spaced with wide margins (about 60 signs in line). Pages must be numbered, and footnotes should be avoided. Titles of the paper, the author's name, the professional affiliation, the address for correspondence and key words which best define the field of research, should be sent on a separate sheet. The first page of the paper should contain only

the title (without the names and addresses of authors), followed by the abstract of 100 to 150 words. The abstract should be written in English (only exceptionally in some other world language). The tables should be included normally into the text of manuscript, and the approximate positions of the figures should be clearly marked in the text (for example with indication: Insert Figure 1 about here). The figures must be laser printed or drawn faultlessly with Indian ink on separate sheets of stiff white paper. Any text on the figure must be also written in Indian ink or laser printed. At the back of each figure, the number of the figure and the author's name should be written in pencil. The same set of data (results) must not be simultaneously presented by a table and a figure. All figures and tables should be numbered. They must also include the title explaining the content and the legend if needed.

Literature in the text is quoted by giving the name of the author, the year of publication (according to the Harvard system) e.g. Pečjak (1988) or (Pečjak, 1988). When more authors are quoted in the text they should be listed chronologically from earlier to later years and within the same year alphabetically. List of references should quote the names of all authors mentioned in the text alphabetically, following the APA-style:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (for the paper in the journal)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (for the book)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (for the contribution in the readings)

The text of the journal is computer processed. The authors are recommended to submit also two versions of the text saved on flexible disc. The first version should be written by one of the standard text-processors: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite or similar. The second version must be a ASCII-DOS converted copy of the first. The disc must contain the information concerning the text-processor and the version number which has been used (e.g. WordStar 6.0). Discs will be returned to the authors.

The figures in software form should be prepared in separate files (acceptable formats are LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript, HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush) and should be named by serial number (e.g. Fig01.pic).

Manuscripts and discs should be sent to the address of the Editorial Board of the journal. With submission of the manuscript, the authors accept the obligation that the paper will not be published anywhere else. Manuscripts will not be returned. All contributions will be anonymously reviewed by two reviewers (double blind review). The Editorial Board decides on the publication after receiving the reviewer's opinions.

